

Це видання виходить в рамках «Феміністичного проекту перекладів-2001» при підтримці

ФЕМІНІЗМ
І ГЕНДЕР

Серія заснована в 2004 році
Головний редактор серії Є.Виноградов

Agnieszka Graff

świat bez kobiet

pleć w polskim
życiu
publicznym

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

PREZYSTANOWANIE W POLSCE

W
ab
two

Агнешка Графф

**СВІТ
БЕЗ
ЖІНОК**

Стать в польському громадському житті

Львів

Ahill

2004

ББК С550.53
УДК 396
Г 78

Агнешка Графф

Г 78 **Світ без жінок:** стаття в польському громадському житті.
/Пер.с польськ. — Львів: Ахілл, 2004. — ??? с., табл., библи.

ISBN 966-7617-75-0 (тв. пал.)

Агнешка Графф має незвичайну здатність дивуватися явищам, з котрими ми всі постійно стикаємось, але через постійне їх повторення вважаємо нормальними. А тимчасом ці явища — суспільна патологія. Треба тільки вміти дивитися. Виявляється, що в країні «матері-полячки» жінки виключені з мови, з закону, з суспільного життя, з цілої сфери суспільної свідомості. Книга Агнешкі Графф — це бравурний, ясний, переконливий аналіз мови масової пропаганди, котра на протязі років розвивається в демократичній Польщі.

Автор пише про речі, які пригноблюють і обурюють, але при тому сама зберігає почуття гумору. «Світ без жінок» — важлива книжка. Вона відкриває безмежне лицемірство, в якому ми живемо.

Йоланта Брах-Чайна

ББК С550.53
УДК 396

Агнешка Графф (нар.1970) – випускниця Амхерст-коледжу, Оксфорду і Школи суспільних наук при ІФіС і Польській Академії наук. В 1999 році захистила кандидатську дисертацію з англійської літератури. Викладає у Варшавському університеті: в Американському учбовому центрі гендерних наук. Переклала книгу Вірджинії Вульф «Власна кімната». Деякі з есе, розміщених в «Світі без жінок», друкувалися у виданнях «Газета виборча», «Рес Публіка Нова», «Оська», «Задра» і «Катедра».

Видано за допомогою Фондації ім. Фредеріха Еберта,
представництво в Польщі

Copyright © by Агнешка Графф, 2001

I видання

Варшава, 2001

ISBN 83-88221-71-X (польське вид.)

ISBN 966-7617-75-0 (тв. пал.)

ISBN 966-7617-74-2 (серія «Фемінізм и гендер»)

© Agnieszka Graff, 2001

© «Ахілл», 2004

© Сомиш А.Н., *обкладинка*, 2004

Зміст

Патріархат після «Сексмісії»	13
Людина, просто чоловік — і інші створіння, обдаровані статтю	28
Залізна мама	50
Анекдоти та інші засоби проти фемінізму	67
Жінка, котра зникає, або польські розмови про право на аборт	91
Тут не йдеться про секс!	124
Даймо вроді спокій	144
Сумніви в питанні статі, або Орландо як андрогінічний афродизіак	160
Чому ніхто не любить феміністок?	171
Від фемінізму до макбілізму.. і назад	192
Як втратити почуття гумору	217
Рекомендована література	228

Світ без жінок?

«Ти, напевно, войовнича феміністка» — це судження я вперше почула в 17 років під час товариської забави десь на варшавському Урсинові. Ми як раз запекло дискутували про те, як саме збираємося врятувати світ (тобто звалити комуну) та що в цьому звільненому світі (тобто демократії) маємо робити. Був 1987 рік, круглий стіл ще нікому не снився, ми однак знали, що червона імперія зла повинна зрештою бути зруйнована. Хтось мав листівки, хтось приніс газетку, ще хтось — дешеве вино. Добре бути на стороні добра, коли маєш кільканадцять років, чудових приятелів і чорну (куплену по знайомству!) блузку з Хоффланду. І може тому, що мені було так добре, я зайшла задалеко у своєму баченні рівності, свободи і самореалізації після комунізму. Слово на «ф» мене здивувало. Я не знала жодної феміністки, тим більше войовничої, але сама назва мала в собі щось гротескне. Вона мені не пасувала. Скорше, говорила про претензії до цілого світу, особливо до чоловіків, а я хлопців любила, і дуже. Чесно кажучи, вони здавалися мені цікавішими, ніж мої ровесниці. Вони мали виразні погляди, хизувалися, постійно про щось сперечалися. Ну, і як я, хотіли звільнити світ. Отже, за що така образа? На приниження я відповіла мовчанням. А може жартом? Не пам'ятаю. Я згадала про цю історію через

роки, коли в жіночому колі розповідали про «той перший раз»: одну з нас назвали феміністкою, коли вона відмовилася прати шкарпетки своїм братам, іншу — коли в школі мріяла грати в футбол, ще іншу — коли визнала матері, що не збирається заводити сім'ю, поки не закінчить навчання. Страшне слово на «ф» з'являлося як знак «стоп» — застереження для чемних дівчаток, що посунулися на крок задалеко.

Через рік я поїхала на навчання в Сполучені Штати. Крім класиків філософії і англійської літератури, я читала написи на лавах і стінах жіночих туалетів. Дебати, які там велися, часто набирали форму діалогів. Наприклад: — *Чи фемінізм помер? – А чи новим президентом США буде жінка? Або: – Чи можу я бути феміністкою і маловатися? – Можеш, золотце, можеш, річ в тому, що ти не повинна! Або: – Що феміністки можуть запропонувати чоловікам? – А що аболіціоністи дали білим?* На переломі вісімдесятих і дев'яностих років американський фемінізм переживав кризу, однак був живою течією культури — як академічної, так і популярної — тої, в котрій беруть участь поза бібліотекою. Слово на «ф» не було образливим. Воно означало участь у безперервних дискусіях: про місце жінок в політиці, літературі, мистецтві; про порнографію, масмедіа, рекламу, расові упередження, межу між фліртом і насильством, про відношення до власного тіла. Коли я зіткнулася з американським фемінізмом, вже зникло екстатичне почуття спільноти жінок понад расовим чи етнічним поділом, захоплення «сестринством», котре два десятиріччя тому супроводжувало другу хвилю жіночого руху. Фемінізмів було багато, майже стільки ж, скільки феміністок. І так як їхні матері в шістдесятих роках звикли говорити «я не феміністка, але...», так мої подруги з університету часто говорили «я феміністка, але...», після чого йшов перелік уточнень, розрізнень і сумнівів. В Амхерсті виходили два феміністичні журнали, котрі провадили запальні дискусії, організовували дебати, поетичні вечірки, жіночі походи до лісу і перегони. Діяла теж кав'ярня «Голодна ящірка», влаштована

кількома феміністками і найбільш відома шоколадними тістечками на східному узбережжі.

Як стають феміністкою? Кожна історія унікальна, але моя не має виразного початку. Мене ніхто не навчав, я не відчула «терору політичної коректності», про котрий так багато говорять в Польщі. Просто я опинилася в культурі, через котру двадцять років назад пройшла хвиля жіночого руху, залишаючи в буденній свідомості стійкий слід, відкриваючи абсурдність багатьох «одвічних істин» про те, що чоловіче, а що жіноче. Можливо, фемінізм сягнув мене під час якоїсь студентської забави, коли я зайшла задалеко в дискусії, і ніхто мене за це не засуджував. Могло це також статися на заняттях, коли мене здивувало власне здивування, що існує «історія жінок». Оскільки «момент фемінізму» — це часто зустріч з власними упередженнями. Пам'ятаю незвичке полегшення від того, що про «жіночу літературу» можна говорити серйозно і розважливо, без дошкульних зауважень. Поступове «зараження» тривало неповний рік — в квітні 1989 року я опинилася у Вашингтоні, в півмільйонному натовпі жінок і чоловіків, котрі протестували проти спроб обмеження права на аборт. Я відчувала, що беру участь в чомусь важливому, але не знала, що це народження нової хвилі жіночого руху. Також я не мала уявлення, що через кілька місяців, швидко після повалення «імперії зла», право на аборт будуть заперечувати в Польщі, а мій власний поділ на «нас» і «інших» шалено ускладниться.

Трохи пізніше, працюючи в університетській бібліотеці, я випадково натрапила на «Власну кімнату» Вірджинії Вульф, а в ній на такий фрагмент:

Багато століть жінки служать чоловікам дзеркалами, що мають таку магічну і дуже корисну силу, що відбиває чоловічу постать, збільшуючи щонайменше вдвічі. (...) Це пояснює, принаймні частково, навіщо жінки так необхідні чоловікам¹.

Єсе Вульф було написане в Англії в 1929 році, однак було хвилююче актуальне. Зауваження про дзеркало нагадало мені атмосферу моїх прив'язаностей в ліцеї: ті хлопці були чудові, але їхня чудовість вимагала підси-

лення, відображення в очах дівчат. З подивом, стримуючи подих, ми слухали їх блискучі висновки, і вірили, що спасіння світу — це чоловіча справа. Я справді чудово грала роль дзеркала, але хотіла проявити себе інакше. Чи треба було перелетіти Атлантику, щоб це побачити?

Я повернулася через шість років, мене гнали туга за ідентичністю та почуття, що я щось втрачаю, що я спізналися на польську свободу і польський капіталізм. Після перших хвилин ейфорії – справжні газети! справжні гроші! справжні вибори! – польська ідентичність, за якою тужила, здалася мені дивно чужою і дещо гротескною. Мене дивував конформізм мого покоління (покоління бунтівників!), котрий наказував атеїстам брати шлюб в церкві і навчати дітей релігії. З недовірою я дивилася на ранні заміжжя моїх подруг, котрі тепер відігравали роль дзеркала по-дорослому серйозно, вдаючи, наприклад, що заробляють менше, ніж їхні чоловіки, хоча насправді утримували родину. Я не розуміла, чому несподівано змінюється поведінка і тон голосу жінок, котрі вільно розмовляли між собою до миті, коли в кімнату входив чоловік. Дивували мене анекдоти про блондинок і серйозність, з котрою інтелігентні зрештою люди посилалися на стереотип «про природну різницю статей». Передусім, однак, мені кидалося в очі те, чого ніхто інший, здається, не помічав — що ця молода польська демократія є світом без жінок. І прошу, Читачко і Читачу, не пригадуйте тепер перелік *Сухоцька-Лябуда-Смеречинська-Ванек-Сераковська-і-ще-дві-або-три-жінки* бо сам факт, що можна їх так швидко назвати, вказує, що їх мало. Крім того, не йдеться тільки про наявність (відсутність) жінок в світі влади, а про те, яку вагу в польському публічному житті приписують жіночому питанню. Відповідь буде: майже ніякої. Як і до жіночих журналів і бабських балачок, до проблем жінок як суспільної групи в Польщі з передумови просто не ставляться серйозно. Нема публічних дебатів про дискримінацію і наслідки закону про заборону абортів; на слово «паритет» політики і журналісти лише сиплять дурними жартами, як з рукава. Панує загальне переко-

нання, що на вільному «ринку ідей» не було і нема попиту на цю тему.

Феміністичний погляд — це завжди погляд чужинця, точніше, іноземця в країні патріархату. Пишучи зібрані в цій книжці тексти, я старалася зберегти подвійну відстороненість: по-перше, з перспективи гостя описувати американський фемінізм, а по-друге, підходити до польської реальності дещо зі сторони, як хтось, хто повертається через кілька років, проте наразі не може відчутти себе остаточно вдома. Дивлячись на власну культуру саме з такої перспективи, можна помітити відсутнє, почути те, що замовчується. Польський традиціоналізм є причиною того, що відсутність жінок не помічається, а несерйозність жіночого питання стає очевидною. Я вважаю, що фемінізм в польській публічній мові потрібен — не як відповідь, а як мова, в котрій певні питання взагалі можна задати, як перспектива, з котрої видно жінок.

Ребекка Вест написала колись: *Я сама ніколи добре не знала, що таке фемінізм. Знала тільки, що люди називали мене феміністкою, коли я висловлювала почуття, котрі відрізняли мене від ганчірки для підлоги*². Мені подобається це визначення показним зухвальством і згодою на власну злість, однак більше підходить те, котре в книжці «Негативна відповідь» написала Сьюзен Фалуді:

*Фемінізм вимагає від світу, щоб він нарешті визнав: жінки — це не декоративний елемент на кшталт цінної посудини, ані члени якоїсь «групи спеціальних інтересів». Жінки — це половина (а зараз навіть більше ніж половина) людства, і їм не менш ніж другій половині належать права і життєві шанси. (...) Цілі фемінізму прості: він вимагає, щоб жінки не повинні були «вибирати» між справедливістю в публічній сфері та особистим життям. Він вимагає для жінок право на самовизначення, щоб те, ким ми маємо бути, нам постійно не нав'язували культура і чоловіки*³.

Тільки й усього — і аж стільки! Сучасний фемінізм відрізняється відчуттям очевидності прав жінок. Суффражистки колись вигадливо пояснювали, що право голосу

для жінок нічим не буде загрозувати чоловікам, а матерям і жінкам не перешкодить відігравати «жіночі ролі». Феміністки сімдесятих років мали відчуття, що ось відбувається перелом в культурі, котрий ці ролі знищить, були сповнені обурення, надії, ейфорії. Сьогоднішні феміністки і так звані постфеміністки сприймають прояви сексизму — в публічному і приватному житті — з іронією і подивом, як абсурд, залишок з давно минулої епохи. Але може, ми занадто швидко вирішили, що перелом відбувся, а права жінок – те, що нам просто належить? На протязі кількох останніх років я переконалася, що згадане почуття очевидності трохи передчасне, особливо в Польщі.

Цю книжку я присвячую своїм студенткам — Сабіні, Касі, Домініці, Еві, Госьці, Агнешці, Йоанні, Івоні, Місьці і багатьом іншим — з Американського учбового центру гендерних наук і англістики. Я навчилася від вас більшого, ніж ви думаєте. Я слухала ваші розповіді про те, як в Польщі шукають першу роботу, як народжують, як слухають анекдоти про блондинок. Вам нелегко. Ви пробуєте визначати власні цілі, що знаходяться десь між принципами вільного ринку (треба пробитися, треба змагатися) та вимогами традиційної культури, котра говорить, що до двадцяти п'яти років «нормальна жінка» повинна народити дитину, що заради родини треба зректися власних амбіцій і планів. Ви носите в собі загальне уявлення про жіночу натуру і одночасно можете з нього жартувати; маєте цілу масу принципів «що жінка може», і одночасно почуття, що ви можете все і зайдете в житті високо. Чим далі в ліс, тим більше ви помічаєте, що обіцянки польської демократії стосуються вас ніби менше, ніж ваших колег. Ви бачите це і відчуваєтеся у власній країні чужими. Це, на мій погляд, чужинність покоління — подив сучасної жінки, для котрої розповіді правих політиків про «особливу роль матері-полячки» звучать як ритуальні молитви екзотичного племені. Завдяки розмовам з вами я, однак, переконалася, що «світ без жінок», який я намагалася показати, — це не

єдина польська реальність. Але той світ має зникнути, бо ваше покоління з існуючим станом речей просто не погодиться. Факт, що до слова на «ф» ви ставитеся дуже обережно, але, як і ваші однолітки на заході, вважаєте, що рівність вам просто належиться. І маєте рацію.

Подяки

Бернарду Оссеру — за підтримку, варення і назву. Божені Умінській — за доброзичливу літературу і масу ідей; Беаті Сталінській — за віру, що я закінчу цю роботу; Беаті Франківській — за слухні виправлення; Шені Пенн, Кінзі Дунін, Касі Братковській і Казі Щуці — за натхнення. І ще всім учасницям і учасникам «маніф» — за віру, що варто.

¹ V.Woolf, *Własny pokój*, пер. A.Graff, Sic!, Warszawa 1997, s.54.

² Цитата по M.Humm, *Słownik teorii feminizmu*, пер. B.Umińska і J.Mikos, Semper, Warszawa 1993, s.60.

³ S.Fakudi, *Backlash, The Undeclared War against Women*, Vintage, London 1992, s.18.

Патріархат після «Сексмісії»¹

Четвертого березня 1999 року, опівдні, я сіла за комп'ютер, щоби написати дуже серйозний реферат про поетику феміністичної есеїстки. Несподівано задзвонив телефон. «Привіт, це я, Ольга. Включи швидко телевізор, на другому показують щось насправді сильне». Я поклала слухавку і... вже до поетики феміністичної есеїстки не повернулася. По другому насправді показували щось сильне: дебати в сеймі навколо проекту закону про рівний статус жінок і чоловіків. Виступала депутат (саме так: слово «депутат», а не «депутатка» з'явилося на екрані разом з прізвищем) Ева Сікорська-Треля з АВС:

Пане маршалок! Пані і панове депутати! В Польщі до жінки завжди добре ставилися і ставляться. Її шанують, обдаровують численними званнями і почеснями. Вона мала і має вільний шлях до професійної, наукової і політичної кар'єри. Може реалізуватися в багатьох місцях і на багатьох площинах свого життя. Про нас з гордістю говорять «матері-полячки» для підкреслення нашої визначної ролі як в житті родини, так і в житті країни. В переважній більшості ми — країна християнська і католицька. Саме в нашій християнській релігії і культурі жінка займає особливе місце. Бог створив чоловіка і жінку і дав їм різні ролі в житті. Не слід змінювати ці ролі і поправляти задум Творця².

Я не витримала до кінця дебатів, але все ретельно записала, і коли перші емоції минули, перечитала цей текст уважно. Мені важко погодитися з Елізою Ольчик, котра невдовзі написала в «Жечі посполитій», що *все нагадувало дискусію гусака зі свинею. Кожна із сторін говорила своє, як правило, не реагуючи на аргументи противника. Зробити це було б взагалі складно, оскільки говорили про зовсім різні речі, котрі ніяк між собою не були пов'язані*³. Справді, важко «конструктивно обмінюватися думками», коли одна сторона описує ситуацію на ринку праці, посилається на права людини, міжнародні конвенції і рекомендації ради Європи, а друга розповідає про мати-полячку, задуми Творця, а основною гарантією суспільної справедливості вважає природне право.

Якщо припустимо, що обидві сторони говорять з добрими намірами, треба визнати, що йдеться про два відокремлені світи, дві мови, що не складають діалог. Можна сперечатися, чи запропонований закон мав сенс, чи частково мав сенс, однак справа в тому, що наша політична культура робить будь-яку розмову на цю тему неможливою. Позиція правих тут взагалі непробивна: стать для них є категорію «природною», тобто незмінною, неісторичною, що знаходиться повністю в компетенції Творця. Це значить, що ідея надати в цій галузі будь-яке право є абсурдною і, як сказала в Сеймі депутат Сікорська-Треля, «абсолютно незрозумілою». На її думку, *не можна добиватися прав, які вже гарантовані природним шляхом. Кожна людина народжується вільною і рівною незалежно від статі, і не слід домагатися цієї рівності параграфами законів. Вона просто є.*

Поетика, зразком котрої є цей виступ, — це поетика польського патріархату, потужний удар котрої змусив мене змінити тему реферату. Її основною рисою є замикання на мові прав людини і переконання, що поділ сил, визначений паном Богом, правильний, тобто «природний». Про незвичайну кар'єру слова «природний» в мові консерваторів можна взагалі-то написати окреме дослідження. Наразі, однак, розбіжність в поглядах призводить до того, що замість введення паритету ведуться

суперечки про те, чим і як чоловік відрізняється від жінки, тобто про питання, котре творців законів взагалі не повинно турбувати.

Влада, але над ким?

В так званих ліберальних колах часто можна почути, що немає сенсу вдаватися в абсурдні дебати, бо з часом все само собою з'ясується. Прийде каток і все вирівняє, каже оптиміст-ліберал, а тим катком буде європейське законодавство. На жаль, багато вказує на те, що в своїй великій ліберальній мудрості, де неабияку роль відіграє культурний релятивізм, Європа визнає польський патріархат місцевим колоритом, з яким боротися не варто, а можливо, навіть і не можна. Що ж робити, каже Унія, французи мають сир, англійці — королеву, а поляки — дискримінацію жінок. В кожній країні свої звичаї. Однак якщо так, то з польським патріархатом, його поетикою і його практикою, ми будемо змушені розібратися самі.

Також ми звикли думати, що відношення до прав жінок в Польщі — і ширше, в цілій Східній Європі після перелому 1989 року — це певний парадокс, тимчасове відхилення від демократичної норми. З часом, говорить такий оптиміст, стать перестане функціонувати як підстава для виключення з політичного життя, бо це — логіка демократії. На думку британського політолога Пеггі Ватсон, подібна точка зору є помилкою, що походить від передчасної універсалізації дій західної демократії⁴. Згідно з цією моделлю, демократія неминуче призведе до деполітизації різниці, тобто до ситуації, в котрій природна різниця, або така, що вважається природною, тобто стать, вік, колір шкіри або соціальне походження, поступово втратять значення показника політичного самовизначення. Інакше кажучи, поступово стать як раса чи сексуальна орієнтація повинна пере-

стати бути підставою для участі в суспільному житті або приводом для виключення з нього. Цей сценарій справджується, наприклад, в Південній Африці, де демократизація справді призводить до зникнення впливу расового поділу на поділи політичні.

Однак в Східній Європі, як слушно аргументує Пеггі Ватсон, початкова ситуація була абсолютно іншою, інший потім був і перелом. Сама комуністична система була пов'язана з радикальною деполітизацією різниці. Це не означає, що всі були рівні, однак так звана природна різниця не мала жодного впливу на ступінь участі в політиці. Політична безсилість була в цій системі універсальною, тому окремі групи, котрі в іншій ситуації могли інтегруватися на основі почуття кривди, не існували як меншість. Шена Пенн, автор дослідження про жінок в «Солідарності», дивується, що в них не з'являлося навіть проблисків феміністичної свідомості, що до кінця вони не помічали дискримінацію в опозиційному русі, котра для неї, американки, була очевидною. *Фемінізм — це розкіш, коли переховуєшся при тоталітарній системі* — відповіла на її сумніви Йоанна Щенсна⁵. Ні вона, ні інші співрозмовниці Шені Пенн не могли мати «феміністичної свідомості», оскільки факт того, що вони є жінками, не був для них вихідним пунктом для побудови свого політичного самовизначення. Воно спиралося виключно на дії: *Я робила те, що повинна була робити, ми всі робили те ж саме* — сказала Пенн Хелена Лучиво.

На думку Пеггі Ватсон, власне тому, що в той період статі не розглядали як політичну категорію, демократизація у Східній Європі означала політизацію різниці. *Вартим уваги є* — пише угорська коментаторка Юдіт Кісс, котру цитує Ватсон, — *що в самому центрі глибокої економічної кризи і політичного хаосу, в ситуації суспільної нестабільності, коли треба було здійснити фундаментальні суспільні перетворення, основною проблемою в майже всіх посткомуністичних країнах виявився власне аборт*⁶. Ватсон вважає, що це явище не було ніяким «парадоксом». Напроти, власне таким

шляхом — знову встановлюючи політичний вимір різниці статей, перетворюючи жіноче тіло на предмет законодавчої заборони — продемонстрували свою владу новообрані парламентарії. Один з польських сенаторів сказав, що концентрація в той складний період на питанні абортів, замість інших пильних справ, виникла з факту впевненості, що питання абортів просто «вдасться вирішити». «Усуспільнимо ці животи», сказав нібито один з творців закону проти абортів у відповідь на жіночий лозунг «Мій живіт належить мені»⁷. Так закон проти абортів став першою візиткою невпевненої в собі молоді влади у Східній Європі. Наразі було невідомо, ані що робити із зростаючою інфляцією, ані як реформувати сільське господарство, але завжди можна було «усуспільнити» здатність жінок народжувати. Панувати треба над кимось; влада, щоби почути себе владою, повинна когось собі підпорядкувати. В посткомуністичній демократії цим кимось виявилися жінки.

Погляд не загальний, але вірний

Досить тішити себе надією, що польський патріархат знаходиться в стадії демократичних перетворень. Це молодий та живучий патріархат; патріархат, пазурі якого міцно тримаються за підлогу парламенту, а може і за ґрунт під парламентом. Цей патріархат стоїть на позиції сили — настільки великої, що може плодити дурниці і суперечності, балачки не в тему, буфонаду, безсоромно вдавати, що не розуміє питання другої сторони. Бо що саме сказали в Сеймі противники закону про рівний статус жінок і чоловіків? По-перше: дискримінації в Польщі немає, є тільки «природна різниця ролей». По-друге: навіть якщо трохи дискримінації є, маємо на це запис в конституції. По-третє: нарешті, невідомо, що таке дискримінація, але справу вивчаємо. Коли вивчимо, напишемо звіт.

Перша точка зору є ритуальною для даної поетики відмовою брати участь у дискусії в категоріях, запропонованих прихильниками закону, тобто розглядати чоловіків і жінок як рівноцінних членів суспільства. Це роблять між іншим, вдаючи, що різниці між змістом слів «рівний» та «ідентичний» не існує, стверджуючи, що наслідком закону про рівність буде суспільство гермафродитів (на думці: гомосексуалістів).

Другий аргумент (конституційний) передбачає певну відкритість, але насправді це — уникання, бо обидві сторони чудово знають, що запис в конституції — проти впровадження котрого, зазначимо, праві заперечували — занадто загальний, щоб на його основі реально протидіяти дискримінації.

Нарешті, третя теза — це елемент загальної тактики зволікання, в котрій вирізняється Казімєж Капера. *Не доведено* — говорить цей захисник жінок, єдиний, якого пропонувала нам влада — *що головною причиною різниці в розмірі середньої заробітної платні жінок була дискримінація з погляду на стать*. Крім сумнівів щодо доказів, його непокоять і проблеми, типові для релятивістів: *Люди завжди помічають і сприймають порнографію, а сексуальне переслідування — тільки в залежності від точки зору*. Ці заплутані висловлювання виявляють абсолютну безпорадність у вирішенні проблем, що здаються «складними», і, водночас, готовність колись ними зайнятися. Звичайно, не зараз. Зараз ми повинні захистити чоловіків і дітей від надміру емансипованих жінок, обмежити доступ до дородових досліджень, ускладнити розлучення, ліквідувати акцію проти застосування сили проти жінок.

Про що тут йдеться? Давайте ще раз повторимо дивну логічну структуру: дискримінації немає; дискримінація є, але маємо на неї раду; на жаль, не відомо, що таке дискримінація. Факт, що ці три твердження суперечать одне одному, принаймні не перешкоджає їм призводити до відхилення закону про рівний статус вже в першому читанні. Очевидно, що на це не вплинула ні сила логіки, ні факти, бо у виступах правих і те, і друге було відсутнє. Крім того, праві припускалися катастрофічних помилок.

Наприклад, 62% польського суспільства вважають, що вистачить попереднього запису про рівність статей, а 63% стверджують, що дорога до публічних посад є відкритою незалежно від статі. Отже легко помітити, що 63% — це не набагато більше, ніж половина. Якщо прийняти, що в цій групі переважно чоловіки, виявиться, що більшість жінок в Польщі дискримінацію все-таки відчувають (що, зрештою, підтверджують інші дослідження). Але ж замість того, щоби підкидати аргументи противникам, можна було використати кілька стереотипів і псевдонаукових правд про жінок: наприклад, що іти в політику вони не прагнуть, бо так хоче «природа». В пошуках «доказів» вистачить продивитися «Стать мозку», котра напевно є в кіюску сейму.

Однак праві були так впевнені в своїй перемозі, що до своїх виступів явно не готувалися. І правильно, бо в результаті не спрацював жоден з наведених в сеймі аргументів; на результат вплинуло переконання, котре, на мій погляд, з правим АВС поділяє значна частина «Унії свободи», а також СЛД, і котре відкрито виголошує тільки Януш Корвін-Мікке. Його зміст приблизно такий: дискримінація — хоча краще її називати природною різницею статей — була, є і буде. І власне так має бути. Так добре. Такою є наша молода польська демократія. При комуні були трактористки і переривання вагітності, але тепер знову все нормально. Польща є Польщею, чоловік — чоловіком, а жінка — жінкою.

Справжній чоловік в світі жінок.

Переконання, що жінки не повинні лізти в політику, і що серйозне ставлення до їхніх проблем шкодить демократії не таке нове, як думає Пеггі Ватсон. В нашій політичній культурі воно майже на десятиліття випередило демократичний перелом і було одним з основних сюжетів епосу антикомуністичної опозиції, котрий, в

свою чергу, виходить з повстанського епосу і має глибоке коріння в романтичному мисленні.

Однак залишимося в теперішньому столітті: мене цікавить епоха так званого реального соціалізму і наше сьгоднішнє уявлення про неї. Період «комуни» часто описують як варту сорому перерву в житті польського суспільства. Цей сором має глибокий зв'язок зі статтю, оскільки в нашій колективній пам'яті ПНР — це час приниження, прив'язання до домівки, символічної кастрації польських чоловіків. Невипадково прозорою для всіх алегорією того періоду став фільм Юліуша Махульського «Сексмісія». Згідно з нашою національною історією було так: давним-давно тому був відважний воїн, батько родини, лицар, тобто Справжній чоловік. А потім сталася страшна річ: комуна — ця відьма! ця дівка! — вислала його у внутрішню еміграцію, перетворюючи Справжнього чоловіка в дачника, майстра, підкаблучника. Його закрили в параноїчному «жіночому світі», де «зроби це сам» означало «зроби шафки для кухні». Звичайно, цей новий, забитий, кастрований Чоловік міг вести політичну діяльність, але це означало прислужування, кар'єризм, конформізм, остаточне приниження. А Жінка? Жінка — розповідає національна казка — вела боротьбу за побут. Про покупки говорили як про «полювання», хоча вони залишалися в компетенції жінок. Не йшлося про те, щоби закупи стали сферою діяльності чоловіків, тільки про те, щоб сигналізувати, що реальний соціалізм — це «ненормальна» ситуація, світ, що стоїть на голові. Світ, в котрому — який жах! — полюють жінки.

В суспільстві глибоко патріархальному, а власне таким наше суспільство було і залишається, оповідання про заміну статевих ролей — це найпрозоріша метафора хаосу: власне тому нашу національну історію про абсурдність комуністичної системи найкраще виразило оповідання про сексмісію. Таке бачення польського суспільства при комуні пробивається і в пресі та наукових працях. Міф про владу жінок в ПНР закріпився в нашій свідомості як очевидна правда, а фільм, котрий його виразив, став культовим.

Якщо комуна зробила з польського чоловіка «бабу», то за допомогою «Солідарності» він міг знову перетворитися в чоловіка. Так, то були Чоловічі справи, Чоловічі розмови. Щоб виразити тодішні настрої, на мурі страйкуючої верфі в Гданську намалювали напис: «Жінки, не заважайте нам, ми боремося за Польщу». Лозунг цей нікого тоді не обурював, навпроти, міг зворушувати як вияв робітничого фольклору, і одночасно нагадував мову боротьби за визволення. Ось знову чоловіки «борються за Польщу». Жінки знову плачуть, роблять канапки, посилають на боротьбу чергових синів. Зате, як сказала депутат Сікорська-Треля, *з гордістю говорять «матері-полячки» для підкреслення нашої визначної ролі як в житті родини, так і в житті країни.*

В книжці *«Дами, рицарі і феміністки»*, що вийшла недавно, Славоміра Вальчевська інтерпретує лозунг з муру верфі в категоріях рицарської угоди статей, як нагадування жінкам, що час опинитися в ролі дам: *МИ вам ту Польщу покладемо до ніг, а ВИ нам тоді дайте «білої троянди квітку»⁸.*

Подивимося на цей лозунг уважніше, цього разу в категоріях відродження мужності. Хто в ньому взагалі промовляє і до кого? Ми — це не тільки працівники верфі, котрих від страйку відтягали перестрашені жінки і матері. «Ми» означає чоловіків; «ви» — то жінки. Наша мужність є тим більш очевидною, бо власне ведеться боротьба. Боротьба, відомо, — це чоловіча справа. Будь-яка спроба втручання з вашої, жіночої, сторони, буде перешкоджанням. Отже, той напис здійснював одночасно дві функції: визначав суб'єкта політичної боротьби як справжнього чоловіка і одночасно виключав з цієї боротьби жінок.

Чи цей символічний жест, котрий повторювали в різних варіантах, приніс результат? Відповідь залежить від того, чи цікавить нас сфера фактів, практичних дій в часи «Солідарності», чи сфера символів, тобто мова, якою факти подають. Жінки робили в «Солідарності» дуже багато. Невипадково, однак, лідерки підпілля, з котрими розмовляла Шена Пенн, наполягають, що їхня

функція була чисто допоміжною, і якщо вони тимчасово керували, то лише з необхідності, через арешт більшості чоловіків. Що б не робили, вони були готові вписати свої дії в схему, згідно з котрою боротьбою є те — і тільки те — що роблять чоловіки. Вони не заважали. Робили, що були повинні. Допомогали. Тільки допомагали. Шена Пенн пише:

Щенсна говорила, що багато заміжніх жінок з її групи називали себе жінками діячів «Солідарності», котрих переслідували, а не самотійними діячками, в будь-якому разі діяльність в опозиції не було основою їх самовизначення. (...) Діяльність в підпіллі вона не оцінювала високо. Її таємний характер виключав публічне визнання, котре було потрібне чоловікам більш ніж жінкам. (...) Згідно з їх власною думкою, їхня діяльність в підпільному русі не мала революційного характеру, була скорше просто необхідністю⁹.

Що не вкладається в міф

Моя теза може викликати шок і навіть зруйнувати звичний образ: я стверджую, що підйом визвольної боротьби, яким була «Солідарність», в символічному плані був актом повернення патріархального ладу, котрий тоталітарна система зруйнувала. Як комунізм став в колективному несвідомому періодом сексмісії, ганебного ув'язнення в підземному світі замічених ролей, так вихід на поверхню став моментом повернення мужності, відрізання мертвої пуповини. В фільмі, як помітила Ізабела Філіп'як, цей момент символізує знімання зв'язаних з базою комбінезонів — отже, маємо народження в версії наукової фантастики. Незалежно від того, що відбувалося в реальності, можемо визнати, що в символічній сфері, а звідси — і в колективній пам'яті — «Солідарність» була великим чоловічим ритуалом переходу.

Факт, що історія «Солідарності» розпочалася зі справи Анни Валентинович, був з міфу про цей рух просто викреслений, зберігся десь на задньому плані, як анекдот, як своєрідний апокриф. Відповідним початком «справжньої» історії виявився момент, коли вусатий Лех Валенса по-чоловічому перестрибнув через паркан верфі в Гданську. В патріархальній культурі реальні жінки не можуть існувати в колективній уяві як суб'єкти діяльності, замість них з'являється піднесена жіночість: Мати Божа на лацкані піджаку Вождя, а також в піснях і віршах періоду «Солідарності». Чорна Мадонна, королева Польщі, нереальна, безтілесна, але покалічена мечем ворога жіночість висвячує революцію, становить її хвіртку до святого. Але покровителька — це одночасно і заперечення жінки-лідера. Її присутність нагадує, що для того, щоби ритуал міг відбутися, реальна жіночість — та, що не поєднує невинність з материнством і не робить чудес — повинна з міфу зникнути. Тому нема в нашій пам'яті Анни Валентинович. Тому жінки в «Солідарності» не «боролися», а тільки «робили, що належало».

Це колективне запам'ятовування справджується і у випадку окремої особи: в історії про Дануту Вінярську, котру розповіла Шена Пенн.

Данута керувала підпільною «Солідарністю» в люблінському регіоні, використовуючи маріонетку-чоловіка, деякого Абрамчика, котрий ніби давав їй всі доручення. Знайомий Вінярської, котрий погодився виступати в ролі Абрамчика, щоб надати задуму достовірності, потім говорив журналістам, що це він керував люблінським регіоном. На думку самої Вінярської, *цей чоловік настільки ототожнив себе зі своєю роллю, що забув справжню історію*¹⁰.

Версія останніх двадцяти років польської історії, котру представляю я — а переді мною, з іншою розстановкою акцентів, Шена Пенн і Пеггі Ватсон — звичайно, не знайома всім. Я не думаю, що її приймуть, навіть з цікавості, польські засоби масової інформації. Це було б пов'язане з болючим знищенням міфу про період, в котрий згідно з офіційною версією відбулося

щось на зразок перетворення поляків в ангелів. Ми були разом, ми були чудові, шляхетні і солідарні. Нам було добре. Я знаю силу і красу цього міфу, бо сама брала в ньому участь. Тому, на відміну від Шені Пенн, я не дивуюся, що жінки погоджувалися на свою «допоміжну» роль без протестів — з малими винятками — без почуття образи. Мене навіть не дивує, що Вінярська до сьогодні не виявила публічно правду про «Абрамчика». Не дивує передусім тому, що я сама так само переживала ту ситуацію і тільки в Америці, через кілька років, прочитавши багато книжок і з великим опором, я змогла переоцінити пов'язані з «Солідарністю» події в категоріях статей. Однак тоді, коли як підліток я брала участь в тих подіях, такий підхід напевно здався би мені абсурдним.

Інша казка?

В 1987 року мене, сімнадцятирічну «дівчину опозиціонера», винесли всупереч моему бажанню на руках з демонстрації, коли дійшло до застосування сили. З однієї сторони, я була розлючена, з другої однак знала, що синці, котрі отримують хлопці, будуть більше вартувати в їхніх власних, та й в моїх очах, якщо я дозволю себе перед цим винести з поля бою. Я знала, що якщо не буду перешкоджати чоловікам боротися за Польщу, то отримаю за це нагороду. Сьогодні я переконана, що сутички з поліцією і пізніші оповідання про них були в сердовищі незалежної профспілки «Солідарність» ритуалом, в котрому формувалася чоловіча ідентифікація. «Іншим» згідно з нею був не тільки, і навіть не стільки «ворог» (котрий в період занепаду комуні не був вже аж таким небезпечним), а жінка, котра в захопленні стоїть осторонь. Дозволивши винести себе з демонстрації, я розіграла — не повністю усвідомлюючи, але дуже вдало — культурний сценарій під назвою «дами і лицарі», історію котрого описує в своїй книжці Славка

Вальчевська. Я на хвилину втерлася в лави рицарів, але коли закликали до порядку, легко погодилася повернутися до ролі дами. Мені подобалися переваги, які надає шляхетсько-рицарська угода про статі. Нагорода за участь в цій грі насправді солодка. Вальчевська приводить тут видовищні жести, опіку, захист від застосування сили, але також варто додати чітко визначені межі власної ролі, впевненість, що ти той, ким хочеш бути.

Граючи в неспокій, очікування і захоплення хлопцями, дівчата з того середовища створювали таким чином своє жіноче самовизначення. Не виключаю, що в певній мірі ми ототожнювали себе з піднесеною, висвяченою жіночістю, зв'язаною з міфом матері-полячки. Однак я вважаю, що ми на свою жіночу роль дивилася з іронією, котрої хлопцям явно не вистарчало. Коли вони були своєю мужністю, а принаймні дуже хотіли бути нею, наша жіночість значною мірою була маскарадом. І не випадково. Специфічною рисою жіночого самовизначення, котре витоплюється в тиглі польського патріархату, є переконання, що це все гра, фікція і видимість. Ми переконані у глибинній слабкості наших чоловіків. Віримо (як добре в це вірити!) що це вони в цій грі залежать від нас, що необхідно визнавати і підтверджувати їхню значимість, а ми їм це все забезпечимо. Тому, принаймні в фантазіях, ми завжди пануємо над ситуацією. Вінярська, котру Шена Пенн запитала чому вона не хоче виявити роль Абрамчика, дала дуже характерне пояснення: *Оскільки ми, жінки, можемо мати владу тільки доти, доки вдаємо, що її не маємо. Нас усіх не помічали. Суспільство складається з оман*¹¹.

При демократії, однак, немає невидимої влади. Суспільство вже не складається з оман. Тому компенсаційний міф, що «чоловіки правлять світом, а жінки ними» послужив нам погану службу після перевороту 1989 року. Якщо перший період «Солідарності» був одночасно часом кристалізації самосвідомості чоловіка-політика, то сама демократія визначилася вже явно — і реально, а не в сфері символів — як чоловічий світ. Один із оглядачів зазначив в червні 1992 року, що *ліберальний, європей-*

ський, сучасний польський парламент нагадує англійський клуб, доступ в котрий мають тільки чоловіки¹².

Традиція феміністичної есеїстики вимагає на закінчення сказати щось оптимістичне, щось підбадьорливе для жінок. Закриваючи «Власну кімнату», Вірджинія Вульф передрікає друге пришествя геніальної сестри Шекспіра, котра колись не змогла написати жодного слова. В останньому реченні своєї книжки Славка Вальчевська говорить, що *прощання дам і лицарів триває*, отже, якщо вважати назву книжки пророцтвом, то слід було б очікувати швидкого приходу феміністок. Я однак не знаю, як закінчиться казка про Польського хлопця, в котрого зла відьма Комуна забрала Кольорового птаха і замкнула його в Страшному Світі «Сексмісії». В наступній частині цієї казки з'явилася Добра фея «Солідарність» і чарівною паличкою повернула Хлопцю пташину — таку саму, тільки ще більшу. Хлопець вийшов тоді з підпілля, почав за допомогою чарівного птаха впроваджувати нагорі лад і скоро показав Маленькій чемній дівчинці, хто тут насправді керує.

За останні роки Хлопець став дуже нечемний, але його Кольоровий птах постійно зростає, здобуває нове пір'я. Але, може, власне це передрікає нам щасливий кінець казки? Маленька чемна дівчинка зовсім не перешкоджала Хлопцю наводити лад і дотепер із задоволенням сама перед собою вдає, що його влада — це тільки «гра і омана». Може, вона однак нарешті збунтується? Кольоровий птах, здається, не збирається сам відлетіти в далекі краї, отже, може, в Чемній Дівчинці прокинеться Дівчинка Фемінка і ... не знаю, справді не знаю, що буде далі, але це мене дуже цікавить.

-
- ¹ В скороченій версії цей текст з'явився в «Газеті Виборчій» (19-20 червня 1999). Він спровокував на сторінках «Газети» дискусію про фемінізм, котра тривала ціле літо. Взяли в ній участь м. ін. Й.Батор, Й.Щенсна, М.Яніон, С.Пенн, М.Сьрода, І.Філіп'як, М.Фушара, В.Орлінський. Як «*Поетика польського патріархату*» вийшов в книзі: G.Borkowska, L.Sikorska (red.), *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*, Wydawnictwo IBL, Warszawa 2000.
- ² 45. засідання Сейму від 4 березня 1999р. проект закону про однаковий статус жінок і чоловіків. Наступні цитати з виступів правих політиків походять з тих самих дебатів.
- ³ E.Olczyk, *Niby to samo, a jednak nie to samo*, «Rzeczpospolita», 22 marca 1999, s.4.
- ⁴ P.Watson, *(Anti)feminism after Communism*, w:A.Oakley J.Mitchell (red.), *Who is Afraid of Feminism: Seeing through the Backlash*, New York, 1997, s.144-161.
- ⁵ S.Penn, *Tajemnica państwowa*, «Pełnym głosem», nr 2, jesień 1994, s.13.
- ⁶ P.Watson, *op.cit.*, s.149.
- ⁷ P.Watson, *The Rise of Masculinism in Eastern Europe*, w: M.Threlfall (red.), *Mapping the Women's Movement. Feminist Politics and Social Transformation in the North*, London 1996, s.221.
- ⁸ S.Walczewska, *Damy, rycerze, feministki*, Wydawnictwo eFka, Krakow 1999, s.95.
- ⁹ S.Penn, *op.cit.*, s.15.
- ¹⁰ *Ibid*, s.13.
- ¹¹ *Ibid*.
- ¹² Цитата за Watson, *The Rise of Masculinism*, *op. cit.*, s.218.

Людина, просто чоловік — і інші створіння, обдаровані статтю

Створіння перше: пан з телевізора

В дитинстві я була переконана, що в телевізорі сидить пан, котрий все знає. Настала свобода. Я виросла, подорослішала, стала феміністкою, а пан в телевізорі збільшився і розмножився – сьогодні з «вікна в світ» промовляють до мене багато панів, а також кілька пань. Буває досить цікаво: вони сперечаються, звинувачують одне одного, мають сумніви. Однак є тема, при котрій той пан з мого дитинства знову стає собою: всезнаючим паном з телевізора, що не виносить заперечень. Цією темою є стаття. Тут нема ні суперечок, ні сумнівів. Тут кожен – експерт. Пані і панове повчають, пояснюють, впорядковують світ. Професійно, систематично і одно-стайно.

Створіння друге: жінка, котра високо піднялась

— *Ще ніколи жінка не зайшла так високо в професійній кар'єрі,* — несподівано сказав мені пан з телевізора. Я зробила голосніше. Що його цього разу схвилювало? Невже жінка на чолі ООН? Жінка-генерал? Папа римський? А може після чергового, дуже ретельного перерахунку голосів у Флориді... Нічого подібного. Не йшлося також про жодну жінку бізнесу, королеву, ані про пані прем'єра. Програма була про сміливу альпіністку, котра із загрозою для життя піднімається на димоходи і там, вгорі, їх ремонтує. Високо, ах, як високо зайшла жінка в професійній кар'єрі!

Спочатку хмари. Зникли. Тепер пан з телевізора показує димохід. На фоні димоходу висить трос і вдягнені в комбінезон сідниці, безсумнівно дамські. Високо, ах, як високо зайшла жінка в професійній кар'єрі! Знято. Тепер ми бачимо обличчя, бо пан з телевізора бере в альпіністки інтерв'ю. Чи не боїться пані так висіти? Не боїться, таку має професію. Пан з телевізора не вірить. Зближення на макіяж. Знято. Тепер інтерв'ю з альпіністом. Він теж не боїться, бо це вона його страшує. Пан з телевізора не тямиться з подиву. Зближення на димохід. Музика як з фільмів про Бонда, камера шаліє. Жінка на димоході! Що за сенсація! Наступний матеріал буде про мікросвиней, котрі дуже люблять, коли їм лоскочуть п'ятки. Пан з телевізора має слабкість до екзотики.

Як високо може зайти жінка? Без сенсації, дурних жартів, альпіністського спорядження? Без драматичних контрастів між хмарою та димоходом? Без зближення на сідниці? Наприклад, в політиці?

Скажімо собі відверто: жінка і кар'єра — в польській культурі це клопітлива пара. В мові відсутня не лише «державна жінка»; немає також «політички», «прем'єрки»

ані «міністерки», а «депутатка» сприймається з великим опором. І тут йдеться не тільки про політику, але про всю публічну сферу: про престиж, відповідальність і владу. Про ті місця, з котрих багато видно, про владу передавати це видовище іншим – як правду про світ. Успішні жінки не люблять жіночі закінчення. Дівчинка, з якою я колись бавилася ляльками, сьогодні – «популярний юрист», а та, котра завжди давала мені списати біологію, стала «чудовим лікарем». Я сама часто підробляю як «синхронний перекладач». Визнаю, що як «філолог» я трохи на ці чоловічі форми кривлюся, однак як жінка розумію, в чому річ. Я знаю, як знають мої знайомі, що хоча існують жіночі відповідники назв цих професій, однак жіночість відбирає їм частину поважності.

Чи це об'єктивно? Чи насправді краще бути «лікарем» ніж «лікаркою»? Так воно є в загальному відчутті. І в мові, котра відбиває вартісну ієрархію, що функціонує в культурі. Ми відчуваємо, що жіночі закінчення в слові «лікар» чи «адвокат» мають в собі щось несерйозне. З лікаркою, особливо молодого, в нас асоціюється сатиричний радіосеріал. Перед тим як сказати «адвокатка», замислюємося, чи це випадково не вид портфелю для документів.

Мова завжди оцінює. Це відбувається без нашого відома і без нашої участі, тому що оцінює культура, котра вписана в мову. Невипадково в жіночому закінченні ми відчуваємо щось «гірше», щось, що мої подруги намагаються відділити від себе. Жіночість погано сприймається у світі престижу і грошей, жіночість не належить до цього світу, а мова такий стан справ відбиває і закріплює. Звичайно, є винятки – і вони теж багато говорять. Як зауважила в «Другій статі» Симон де Беве, жіночість і амбіції не здаються суперечливими в випадку тих небагатьох професій, де жіночість як така є в певному сенсі істотою роботи, що виконується. Тому маємо співачок, акторок, моделей, танцівниць — представниці цих професій не виявляють схильності до чоловічих форм. Якщо, однак, жіночість є істотою цих професій, то може, варто запитати про зміст самої жіночості?

Професії, про котрі тут йде мова, традиційно асоціювалися з розв'язністю. Ще вісімдесят років тому «порядні жінки» цим не займалися, бо «порядна» жіночість – це жіночість, прив'язана до домівки, що не носитья зі своєю хтивістю по вулиці.

Тіло, що виставляється публічно або сховане вдома, не вичерпує однак категорію жіночості. Є ще інша сфера, де жіночі закінчення аж рояться і ніхто не має сумнівів, що жінки «на своєму місці». Йдеться про професії, де необхідно опікуватися, мати терпіння і важко працювати... та погоджуватися на низькі заробітки, невисокий престиж, відсутність перспектив. Отже, є секретарки, вчительки, прибиральниці, няньки, виховательки, медсестри. Тут нема реальної влади, хоча часто є величезна відповідальність. Немає теж, в чому болісно переконалися за останні роки польські медсестри, справжніх грошей. Це жіночі закінчення.

Створіння третє: людина, просто чоловік

Третього лютого 2001 року під час дебатів про бюджет двічі піднімали питання статі прем'єра Єжи Бузка. Чи насправді прем'єр є чоловіком? Чи чуває себе чоловіком? Чи як чоловік виступить в Сеймі? Причиною цих роздумів був сумнів: чи в державному бюджеті на 2001 рік знайдуться гроші на доплати за пальне в сільському господарстві? Що має стать до пального? Давайте послушаємо, як це подав депутат Хенрик Горішевський:

Пане прем'єр! Чому Ви як прем'єр уряду республіки Польща не виконали зобов'язань? А якщо Ви не виконали, то чому не надали палаті сенаторів як людина, просто як чоловік (оплески) інформацію, що не виконали з таких та таких причин?

«Як людина, просто як чоловік!» Не думаю, що Хенрик Горішевський свідомо хотів ствердити, що «чоловік» — це

категорія більш очевидна і загальна ніж «людина». Так йому вимовилося. Таку логічну конструкцію підсунув йому язик. Власне це здалося йому відповідним, а до того ж кумедним. І було — жарт зустріли оплесками. Цим, однак, не скінчилося. Бо, як виявляється, питання статі шефа уряду хвилює як лівих, так і правих, жінок і чоловіків. Після депутата Горішевського слово взяла депутат Кристина Либацька з СЛД:

Пане маршале! Шановні депутати! Хвилину тому пан депутат Горішевські попросив пана прем'єра виступити, звертаючись до пана прем'єра як до чоловіка. Я хотіла б спитати, чи пан прем'єр почуває себе чоловіком і захоче відповісти? (зворушення в залі, оплески, депутати ляскають по пультах).

Пан депутат отримав оплески, а заохочена цим пані депутат вирішила жарт розвинути. В устах жінки питання про статі прем'єра прозвучало так чудово, що зворушило зал. Парламентарі почали ляскати по пультах. Ось так завдяки прозаїчному питанню про пальне на залі сейму стало весело і бадьоро, майже як на сільському весіллі.

Чи випадає псувати цю невинну забаву, чіпляючись до жартів, котрі всіх так добре бавлять? Незважаючи на все, спробуємо. Отже, на нашій політичній сцені з'являється віртуальна постать «людина, просто чоловік». Це хтось, хто виконує обіцянки або чесно пояснює, чому їх не виконав. Цей хтось може бути тільки чоловіком. Цього не треба пояснювати; так вже є. Справжній чоловік — це хтось, хто здатен відповісти на складне питання. «Чоловік, просто людина!» Універсальний, зразковий, правдивий і обдарований статтю. В його існування вірить політик-чоловік з правими поглядами, а також політик-жінка з лівими поглядами. Його вітає буря оплесків, отже здається, що симпатія для «людини, просто чоловіка» є в нас загальною.

Звичайно, я розумію, що відбулася помилка в слові. Якщо б депутат Горішевський на хвилину замислився, то закликав би прем'єра, щоб той виступив «як чоловік, просто як людина». Однак «людина» в загальному

уявленні — це чоловік. Така в нас асоціація, так закрипилося, так вже є. Тому пан депутат міг з розгону помилитися, переставляючи слова, однак залишаючись в районі очевидності. «Людина, просто чоловік!» Чи пан прем'єр почувається чоловіком? Як вдало задано питання! Як влучно, як однозначно! Зворушення в залі. Оплески. В міру ляскаємо по пультах.

Створіння четверте: жінка в політиці, або баба-диво

Переконавання, що «мужність» — це рішучість, послідовність і відвага так поширене, так вросло в культуру, що само лізе на язик. Слово «чоловік» стало зручним уявним скороченням, що позначає людську істоту, котра підходить в політики. Це скорочення, як видно з запису дебатів в сеймі, зрозуміле всім і всім робить приємно. Давайте спробуємо подумати, до кого відноситься уявне скорочення «жінка». Отож, виявляється, що «жінка» не є ніяким уявним скороченням. Це поняття, якщо з'являється в політичному контексті, одразу вимагає роз'яснення. Тільки чоловік є в політиці «просто», жінка повинна виправдовуватися за своє знаходження в сфері влади. Або інакше: політик повинен виправдовуватися за жіночість. Оскільки, посилаючись на жіночість, посилаємося на інше, чужинне, на відхилення від норми. Все, що я скажу про жінку-політика, буде забарвлене статтю — жіночою. А вона скрегоче, тисне, конфліктує з тим, що своє і очевидне.

Вслухаючись в мову польських засобів масової інформації, можна дійти до висновку, що мужність є політичною по природі. Наше відчуття, що жінка з'являється в публічній сфері як узурпатор, постійно підтримується не стільки аргументацією, скільки самим способом мовлення, багаторазовим повторенням словесних зв'язок,

постійним посиленням на стереотипи. Жарти в сеймі про статтю прем'єра я сприйняла як своєрідний курйоз, а вирішила «втратити почуття гумору» і проаналізувати цей курйоз тому, що на протязі двох наступних днів я почула ось такі фрази: «Медлін Олбрайт була єдиним справжнім чоловіком в уряді Клінтона»; «Уряд вирішив залагодити справу по-чоловічому»; «Час вже, панове, розібратися із ситуацією на Україні»; «Політик — це теж людина, але краще, щоб він був джентльменом». Ці висловлювання — по радіо, в пресі, в телебаченні — відкривають мені очі, я розпізнаю їх як фрагменти певної ідеології, котра в демократичній Польщі функціонує на правах очевидності і здорового глузду.

«Жінка» не є одною з двох категорій, котрі з однаковим успіхом можна підставити під слово «людина» або «громадянин» — «жінка» є окремою категорією, котра асоціюється з приватною сферою, з родиною, материнством, фізіологією і сексом. Цю відокремленість безперервно підтверджують і закріплюють, тому мужність постійно знову виявляється конституційною рисою політика. Якщо політик якраз не чоловік, справа ускладнюється. Зникає загальне зворушення в залі. Бажаючи висловити схвалення політичним талантам жінки, говоримо, що це «свій хлоп» або «справжній чоловік». Бо чи можна звернутися до пані прем'єра, щоб вона відповіла на складне питання як людина, просто як жінка?

Коли політик «почувається чоловіком», ми знаємо, що ми в добрих руках, а сільське господарство отримає доплати на пальне. Однак з фактом, що жінка «зайшла високо», колективна свідомість якось не може собі поради. Баба в політиці, як баба на димоході, залишається бабою-дивом. Вона нічого не може зробити «просто», кожен її вчинок виявиться «жіночим», кожен буде вписаний в стереотип. Якщо «політик в спідниці» змінила партію, то тому, що «жінка непостійна». Якщо, навпаки, тримається своїх поглядів — вона проявляє таким чином «типово жіночу упертість». Якщо створює імідж всупереч стереотипам, її звинувачують у «відсутності жіночості» (випадок Сухоцької), а якщо своєї статі не зрікається,

чекають її докори в надмірно «жіночому» ставленні до політики (як було з Ханною Гронкевіч-Вальц, коли вона боролася за президентське крісло).

Жіночість у загальному сприйнятті несвідомо асоціюється з тілесністю. Тіло не перестає бути тілом тільки тому, що засідає в Сеймі. Безперервно і ніби мимохідь оцінюють привабливість жінок, метафори, пов'язані зі сферою сексу, самі лізуть на язик. Про Марію Смеречинську писали з іронією, що дівчина; Лабуду звинувачували, що «зрадила» Унію з Квасневським. Так зле і так недобре, бо сам факт бути жінкою в світі політики вже досить підозрілий. Сумніви вирішуються не на користь звинуваченої. Якщо жінка-політик приваблива, то здається, що її врода суперечить серйозності функції. Якщо вроди нема — її дискваліфікують як дивацтво і розчарування.

На голубому екрані жінка-політик починається передусім з ніг. Тобто з них починається кадр. Жіноча литка виконує в «Відомостях» чітко окреслену функцію: вона є декоративним елементом. Факт, що це литка політика, тільки додає ситуації пікантності. Після литки відбувається делікатний перехід на долоні, жакет, шарф, декольте і нарешті на долю секунди з'являється обличчя. Послідовність не випадкова. Власне таким чином, підкреслюючи тілесність, традиційно знімають жінок. Так навчають в кіношколах, такий є звичай, конвенція. Чи можна вимагати, щоб оператор змінював звички лише тому, що жінка, котру знімають, політик?

Спосіб говорити і дивитися створює світ. Слова і образи, що повторюються до нескінченості, складаються в певну цілісність, в уявлення, котре стає правдою про світ. Панове з телевізора знають все; пані з телевізора мають привабливі литки. Ми щодня переконаємося на власні очі і вуха, що жінки в політиці — це щось незмірно дивне. Може навіть симпатичне — адже це приємно, що в коридорах Сейму є стільки «гарних жінок»! — але якось не пасує до оточення. Ми вже майже віримо, що прем'єр повинен бути чоловіком, вже змушуємо доводити свою мужність.

Знаю, знаю. Я – невіpravна ідеоложка і пуританка. Чіпляюся. Не маю почуття гумору. Адже ці всі зауваження про «дам» і «наших гарних жінок» чудові. Прем'єра питали про його мужність, жартуючи, і всі чудово розважалися. Сідниці альпіністки зняли тому, що вони так кумедно висіли. А якщо йдеться про литку, то чим же мені литка заважає? Це ж елемент реальності в Сеймі! Є жінка, є панчоха, є і литка. А якщо є, то як же не знімати? Така вже людська природа, що хлоп від баби відрізняється, і баста. І що має бідний оператор порадити на те, що на литці його погляд і камера зупиняються? Адже він людина, просто чоловік!

Знаю також, що більшості польських жінок все це не перешкоджає. Якщо вони кажуть, що відчують дискримінацію (а кажуть так близько 70%), то йдеться не про мову засобів масової інформації, а про різницю в оплаті, про те, як роботодавці ставляться до матерів, про закон проти абортів, про шокуючо мале покарання за зґвалтування. Мову не оцінюють, мова просто є. І так само «просто» вимальовується в ній гостро поляризований світ, котрий вважаємо природним і якого не уникнути. Називати цей світ продуктом ідеології може здаватися перебільшенням, однак сила ідеології власне в тому, що її повідомлення здається нам очевидним, природним, єдиним можливим. Ми приймаємо світ, в котрому людина — це «просто чоловік», і стратегію існування будемо тільки для приватного використання. Я не письменниця, а письменник. Не кажіть про мене депутатка, а пані депутат. Зайду високо, так високо, що мені вдасться уникнути зближення на сідниці. А якщо ні, то піду до адвоката Ковальської, вона напевно щось вигідає.

Як для сучасної Європи, мова наших засобів масової інформації досить екзотична. Достатньо глянути час від часу на BBC, CNN або одну із французьких телевізійних станцій, щоб переконатися, що вчинки жінок в політиці можна показувати нейтрально, без дитинних дурниць та безперервного еротичного підтексту. Як там виглядає жінка-політик? Як просто політик. Теж має литки, але цей факт нікого особливо не цікавить.

Створіння п'яте: жінка у війську, тобто порнографія

Жіночість — це тіло; тіло — це секс; секс — це щось непристойне. Висновок: жінка в політиці становить загрозу для авторитету держави. В лютому 2001 року один з ведучих радіо ТОК ФМ, котрий зазвичай підтримує рівність статей, намагався викликати обурення слухачів думкою, що жінки повинні служити в армії. Наведений в цій програмі аргумент належить до класики сексизму. Ось ми дізнаємося, що в Великій Британії дійшло до скандалу, оскільки жінка-військовослужбовець позувала оголеною в якомусь журналі. Випадок, на думку ведучого, є очевидним прикладом того, що жінки є загрозою для війська. Логіка цього висновку явно абсурдна: так само можна стверджувати, що чоловіки не підходять для політики, бо Клінтон не міг опиратися Моніці Левинській, або що лисі не повинні бути журналістами, бо Єжи Урбан обманює.

Справа однак в тому, що коли йдеться про жінок, логіка абсурдних узагальнень набирає силу. Стереотип посилається на гарну фантазію про ідеально симетричну і двоїсту реальність: пані направо, панове наліво. Тут краватки, там шарфи. Чоловіки думають, жінки відчувають. Стереотип впорядковує світ і робить приємне, оскільки закріплює нас в переконанні, що повсякденне знання є правильним, а реальність нас не здивує, відрізняючись від наших звичок. В питанні статі ми виявляємося експертами – адже кожен з нас є жінкою або чоловіком і «своє знає». Тому стереотип чудово продається, а розумний загалом ведучий наводить аргумент, з котрим сам напевно би не погодився, якби задумався на хвилину. Однак в стереотипі добре те, що він звільняє від обов'язку думати. Стереотип підказує, що позувати оголеною — це типово жіноча

поведінка, спонтанна і обов'язкова, оскільки так передбачено природою.

Про всяк випадок ведучий докидає другий аргумент: він переконаний, що до жінки, що б'ється, на фронті одразу поспішають на допомогу стурбовані колеги, що обов'язково призведе до хаосу і послабить армію. Дивний це образ жінки-солдата: якщо не позує оголена в журналах, то фліртує під кулями. Завжди і всюди залишається «жіночою», а факт, що служить у війську, не змінює її «природу». Вірна твердому правилу різниці статей, жінка-солдат не воює, а своєю зворушливою беспорядністю змушує колег бігти до неї на допомогу. Образ чоловіка, котрий служить в армії, тут теж дещо шокує: побачивши особу протилежної статі в мундирі, він моментально забуває про накази, а в ній самій помічає не солдата, а тільки беспорядну жінку, котру необхідно врятувати у скрутному становищі і пропустити в «дверях» танку.

Замість розмови про реальних жінок в реальній армії маємо гротескну розповідь про жіночість і мужність, що походить з поганої п'єси. Танк фанерний, рушниця роблять піф-паф, а з мундирів відриваються гудзики, після чого настає цмок-нонсенс і загальне бара-бара. Тут немає місця ні фактам (наприклад про жінок в ізраїльській армії), ні серйозним аргументам (хоча б тим, котрі наводили, приймаючи жінок у війська НАТО), тут — виключно стереотипи. Зрештою, слухачі нічого іншого і не очікують. Дзвонять на радіо і обурюються: ні, жінки не підходять для війська, військо позбавить їх жіночості, а само від них збабіє. Трохи більше ста років тому подібним чином дебатували про загрозу, яка виникне, якщо приймати жінок в університети: сама їхня присутність повинна була перешкоджати студентам зосередитися на навчанні. Більш того, як доводила тогочасна медицина, занадто великий розвиток мозку призводить до паралічу функції дітонародження. Повернемося однак до політики.

Створіння шосте: політик, котра прасує сорочки

Складність з польською суспільною нормою полягає в тому, що вона нібито приязна до жінок. Нікого особливо не дивує, що під час виборчої компанії кандидаток розпитують про їх ставлення до приготування їжі, до дітей і домівки, зрештою як і кандидаток на роботу питають про плани народити дитину. Ось, думаємо, кандидата чоловіка запитують, напевно, про улюблену футбольну команду або марку автомобіля. Але ж не запитують! Під цими приємними балачками про кохану родину приховане глибоке несприйняття жінок, котрі реалізують себе в публічному житті. Питаючи жінку-політика про її особисте життя, дають зрозуміти, що відповідне для жінки місце – цієї і кожної іншої – вдома, біля дітей; що її спроба ввійти до публічної сфери — це якесь непорозуміння. Вже сам факт, що ці питання звучать, змушує жінку займати оборонну позицію, ставить під сумнів її авторитет як політика.

Як з цим справляються найбільш зацікавлені, тобто жінки-політики? З моїх спостережень виникає, що є кілька стратегій, залежних від темпераменту і політичних поглядів, причому, стикаючись із стереотипом, жодна стратегія не виявляється достатньо ефективною. Почнемо від правих, котрі вихваляються сильними жінками в своїх шерегах, не помічаючи при цьому ніякої дискримінації. Тут маємо певний парадокс: з однієї сторони польські праві підтримують традиційний поділ на статі, з другої сторони виявляється, що жінка-політик може успішно робити власну кар'єру, пояснюючи іншим жінкам, що для власного добра та добра дітей, а також на славу Батьківщини вони повинні сидіти вдома. Таку роль на нашій політичній сцені грає Марія Смеречинська, а свого часу грала Ханна Гронкевіч-Вальц.

Схожу стратегію, яка дала зрештою мізерний результат, використовували на початку століття деякі суфра-

жистки: вони стверджували, що в політиці знадобиться «жіноча рука», бо управління державою не дуже відрізняється від ведення господарства. Вони посилалися на традиційну роль жінок і просили їх від цієї ролі звільнити. Це аргумент підступний і мало ефективний: право голосу жінки нарешті здобули завдяки лозунгам про рівність та рішучості, що мають небагато спільного з домівкою і теплом.

Представительки лівих, коли їх питають про відношення до жіночих обов'язків, зазвичай намагаються виплутатися за допомогою жартів про поєднання ролей, не вдаючись до узагальнень про жіночу природу. Ці жарти спрямовані на примирення двох суперечливих цілей: з одного боку, існує вимога, щоб жінка-політик була «жіноча», з другого – щоб як політик «жіноча» не була. Успішність перетворення всього на жарт в значній мірі залежить від агресивності противника.

Існує також лівий варіант домашньо-політичної жіночості. Я була свідком, як Ізабелла Сіраковська заявила перед кількомастами особами, що просто обожає прасувати чоловічі сорочки, і що ну зовсім це їй не заважає виконувати публічну функцію. Охоче в це вірю. Сорочки — природна річ, однак так складається, що їх прасування належить до справ домашніх, тобто приватних. Публічно захищаючи свою жіночість розповідями про домашню роботу і виховання дітей, ми погоджуємося зі стереотипом, котрий виключає нас із світу влади.

Польська культура ще не виробила взірць політичної жіночості, котрий викликає довіру та має гідність. Зовсім тут не допоможуть доброзичливі твердження, що «всі ми люди», що жінка якщо схоче, то «проб'ється», а стать в політиці не має жодного значення. Безстатевість політики — це омана, так само як безстатевість науки та мистецтва. Не має людей без статі, навіть у сфері уявлення. Думаючи «митець», ми викликаємо з колективного уявлення образ чоловіка з пензлем або пером. При слові «науковець» уявляємо собі розсіяного пана в білому халаті. Схоже з «політиком». Трах-бах, і як чортик з табакерки вискакує нам з голови пан в костюмі,

повний гідності «державний муж», котрий з іншими «державними мужами» веде «чоловічі розмови».

Людина, просто чоловік. Жодна жінка не в стані вписатися в цей образ, переконливо зіграти чоловічу роль. Достатньо зближення на литку, і ефект чужинності готовий. Політик, котрий прасує сорочку? Політик в панчохах? Який там політик, просто баба. Що нам тоді залишається? Можемо менш або більш свідомо дискваліфікувати «жіночих жінок», стверджуючи, що не пасують до політичного театру, але можемо також обрати довший і важчий шлях: намагатися змінити сам театр, перебудувати образ політика так, щоби жінки до нього пасували, створювати нові образи статі, виходячи поза заклиє коло стереотипів. Будувати таку жіночість, котрій влада до лица.

Створіння сьоме: «жінка з облави»

Політик — це хтось, хто має владу, — від цього не втекти. Приватно ми можемо прасувати сорочки, пекти тістечка і виховувати дітей, але в політиці йдеться про управління. Клопіт з парою «жінка і політика», крім іншого, полягає в тому, що жінки влади бояться. З раннього дитинства нам навіюють, що найвищою цінністю в житті є розуміння інших людей, почуття, що тебе кохають, що сповнюються очікування. Згідно з цими цінностями високе становище в групі, здається, не має значення. Ми живемо з переконанням, що мати владу — значить втратити близькість інших; суперництво в нас асоціюється з конфліктом та відторгненням. З недовірою ставимося до жінок, котрі мають владу, а якщо нам самим вдасться «високо піднятися», применшуємо свої досягнення, стверджуючи, що це випадково, а насправді «в житті важливе щось інше». В типовій групі дівчаток-приятельок найменш люблять ту, котра «керує»,

а процес здобуття товариської позиції в групі дорослих жінок теж часто полягає на зменшенні власної вартості.

Проблема страху перед владою свого часу виявилася в жіночому русі. Одна з учасниць радикальної групи «Хліб і троянди», що діяла в США в сімдесятих роках, розказує, як це призвело до глибокої кризи:

Ми не мали стратегії. Феміністична політична культура привела нас в тупик... Ми говорили, що революція означає взяти владу, але нас лякала сама думка про владу. Для нас влада була рівнозначна скрутному становищу; ми знали, що таке підпорядковуватися комусь іншому. Ми не могли знести думки, що увійдемо в роль наших шефів і батьків, і нас почнуть ненавидіти. Наші організації розпадалися через п'ять хвилин. Замість того, щоб боротися за владу, ми робили все, щоб її уникнути. (...) Нелегко бути лідеркою в русі, котрий ненавидить лідерів¹.

Невипадково про жінку, котра добре собі радить з владою, говорять «справжній чоловік» або, менш приязно, «баба-хлоп». Відсутність доступу до влади і згода на такий стан речей вписані до культурної моделі жіночості: бути жінкою значить не любити владу; мати владу — відмовитися від жіночості. Стереотип виявляється складовою частиною самосвідомості, глибшою ніж світогляд.

Панування в культурі чоловіків записане глибоко в свідомості і несвідомості обох статей: не як погляд, а як очевидність, компонент реальності, в котрій живемо. Думаєш: «президент» — і бачиш поважного пана в костюмі. Думаєш: «уряд» — і маєш... ряд панів в костюмах. Ця культура, що однозначно асоціює престиж і владу з чоловіками, однак змінюється, а на протязі останніх 150 років значно змінилася саме на користь жінок. В той час як колективне уявлення поступово зникає до жіночого обличчя влади, стереотип проходить чергові фази. В сімдесятих роках західні феміністки боролися, правда, з власною неприхильністю до лідерства, влади і ієрархії, але їхні попередниці з середини ХІХ століття мусили сперечатися з такими аргументами:

*Чого ж домагаються лідери конвенції прав жінок? Прагнуть голосувати і пропихатися крізь плебс біля виборчих урн. Хочуть бути членами Конгресу, а в запалі дебатів наражатися на непристойні жарти, слухати некультурну мову. Прагнуть зайняти всі ті позиції, котрих сьогодні домагаються чоловіки: бути юристами, лікарями, капітанами кораблів і генералами на полі бою. Як забавно звучало б у газетах, якби Люсі Стоун, виголошуючи промову з якогось важливого питання, несподівано відчулапологові переями, після чого на середині залу суду народила на світ гарне, здорове хлоп'я! (...) Таке могло б статися в Конгресі, під час морської бурі або на полі битви, і що тоді нам залишиться від жінки-законотворця?*²

Схожих аргументів можна знайти в пресі минулого століття безліч, а сьогодні вони здаються нам настільки абсурдними, що їх би, напевно, не навів навіть Януш Корвін-Мікке. Отже, культурні зміни — незаперечний факт; нам залишається тільки з'ясувати, чи можна цей процес змін підтримати, і яким саме чином.

В багатьох країнах Західної Європи визнали, що можна, і навіть треба. До цього власне служить система паритетної демократії, що регулює участь жінок в органах влади зверху: шляхом зобов'язання політичних партій висувати жінок на посади і допускати їх відповідну кількість до виборчих списків. Паритетна демократія — це не мода, що проходить, як здається декотрим, але суттєвий елемент культурного проекту, прийнятого об'єднаною Європою. Поняття паритету з'являється в ключових документах Євросоюзу, між іншим, в Амстердамському трактаті і в документах парламентської асамблеї Ради Європи. В середині дев'яностих років одним з пріоритетів Євросоюзу визнали т.зв. «gender mainstreaming», тобто спрямування до рівності статей в усіх сферах функціонування Спільноти. Квоти трактують як спеціальний засіб, впроваджений тимчасово, з метою прискорення фактичної рівності в сфері політики. В рекомендації 1269 від 1995 року читаємо: «Асамблея засвідчує, що принцип рівності чоловіків і жінок, тобто

принцип паритетної демократії, є інтегральною частиною системи цінностей, котрі захищає Рада Європи».

Система квот застосовується в Бельгії, Норвегії, Данії, Фінляндії, Голландії, Німеччині, Італії та у Франції, де на протязі багатьох місяців велися на цю тему гарячі дебати. Згідно опитувань, на сьогоднішній день систему квот підтримує біля 80 відсотків французів, а за зміну в конституції, що зробила можливим впровадження паритету, проголосувало в грудні 1998 року Народне зібрання, в котрому панували чоловіки³.

В польських політичних дебатах розуміння паритетної демократії практично зовсім немає. Популярність, котру отримало це рішення на протязі якихось кількох років на Заході, з нашої перспективи здається чимось незрозумілим. Невже до французів не дійшли аргументи проти паритету, котрі постійно повторюють в нас? В Польщі кожний учень лицею може довести, що паритет — це нісенітниця: процитує нам аргументи про «пункти за походження» та про «жінок з облави», котрі напевно заповнили б парламент з моменту введення квот. Додасть, що паритет жінок ображає, бо наводить на думку, що вони гірші за чоловіків і при «чесній» грі програють. Зрештою, ствердить, що «люди є людьми» і що «стать тут не грає ролі», бо «так само можна було б гарантувати місця в Сеймі блондинам».

Ці аргументи наводять в Сеймі, в засобах масової інформації, на вулиці. Натомість ми рідко дізнаємося про механізм блокування жінкам доступу у виборчі списки, про те, що їх там спихають на останні позиції, з котрих до Сейму ніхто не потрапляє, або про те, що у виборчих кампаніях отримують менший, ніж чоловіки, доступ до засобів масової інформації. Якщо жінки в політиці вимагають юридичного захисту, то це тому, що їх дискримінують, а не тому, що вони «гірші». Противники паритету люблять говорити, що він цілить в демократію. Однак вирішують, хто опиниться в парламенті, не виключно виборці: це партії вибирають кандидатів, визначають порядок в списку, а положення про вибори призначає, чи віддані голоси зарахують даній особі чи

партії. Отже, введення квот не впливає на волю виборців, тільки формує переважне право політичних партій.

Небагато поляків усвідомлюють явні і неявні критерії і «ключі», інші ніж стать, котрі фактично вирішують, хто опиниться у виборчому списку і на якій позиції, на чию кампанію піде найбільше фінансів, а від кого слід відмовитися. Такі рішення приймають на міжпартійних торгах, а до недавнього часу також під час заповнення місць в національному списку. В парламенті засідають особи, котрі отримали дуже мало голосів, але з різних причин є важливими для своїх партій. Отже, ми погоджуємося на ідеологічні, майнові, товариські, регіональні критерії, але критерій статі нас обурює. Але ж незалежно від інших критеріїв, постійним елементом польської політичної сцени є власне дискримінація жінок.

Паритет має не тільки полегшити політичний початок самим кандидаткам, але й забезпечити представництво жіночих інтересів в демократичній країні. Йдеться про 51 відсоток суспільства, представлений в парламенті ледве 13 відсотками жінок (для порівняння: Швеція — 43,6%, Норвегія — 36%, Данія — 34%). Можна, звичайно, впертися, що парламентарій, незалежно від статі, представляє як чоловіків, так і жінок. Варто однак задуматися, чи польський Сейм зробив би таку саму розвагу з закону про рівність і з таким самим запалом захищав би «почате життя», якби засідала в ньому половина або хоча б третина жінок.

Створіння восьме: Барбі-президентка

Згідно виборчої системи в Сполучених Штатах «переможець забирає все», тому там не виникла можливість впровадження квот. Америка залишається далеко поза Європою з погляду на участь жінок в публічному житті (49 позиція у світі). Їхній жіночий рух, однак, розвинув систему просування жінок, збирання грошей на їхні

кампанії (т.зв. «список Емілі»), активізація жіночого електорату і т.п. Одна з найновіших ініціатив — це створений в 1998 році Проект Білого дому, понадпартійне об'єднання, метою котрого є, як пишуть засновники, «*прагнення такої зміни політичного клімату в США, котра дозволить жінкам успішно добиватися президентського крісла і інших найвищих позицій в державі*»⁴. Мері Вілсон, одна з засновників, переконана, що ключем до успіху є кількісні зміни:

*Якщо є одна жінка, то виявиться, що складається вона тільки з зачіски, довжини спідниці і чоловіка. Тільки на цьому зосередяться засоби масової інформації: на її статі. (...) Якщо жінок двоє, ЗМІ представляють це як бійку з вириванням волосся і видряпуванням очей. Коли є три жінки, стереотипи вже так міцно не тримаються. А коли доходить до чотирьох, несподівано виявляється, що це вони вирішують, про що має бути дискусія, бо їхня стаття перестала бути в центрі уваги*⁵.

Стратегія Проекту Білого дому полягає на проведенні навчальних акцій та акцій в засобах масової інформації, створенні жінок-лідерів і підтримці їхніх виборчих кампаній від локального рівня аж до президентства. Почалося, як це часто в жіночому русі буває, з приятельської розмови. Кілька жінок зрозуміли, що ідея «пані президент США» здається їм шаленою, і її неможливо уявити. Метою, чи скоріше баченням групи стала реалізація цієї ідеї, тобто вони вирішили привести жінку в Білий дом — цього разу не як першу леді.

З досліджень суспільних настроїв, котрі провів Проект Білого дому, виникає, що американці бояться жінок на найвищих ланках влади. Моніторинг мас-медіа під час виборчих кампаній показує механізми схожі до польських: оцінюють вроду жінок-кандидаток, розпитують їх про домашнє господарство, а політичні амбіції описують як «нежіночі». Тому головною метою Проекту є знищення стереотипів стосовно жінок і влади нас між іншим, шляхом введення на ринок Барбі-президентки. Барбі виготовляється в кількох кольорах (адже йдеться і про знищення расових упереджень), а до кожної коробки додається «Дівчача стратегія дій» (Girls' Action Agenda).

Барбі-президентка — це типове дитя американської культури: ідеалізму з однієї і прагматизму з другої сторони. Обидві ці тенденції відчутні у виступах Мері Вілсон. *Якщо нам вдасться звільнити маленьких дівчат від невіри у власні сили, через кільканадцять років ми прокинемося в новому, кращому світі* — говорить ідеалістка. — *Пересічна маленька американка має вісім ляльок Барбі, а її уявлення про дорослість в значній мірі залежить від того, в що можна їх вдягнути* — до речі доповнює прагматик. І так виникає Барбі-президентка — витвір контркультурний, що потрапляє в головну течію культури споживачів. На відміну від радикальних феміністок шістдесятих років, Мері Вілсон нічого не має проти капіталізму і ляльок Барбі. Відомо, що Барбі — найпопулярніша іграшка у світі, котра створює неможливі в природі взірці жіночої краси, але та сама лялька створює теж мрії дівчат. Від свого народження в 1959 році Барбі пройшла 75 різних професійних втілень: літала ракетою, працювала дипломатом, стартувала в автомобільних перегонах, забивала голи в чемпіонаті по футболу. Тому Мері Вілсон запропонувала фірмі Маттел замінити будинок мрії на Білий дім, даючи дівчаткам тему для справді великих мрій⁶. Визнаю, що мені сподобалося це безтурботне поєднання маркетингової стратегії і мови реклами з вірою в силу людських прагнень. Це фемінізм, котрий не боїться влади і не тікає від використання ринкових механізмів:

*Ми хочемо, щоб дівчинка, котра бере в руки таку ляльку, мала відчуття, що торкається влади, справжньої влади. Дівчатка обожають Барбі-принцес, їх багато. Все більш модними стають Барбі, котрі роблять кар'єру. Я хочу ознайомити дівчат з владою, з президентством. Хочу, щоб вони влаштували прийоми, на котрих Барбі буде вести дебати про те, кого призначати міністрами*⁷.

Коли ми введемо значну групу жінок в політику, обов'язково виникнуть нові образи жіночості, а завдяки ним наступне покоління вже без опору прийматиме участь в публічній сфері. Не йдеться тут про ужіно-

чення демократії, навпаки, про те, щоб стать перестала мати основне значення в політиці. Коли я пишу цей текст, у Франції тривають перші вибори до місцевих органів самоврядування, що спираються на принцип паритету. У виборчих списках однакова кількість кандидатів обох статей, але в телевізійних коментарях не говорять про чоловіків і жінок, а про правих і лівих. Паритет швидко став елементом реальності, життя йде далі. Тільки тепер беруть в ньому участь жінки так само, як і чоловіки. Процитую ще раз Мері Вілсон: *«Поки жінки з'являються у світі політики по одній, від часу до часу їх сприймають виключно як жінок. Ми хочемо, щоби жінок в політиці було стільки, щоб можна було вибрати між їхніми програмами»*⁸.

Отже, американська стратегія, як і введення паритету, спирається на твердження, що тільки тоді, коли в політиці з'явиться значна кількість жінок, уявлення про «типового політика» може змінитися. В демократії без жінок політика має стать — чоловічу. Тільки при рівному розкладі обох статей можна було б стверджувати, що стать не відіграє значної ролі. Свідоме створення приязного для жінок клімату в політиці — це не політично коректне дивацтво, а однозначне зусилля західної цивілізації довести до кінця справу суфражисток.

Однак виходить, що велика зміна має відбутися без нас. Європа ухвалила, що в справжній демократії повинна панувати рівність статей; Польща раз за разом приєднується в питанні рівності до позиції таких країн як Алжир, Іран, Лівія, Судан, Ватикан. В березні 2001 року польський уряд в черговий раз відкинув позицію Євросоюзу на форумі ООН. Такі формулювання як «сексуальні права» для нас суперечливі, не подобається нам і саме слово «рівність». Ми не любимо затирати різниці. В нас жіночу іншність постійно підкреслюють — не як один з проявів різноманітності світу, а як власне іншність, щось, що вражає, відходить від норми, що необхідно зіпхнути на край.

Отже якщо вже є жінка політик, звичай наказує дивуватися її існуванню, питати про дітей, робити комплі-

менти, жартувати, цілувати руки, а все, що зробить, інтерпретувати як вияв жіночості. Цей власне звичай призводить до того, що жінка в політиці здається нам дивацтвом. Але це не вона дивна. Дивацтвом є впертість, з якою ми не погоджуємося на її звичайність і на те, що в парламенті демократичної країни жінки мають бути представлені. Жінки, просто люди.

¹ M.Tax, цит. за R.Rosen, *The World Split Open. How the Modern Women's Movement Changed America*, Viking, New York 2000, s.229.

² Коментар з "New York Herald" після другої жіночої конвенції в Ворчестер, 1850. Цит. за E.Flexner, E.Fitzpatrick, *Century of Struggle. The Women's Rights Movement in the United States*, Harvard UP, Cambridge 1996, s.77.

³ G.Ulicka, Demokracja a prawa polityczne kobiet we Francji, w: T.Moldawa i inni (red.) *Państwo-Demokracja-Samorząd*, Elipsa, Warszawa, 1999, s.595-598.

⁴ www.thewhitehouseproject.org

⁵ M.Wilson, інтерв'ю в "Women's Review of Books", vol. VII, nr 10-11, липень 2000.

⁶ www.thewhitehouseproject.org

⁷ M.Wilson, інтерв'ю в "Women's Review of Books", op.cit.

⁸ *Ibid*

Залізна мама

В середині вересня 1995 року згідно передвиборних опитувань Ханна Гронкевіч-Вальц мала приблизно 20% голосів виборців. Давайте спробуємо згадати той момент: для багатьох з нас вона була тоді єдиною особою, здатною подолати Леха Валенсу в першому турі виборів, а Олександра Квасневського — в другому. Ця приголомшуюча, хоча й недовготривала, популярність свідчить про якісь потреби, симпатії і надії поляків, а несподівана поразка — жалюгідні 2,7% голосів, котрі отримала пані президент Національного банку Польщі в першому турі виборів — про те, що ті надії не спевнилися. Я не стверджую, що так сталося виключно через образ жіночості, який створили у виборчій кампанії Ханни Гронкевіч-Вальц, однак думаю, що стаття відіграла суттєву і багатозначну роль. Настільки багатозначну, що це вимагає аналізу.

Мова цифр

Ми любимо говорити «кар'єра не має статі». Однак в політичній грі стаття — це риса, яку не можна проігнорувати. Особа, котра прагне потрапити до уряду, повинна якось до цього факту віднестися. Серед шістнадцяти

кандидатів-чоловіків Ханна Гронкевіч-Вальц була єдиною жінкою, що, говорячи відверто, кидалося в очі. Тому в її президентській кампанії стать стала суттєвим елементом гри — як перевага, клопіт, визначення певних особистих рис і стилю ведення політики, як певна роль, котру пані президент Національного банку повинна була не тільки зіграти, але й створити на новому рівні.

Необхідність розбиратися з питанням статі стосується виключно жінок. Згідно опитувань ЦБОС, проведеного перед парламентськими виборами 1993 року, майже три чверті (70 %) полячок погодилися з думкою, що «чоловіки краще за жінок знають, про що йдеться в політиці». Інші дослідження визначали риси, які повинна мати особа-кандидат в Сейм. Факт, що кандидатом є жінка, «безумовно позитивно» або «скоріше позитивно» оцінило 39,2% респонденток і 27,6% опитаних чоловіків. Різниця значна і походить вона із свідомості групових інтересів. Адже майже половина опитаних жінок (47%) вважає, що важливі для нашої статі питання сприймають серйозно і вирішують на нашу користь тільки тоді, коли на високих посадах є багато жінок. В опитуваннях, проведених вже після виборів, 10,8% респондентів відповіло, що вони голосували за жінку, при чому в тій групі 57,9% становили самі жінки. Напрошується висновок, що навіть серед тих 70% полячок, для котрих «політика — це чоловіча справа», знайшлася б частина, готова змінити свою точку зору, якби виявилось, що жінка політик збирається зайнятися «важливими для жінок справами». Отже, питання статі для кандидатки є важливим з двох приводів: з погляду на потенційний жіночий електорат та тому, що вона буде змушена зіткнутися із стереотипом, що «жінки не розуміються на політиці». Бажаючи активізувати жіночий електорат, жінка політик повинна так спланувати виборчу кампанію, щоби створити «політичну жіночість», спрямовану на потреби жінок, а водночас компетентну та таку, що викликає довіру. І — утриматися від того типу жіночості, котрий занадто виразно збігається із стереотипом.

Однак вже виборча кампанія 1993 року довела, що жіночий електорат і потреба в жінках кандидатках, котрі будуть представляти жіночі справи, не привернула увагу політиків. У статті, присвяченій виборам 1993 року, Малгожата Фушара пише:

*Архітектори виборчої кампанії, зайняті представленням стереотипних жіночих ролей, навіть по відношенню до жінок-спеціалістів в сфері економіки чи управління, заганяли їх в інші ролі, переконуючи електорат, що жінки, котрі займаються політикою, ведуть домашнє господарство і дуже це любляють. Ніхто не використовує такі прийоми відносно кандидатів-чоловіків.*¹

В президентських виборах 1995 року були подібні. Ніхто не розглядав «мужність» Леха Валенси як «плюс» або «мінус» в боротьбі за президентське крісло, в кращому випадку з іронією розглядали можливий вплив вусів «Леха» на жіночий електорат, замислюючись, чи не програють вони в порівнянні з блакитними очами «Олека». Сам факт, що жінки мають пасивне виборче право, впроваджує до світу політики настрий дурного жарту і флірту: це для нас римували лозунги типу «всі жінки держави польської голосують за Квасневського». Валенса час від часу використовував такі характеристики як «чоловіча справа» або «це треба зробити по-чоловічому», несвідомо звертаючись до бачення світу, в котрому «мужність» є необхідною рисою «справжнього політика». Можна задати собі питання яке значення мав би факт, що Лех Валенса є особою чоловічою статі, якби разом з ним в виборах брали участь шістнадцять жінок і якби Польща була країною, де політикою традиційно займаються жінки? Можливо, мужність стала би чимось, над чим слід подумати, чимось, що слід приховувати, коли серйозні люди «вирішують справи по-жіночому», або чимось, що слід виділяти як річ рідку і цінну.

В передвиборчій анкеті, котру Федерація в справі жінок і планування сім'ї розіслала кандидатам на президента РП, Ханна Гронкевіч-Вальц надала однозначні і прямі відповіді.

Чи в своїх попередніх програмах (партії, уряду, організації) Ви діяли на користь жінок? — Ні.

Чи вважаєте Ви, що жінок в Польщі дискримінують? — Ні.

Чи потрібен захисник рівного статусу статей, як в багатьох західних країнах? — Ні.

Підозрюю, що пані президент не дуже добре знала про що в питаннях йдеться. В її баченні світу просто не містилася вразливість на проблеми жінок як суспільної групи. На питання: *«Як Ви бачите роль жінок в сучасному суспільстві»* прозвучала відповідь: *«Жінка — це передусім дружина і мати, водночас вона все частіше вибирає професійну кар'єру»*. Оце «все частіше» Ханна Гронкевіч-Вальц напевно визнала відходженням від певної норми, «вибором», тобто одиничною дією, що не підлягає дискримінації і не вимагає підтримки ззовні. Підтримки вимагає основна роль. Як президент, кандидатка збиралася вести *прородинну політику, корисну для дружин і матерів*.

Парадокс президентської кампанії Ханни Гронкевіч-Вальц був в тому, що вона намагалася створити політичний капітал на своїй жіночості, посилаючись на узагальнення і стереотипи, котрі її власна кар'єра виразно заперечує. Тоді виникає кілька питань. Якщо інтереси жінок як активної групи професійно кандидатку не цікавили, навіщо тоді з такою впертістю будували її «жіночість», замість того, щоби просто намагатися її нейтралізувати? З яких елементів в світі «дружин і матерів» створюється жіночість, гідна президентства? І нарешті, чому конструкція жіночості, по котрій Ханна Гронкевіч-Вальц вирішила піднятися до президентства, так сильно її підвела?

Пані Ганя і її почт, або «стосунки раціональні, а водночас особисті»

Другого листопада 1995 року в 16.30 я увійшла в колонний зал СГГХ у Варшаві на зустріч Ханни Гронкевіч-Вальц з мешканцями Варшави. Треба визна-

ти, що як пані президент, так і її штаб показали вміння робити добре обличчя при поганій грі. Здавалося, що героїня зустрічі – це хронічно хвора мати великої родини, котрій ніхто не сміє сказати правду. Найсвіжіші опитування в той час показували приблизно 5 відсотків голосів виборців. Зустріч почалася (і закінчилася) під звуки вальсу, мелодія котрого навіювала красу трохи легковажної, проте постійної жіночості. Варто навести тут кілька рядків гімну кандидатки, котрий також звучав під час її виступів по радіо:

*(...) Різні вели тебе до танцю,
Шопен тобі мазурки грав
А я запрошую до вальсу,
Щоб я під стінкою більш не стояв*

*Для закоханих – вальс,
І для забутих – вальс,
Для справедливих вальс і для порядних вальс
(...)
Для старих людей – вальс
Для віруючих – вальс (...)
Наш президентський вальс
Наш неповторний вальс,
Біло-червоний вальс
Ханна Гронкевіч-Вальц.*

Інші сигнали, котрі підкреслювали, що ми маємо справу із «справжньою жінкою», з'являлися під час зустрічі через регулярні проміжки часу: не так часто, щоби дражнити, проте досить часто, щоби про жіночість кандидатки ніхто не забув. Це були як заплановані знаки, так і несвідомі, зумовлені звичаєм або його відсутністю — знанням, як ставитися до жінок взагалі, і незнанням як ставитися до жінки-політика і начальника. Ось такі сигнали, на які я звернула увагу:

- вищезгаданий вальс;
- збентеження серед чоловіків на подіумі при появі пані президент: деякі потиснули їй руку, інші театральню її поцілували, в частини помітні були сумніви;
- двоє з трьох панів, котрі виступали пізніше (Анджеєвський і Халл), зверталися до кандидатки «пані

Ганю». Анджеєвські пояснив цю дружню і водночас дещо протекційну форму словами: «в нас раціональні та водночас особисті стосунки»;

— цілий ряд риторичних заходів у промові самої кандидатки (ми ще до них повернемося);

— після промови – читають «улюблений вірш» пані президент, в котрому слово «жінка» повторюється кілька канадцять разів;

— музична частина у виконанні струнного квартету в жіночому складі із звучною назвою «Феміна деліката».

З цих дрібних сигналів, котрі однак пригнічують своєю масовістю, продивляється дивний образ кандидатки. «Пані Ганя», до котрої особи, що її висувають, ставляться «раціонально, і водночас особисто» — це не тільки твердий сумлінний політик, «хтось, хто врятує нас від вибору Валенса - Квасневський». Це також «жінка», делікатне створіння, хтось, з ким хотілося би станцювати вальс. А отже — жінка, дама, а в емоційні хвилини – жіночка.

«Кандидатів багато, але я одна»

Так власне жартома сказала сама про себе під час зустрічі пані президент, перефразуючи виборчий лозунг Леха Валенси. Однак чи факт належності до жіночої статі слід було розглядати як перевагу? Здається що так, хоча прихований зміст не однозначний. Позитивні риси, які в Польщі приписують жінкам, такі як винахідливість, бажання порозумітися, особисте тепло і певні практичні навички або схильності в цій кампанії намагалися використати як протиставлення до чоловічої агресії скоріше натяками, а не аргументами. Траплялися однак також прямі висловлювання: наприклад, Йоанна Фабісяк в розмові з журналістами так прокоментувала кандидатуру Ханни Гронкевіч-Вальц: *«Жінки намагаються грати чесно і вміють діяти у команді, чоловіки*

*вже стільки всього зіпсували, що справді прийшов час, щоб жінки взялися будувати»*². Сама пані президент досить часто говорила про себе, що якщо «відремонтувала злотий», то також зможе «відремонтувати Польщу». Цей ремонт, здається, належить до типово жіночих, господарських справ: Польщі — так як дитині чи супу — напевно необхідна жіноча рука. Лозунг кампанії «Давайте опікуватися Польщею» навіював власне цей образ, показував, що Польщі необхідна опіка, а отже і опікунка, хтось на кшталт доброї матері, котра прилипить, заспокоїть, нагодує.

Не йшлося тут про переконання виборців, що жінка дасть собі раду в ролі політика, але про те, що роль політика вимагає також жіночості чулої матері і опікунки. Чоловіки зіпсули, насмітили, а жінка тепер це поправить, поприбирає. У виступах Ханни Гронкевіч-Вальц з'являється час від часу посилення на колективний досвід полячок, наприклад: *«Ніхто краще нас, польських жінок, не знає, чим були роки реформ... Це ми захищали родини...»* (з промови на передвиборчій зустрічі). Суттєвим є, що говорячи «ми, польські жінки», Ханна Гронкевіч-Вальц не ставить на протилежну сторону чоловіків. «Вони» — ті, від котрих «ми» захищали польські родини — це комуністи (мається на увазі: непольські, імпорتنі) та нежінки, тобто... феміністки.

Виборчий продукт «чотири в одному»: пані Ганя, Феміна деліката, Залізна дама і Мати-полячка

Одною з найбільш дивних публікацій, котрі я коли-небудь читала, міститься у четвертому числі безплатного видання «Насамперед» (“Przede wszystkim”), котре підтримувало кандидатуру Ханни Гронкевіч-Вальц на посаду президента РП³. Газетка ця є виробом самої

кампанії (а не засобів масової інформації, котрі можна було б звинувачувати у недоброзичливості) і містить всі елементи образу пані президента як жінки-кандидата.

Почнемо від Залізної дами. Левову частину першої сторінки «Насамперед» займає фотографія кандидатки в товаристві Маргарет Тетчер. Вище — пояснення: «Видання “The Warsaw Voice” нагороджуючи Ханну Гронкевіч-Вальц, підкреслило її безкомпромісність в захисті польських грошей від економічних і політичних небезпек і назвало Залізною дамою польської банківської справи». Ніби через побоювання, що ця твердість і безкомпромісність настрашать потенційних виборців, вже на другій стороні кандидатка виступає в ролі терплячої і поблажливої мамусі: на фотографії вона тримає на руках немовля, котре — правда ж, як це мило? — притискає товстим пальчиком ніс пані президента. Текст, котрий ця фотографія ілюструє, має назву: «Жінка — вихователька життя в мирі». Це фрагмент виступу Ханни Гронкевіч-Вальц під час прощі на Ясну Гуру, присвячений повчанню костелу відносно місії жінок. Отже призначення жінок, згідно з костелом і Залізною дамою, це кохання, заміжжя і материнство.

Першим і найважливішим призначенням є кохання (...) Жінка не може віднайти себе інакше, ніж обдаровуючи інших. Тому основним призначенням жінки повинно бути заміжжя (...) вважається, що жінка більше ніж чоловік, схильний до абстрактного мислення, звернена до конкретної людини. Материнство цю зверненість розвиває ще більше.

Напрошується питання, де в цьому природному стані речей міститься роль президента Національного банку, і як жінка з «неабстрактним мисленням», повинна давати собі раду в ролі президента РП. Повчання костелу дозволяє однак перейти від материнства до політики, розглядаючи останню як материнство в ширшому розумінні. Політика в жіночій версії буде не боротьбою за владу, а навпаки, «привнесенням миру», котре, як читаємо далі, може і повинно здійснюватися також шляхом збільшення їх присутності в суспільному, економічному і

політичному житті. З цього треба зробити висновок, що жінка-політик — це просто особа, котра перенесла свій материнський інстинкт на цілий народ. Тому також, згідно з повчанням костелу, виховавши власну дитину, Ханна Гронкевіч-Вальц вирішила «опікуватися Польщею».

Мати і опікунка — ці візерунки у виборчій кампанії лише здаються однозначно позитивними і «певняками». Образ доброзичливої Великої матері на виборчих плакатах в багатьох людей викликав неспокій, відчуття загнаності, несвідому агресію. Польща — це країна занадто опікунчих матерів, жінок, що повністю віддали себе родині, котрі постійно «жертвують собою» задля чоловіків і дітей, а за опіку і чулисть вимагають подяки. «Щоденний домашній деспотизм змученої матері» описала Славоміра Вальчевська в чудовому тексті «Гастрономна мати». Це типовий для польської культури персонаж, чулий і добрий, і власне цією чулистю і добротою інфантилізує і обмежує родину. Трудно її в будь-чому звинуватити, однак за «материнську опіку» («Павел, чи не з'їш канапку?», «Вважай, не побруднився помідором, візьми серветку») платять втратою свободи, постійним відчуттям провини, емоційною амбівалентністю. Чи насправді виборці хочуть, щоб їх огортали «опікою»?

Важко однак втекти від питання материнства, будуючи образ політика на правій стороні політичної сцени. Оскільки з точки зору правих жінка і мати — це фактично синоніми.

Ось і всі елементи мозаїки під назвою «пані Ганя, або жіночість Ханны Гронкевіч-Вальц, рік 1995». Пані Ганя — це постать, від котрої аж б'є рідним: звичайна полячка, з котрою можна мати «особисті стосунки», тямуща жіночка, котра із задоволенням станцює вальс, а в інтерв'ю по радіо розкаже, що чоловік танцює краще за неї. Дозволить також себе сфотографувати під час закупів на базарі (коментар «Перед усім»: «Президент повинен вміти торгуватися»). В цьому колоритному персонажі містяться аж три, виразно спеціалізовані жіночі створіння: Залізна дама, котра можливо має приємну усмішку, але Колодці не поступиться; Мати-полячка —

вихователька життя в мирі, цей чудернацький конгломерат ідеології проти абортів, ідеології процерковної та пацифістської; а десь позаду, у несміливих натяках на жіночу делікатність — безпорадна жінка, та Феміна деліката, котра понад усе прагне спертися на сильне чоловіче плече, а без допомоги чоловіка нічого в житті би не досягла.

Чи отримали ми таким чином рецепт універсальної жіночості по-польськи? На жаль, фрагменти цієї мозаїки неможливо об'єднати в одне ціле. В образі жіночості Ханни Гронкевіч-Вальц, створеного менш або більш свідомо організаторами її кампанії, появляється ряд суперечностей, котрі психологи вже давно зауважили в традиційній моделі жіночості. Ідеальна жінка — це водночас об'єкт хтивості (партнерка для танцю) і створіння асексуальне (невинна і материнська); близька істота і опікунка («Давайте опікуватися Польщею») і особа, котрій необхідна опіка інших (феміна деліката). Це не риси багатомірної особистості, котрі доповнюють одна одну, але конгломерат суперечливих уявлень. Кожне з них претендує на роль вичерпного опису «справжньої жіночості», будучи насправді проекцією якоїсь чоловічої потреби або фантазії.

До цих основних суперечностей у візерунку Ханни Гронкевіч-Вальц додали ще елемент з іншої культури, образ твердої і непохитної жінки, котрий ніяк неможливо поєднати з теплою і рідною пані Ганею. Велика Британія могла (хоча і там був спротив) прийняти Залізну даму як варіант жіночості, оскільки, на відміну від польської, англійська культура не обтяжена культом материнства, а зразки владної та холодної жіночості функціонували там кілька століть (королеви Єлизавета і Вікторія). Пані Тетчер ніколи не стверджувала, що вона жінка і мати, і ніхто таких доказів жіночості від неї не вимагав. Перенесена на польську землю, Залізна дама стала гротескним персонажем: намагається бути Залізною мамою, котра в політиці керується «призначенням кохати», а в фінансовій стратегії — порадами Святого Духа. Чим сильніше до кампанії Ханни Гронкевіч-Вальц закрадався

жіночий і релігійний мотив, тим більш виразною ставала невідповідність світогляду та образу цієї кандидатки; у світі, котрий вона представляла, абсолютно не було місця для жінки-президента.

Теплий і жіночий антитип феміністки

Коли хтось не дуже добре знає, ким він є, то зазвичай починає дуже голосно кричати, ким він не є. Ханна Гронкевіч-Вальц, як виявилось, абсолютно не феміністка. До такого ступеню не феміністка, що, в інтерв'ю для «Впрост» описала себе як «антитип феміністки»⁵. Цей мотив досліджувався в усіх майже текстах і інтерв'ю з передвиборчого періоду, що багатьох осіб дивувало. В Польщі в той час існувала одна організація, що мала в назві слово «фемінізм» (Польське феміністичне об'єднання), і, хоча мала найкращі заміри, не відіграла суттєвої політичної ролі; звідки ж ця антифеміністична фобія у пані президент? Передвиборча жіночість Ханни Гронкевіч-Вальц розповзалася по швах і вимагала виразного протиставлення, щоб відвернути увагу виборців від суперечностей. Таку власне функцію виконував фемінізм.

Бажаючи підкреслити власну жіночість, можна звичайно сказати «я — антитип чоловіка», але важко тоді розраховувати на чоловічий електорат. Феміністка натовмість — як представляла пані президент — це така маскулізована потвора, холодна і нежіноча, агресія котрої відносно чоловіків і світу *походить перед усім з важкого дитинства, (...) з хворої моделі родини*. Пані президент посміхається журналісту «Впрост» і говорить: *«Думаю, що я тепла і жіноча, отже я — антитип феміністки»*. В Ченстохові вона натовмість звинувачує засоби масової інформації, в котрих ніби *домінує образ звільненої, незалежної жінки, котра реалізує себе*⁶. Слід було б

тішитися, що рекламують модель, яку представляє сама кандидатка, але ні, мова про образ такої ірод-баби, котра все може залагодити. Чим однак від ірод-баби відрізняється Ханна Гронкевіч-Вальц? Звичайно, внутрішнім теплом і нормальністю: *можливо, я старосвітська жінка, але мені здається, що це ненормально* — підсумовує Ханна Гронкевіч-Вальц «образ звільненої жінки», що на її думку домінує в засобах масової інформації.

Ключем в цій конструкції є слово «норма». Те, що не міститься в норму, повинно бути відхиленням: суспільним, сексуальним або моральним. Межа між жіночістю пані Гані та фемінізмом – це межа здоров'я. «Норма» дозволяє звернутися одразу до кількох аспектів польської нетолерантності, серед них і до гомофобії, оскільки, на думку пані президент, в засобах масової інформації пропагують бісексуальне і лесбійське кохання. На цьому ворожому фоні нормою виявляється тепла і жіноча пані Ганя. Перед загрозою фемінізму, цією страшною хвороби, що поширюється в засобах масової інформації, ми повинні закрити очі на всі суперечності її промови і образу.

— Чому Ви відхрещуєтеся від феміністок? — запитала я під час передвиборчої зустрічі. Відповідь процитую не за нотатками:

Польський фемінізм — це хворий рух, оскільки діє на користь чоловіків: наприклад, хоче полегшити їм розлучення. Я ж хочу дати жінці вибір, щоби вона могла залишитися вдома. Ідеал феміністок — це трактористка з н'ятдесятих років, а мій — справжня жінка і мати. Тому я відхрещуюся від феміністок. Натомість мене підтримують нормальні жінки з правоцентристськими поглядами з Форуму Європейського союзу.

Цього разу крім псевдоаргументу про «нормальність» з'являється друга загроза – трактористка це ж створіння з епохи комунізму, фемінізм отже виявляється залишком від тієї системи. Відповідаючи на питання про права жінок посиленням на уявне схилення і тоталітарні нахили, кандидатка в президенти в черговий раз ухилилася від окреслення власного становища.

На питання про аборти, розміщене на тому самому аркуші, я відповіди просто не побачила. Не виключаю, що це було стратегічне уникнення — на кілька тижнів раніше бурхливу реакцію викликала заява пані президент відносно права жертв гвалту зробити аборт: *«Дитини все одно, походить вона з гвалту чи ні»*. Не виключаю, що говорячи ці слова, Ханна Гронкевіч-Вальц розраховувала на католицизм поляків і на підтримку церковної ієрархії, або ж говорила що думає, ні на кого не зважаючи. Можливо теж, що вона взагалі не замислювалася над моральним змістом і протекційним, майже зверхнім тоном цієї заяви, і не розуміла наскільки шокує ця точка зору більшість поляків. Однак вважаю, що це зрозумів її виборчий штаб, звідси і стриманість під час зустрічі.

Погляди Ханни Гронкевіч-Вальц на жінку в польському суспільстві — це досить дивна суміш церковної ідеології, стереотипів і мислення категоріями ринку. Прикладом останньої тенденції може бути пояснення, яке під час зустрічі з виборцями надали на питання «податку на родину»: *«Жінки, чоловіки котрих більше заробляють, не будуть змушені працювати, бо їм це буде просто не вигідно»*. Жінка, котра зробила кар'єру і думає так про роботу інших жінок — це явище гідне подиву, але не виняткове. Її точку зору можна інтерпретувати в категоріях «негативної реакції», тобто процесу регресії, котрий в питанні звільнення жінок існував у вісімдесяті і дев'яності роки на Заході. В тексті *«Негативна реакція або контратака»* Барбара Лімановська порівняла кампанію Ханни Гронкевіч-Вальц з кар'єрою Беверлі Лехай, засновниці організації *«Стурбованих американських жінок»*, котра — *сама сильна і агресивна, вихована на взірцях рівності — здобуваючи позицію, силу і владу, використовувала протижіночу риторичку, відмовляючи іншим вже не тільки в праві мати політичну владу, котрої прагнула за будь-яку ціну, але навіть у праві брати участь в публічному житті*⁷. Отже, Ханна Гронкевіч-Вальц — не єдина жінка, котра вирішила робити політичну кар'єру на протиставленні до фемінізму, водночас залишаючись сліпою відносно суспільних реалій.

Справжня жінка зустрічає справжнього чоловіка

Ні для кого не секрет, що танком, котрий в останню хвилину переїхав пані Ганю, був Лех Валенса. Делікатно кажучи, він розправився з пані президент по-чоловічому. Хенрик Савка, автор карикатури, розміщеної в той час у «Впрост», показав це найбільш вдало: наша кандидатка лежить розтоптана натовпом колишніх прихильників, котрі кинулися в напрямку усміхненого і такого мужнього обличчя Леха. Біля неї напис «Давайте опікуватися Ганею». Дбайлива долоня батька народу виявилася сильнішою за жіночість матері. Чому так сталося? Можна звичайно сказати, що пік популярності Ханни Гронкевіч-Вальц припав на період, коли Валенса ще офіційно не вирішив брати участь у виборах, а коли це нарешті сталося, її шанси стали мізерними незалежно від усіх інших факторів. В цьому є певний сенс, однак існує також залежність між зменшенням популярності пані президент та еволюцією її виборчої кампанії в сторону материнської «жіночості». Образ, завдяки котрому вона отримала популярність — спеціаліста, підприємницької людини, спокійного, ділового, політично нейтрального президента банку, котрий, так сталося, є жінкою — поступово поступився місцем непереконливій, звичайній пані Гані, особі м'якій та схожій на мамусю.

Спроба схрестити Залізну даму з Матір'ю-полячкою не вдалася: в результаті з'явився на диво нецирий та суперечливий образ. Образ жінки твердої, котра вдає м'яку, а може навпаки. Лех Валенса замахнувся на це диво кілька разів і ніби мимохідь: брутально, але, як виявилось, влучно. Йому не треба було ні будувати вигадливі конструкції про роль жінок в Польщі, ні плямувати феміністок — він просто звернувся до польської свідомості, до переконання, котре поділяла його конкурентка,

що «основним призначенням жінки повинно бути заміжжя», а говорячи мовою звиклих людей, що «політика — це чоловіча справа». Вистачило назвати пані президент «ягням», а потім, для рівноваги, «гієною»; вистачило ще раз чи два дати зрозуміти, що «дівчина не дасть собі ради», що в ключові для країни моменти буде сидіти в перукаря, що нарешті жінка, як оце жінка, непостійна, нелояльна. Він дав їй Національний банк, а вона йому тут буде кандидатом на виборах.

Ризикну стверджувати, що якби в образ Ханни Гронкевіч-Вальц не вплутали раніше «жіночість» у версії чоловічій, материнській та кокетливій, якби з таким запалом не відхрещувалася вона від феміністок, а також, на здивування багатьох журналістів, від жінок, котрі займаються в тренажерних залах – тоді преса і публічна думка не проковтнула б атаки Леха Валенси так легко. Саму пані Ганю, напевно, дещо приголомшив спосіб, як обійшовся з нею Батько народу. Варто отже для розради нагадати її власні слова: *«Здатність боротися, вписана в природу чоловіка, повинна служити утриманню родини».*

Постскрипtum

Ханна Гронкевіч-Вальц на протязі майже дев'яти років стежила за стабільністю золотого. В січні 2001 року вона перейшла на посаду віце-президента Європейського банку відновлення і розвитку. Президентська кампанія виявилася коротким і, як сама визнає в інтерв'ю, досить неприємним епізодом в її кар'єрі. За останні роки релігійність, а також бачення жінки-матері і опікунки, відійшли в її образі на другий план. В чисельних публікаціях на її тему повторюються означення «сильна», «мудра», «відповідальна», «незалежна», «варта довіри». Ханну Гронкевіч-Вальц представляють як особистість спокійну, відкриту і щирю, а водночас тверду і вимогливу.

Чи ці риси мають якийсь зв'язок із статтю? Влітку 2000 року наша героїня так відповіла на питання що на її думку жінка привносить в політику:

*Пом'якшує звичаї. Вносить більшу гармонію. Не тяжіє так беззастережно до влади. Не поїдають її так амбіції. Хтось розповідав мені про дослідження, які провели недавно англійці. Отже, виникає з них, що якщо з цілого населення близько 13 відсотків осіб психічно неврівноважені, то серед політиків аж 40 відсотків. Може, це щось пояснює?*⁸

Нова «політична жіночість» у виданні Ханни Гронкевіч-Вальц, отже, посилається на підозрілість, з якої багато людей реагують на «чоловічий світ» влади. Жіночість, на відміну від мужності, має означати емоційну зрілість, стабільність, порядність, заощадливість і відданість «справі» більше, ніж власним амбіціям. Людина, котра виголошує такий погляд, це вже не *феміна деліката* котра бажає з нами станцювати, не пані Ганя, котра охоче буде нами опікуватися, але підприємлива, розсудлива, прагматична жінка, що викликає довіру і знає собі ціну.

Цей образ, хоча частково побудований на посиланнях на традиційні вартості, вже не антитеза фемінізму — пані президент виразно уникає таких заяв. Проте, *але феміністки Вам не подобаються!* – провокує в інтерв'ю журналістка. Відповідь звучить:

*Це теж не ціла правда. Не подобається мені екстремізм. Я ціную, наприклад, досягнення феміністок в боротьбі за виборчі права жінок. Іноді я думаю, що історичний парадокс полягає в тому, що, походячи переважно з лівих, феміністки спричинилися до приходу до влади жінок правих або правоцентристських поглядів. (...) Фемінізм також має сенс як боротьба з несправедливістю, захист від кривди. Адже ми знаємо, що надалі існують такі місця, де жінка має менше шансів лише через свою стать. Ринок праці напевно є такою сферою*⁹.

Нагадаю, що на п'ять років раніше ця сама особа на питання: «Чи вважаєте Ви, що в Польщі жінок дискри-

мінують?» відповіла просто «Ні». В портреті Ханни Гронкевіч-Вальц, розміщеним в додатку до «Жиче» під назвою «Люди» від 3 листопада 2000 року читаємо, що вона є «запереченням феміністки», але це тільки точка зору журналіста. Через кілька днів після виходу цього тексту в телевізійній програмі під назвою «На великій сцені» сама пані президент сказала, що на її думку жінкам важче робити кар'єру, ніж чоловікам, що повинні вони бути кращими, щоб пробитися. «Я — феміністка» — заявила вона з усмішкою, і прозвучало це так звичайно, ніби сказала «Я з Плоцька».

¹ M.Fuszara, Rola kobiet w polityce w ich własnych opiniach i programach partii politycznych przed wyborami 1993; w *Kobiety: dawne i nowe role*, Centrum Europejskie UW, Warszawa, 1994, s.47.

² „Gazeta Wyborcza”, 21-22 жовтня 1995.

³ „Przede wszystkim” безплатне видання, видавалося об'єднанням „Нова правіца” (№ 4), роздавали на зустрічах з виборцями.

⁴ S.Walczewska, *Matka gastronomiczna*, „Pełnym głosem”, nr 3, lato '95, s.54-56.

⁵ Antytyp feministki, „Wprost”, 17 września 1995, s.18.

⁶ Цитата за “Przede wszystkim”. Після виступу в пресі появлялися статті з гротескними назвами, такими як *Waltz przeciw feministkom* („Życie Warszawy”, 9 maja 1995) або *Herod-baby napadające na słabych mężczyzn* („Gazeta Wyborcza”, 22 maja 1995). Чи цей ефект свідомо спровокували?

⁷ B.Limanowska, “Backlash”, czyli kontratak, w: B.Limanowska, T.Oleszczuk (red.), *Spotkania feministyczne*, Polgraphic, Warszawa, 1995, s.38.

⁸ Pani prezes Hanna — w rozmowie z N.Iwaszkiewicz, „Pani”, nr 7 (118), lipiec 2000, s.41.

⁹ *Ibid*, s.38.

Анекдоти та інші засоби проти фемінізму

Скоро вибори. Піду, зрозуміло, що піду. Не для того я бігала колись на мітинги, демонстрації та службу за Батьківщину, щоб тепер на цю Батьківщину ображатися. Піду, проголосую, а потім для заспокоєння куплю собі шоколадне морозиво. Бо на кожних наступних виборах я усвідомлюю, що саме лише право голосу — цього замало. Світ влади залишається світом без жінок, в котрому періодично виголошуються фрази про рівність або родину, але насправді до справи не ставляться серйозно. В демократичній Польщі не має політики рівності — замість неї є «прородинна політика» та цілий комплекс стратегій, як зіпхнути жіноче питання на околицю суспільних дебатів. Всі форми несприйняття нас всерйоз мають спільну основу — жіночому питанню відмовляють в політичному статусі. Від правих партій до лівих — всі вважають, що жінка — це приватна особа, а пов'язані з нею питання слід сприймати як «побутові». Ось невеликий політичний перегляд політичної сцени перед виборами:

Польські праві легковажно ставляться до прав жінок в принципі: роль жінки походить від Божого задуму, і край! Мову політичного права замінюють на мову католицького фундаменталізму: «Бог створив чоловіка і жінку і дав їм різні ролі в житті. Не слід змінювати ці ролі і поправляти Творця в його задумах»,— говорить депутатка Акції виборчої «Солідарності» (АВС), і нам варто оцінити щирість цієї заяви. Виборець принаймні знає, кому віддає свій голос.

Ліві трактують жіноче питання як інструмент, адже тому його не вирішують. Права жінок були колись вписані в програми європейських лівих партій, викинути їх не годиться, особливо перед виборами. Але після виборів обіцянки виконуються по-різному. Слід визнати: якщо заборона абортів в Польщі не настільки сувора, як в Ірландії, то це завдяки голосам лівих. Відношення чоловіків з Народно-демократичного союзу (СЛД) до жінок становить однак типовий приклад польських звичаїв, і належність до лівих тут не має жодного значення. В «Газеті виборчій» в листопаді 1999 року читаємо: *«Лешек Міллер хвалив депутаток Союзу: з мериторичної точки зору вони на голову вищі депутаток АВС. Вони розумніші, більш працьовиті та гарніші. Я не раз бачив як депутати АВС, котрі сидять на другій стороні залу, з тугою дивляться в сторону наших жінок»*¹. В цих компліментах відчутна гордість власника стада: наші кобили кращі за ваших, більш корисні і дорідні; коли ви на них дивитеся, панове праві, одразу нам заздрите. При цьому зрозуміло, що кобили змагаються з кобилами. Міллер не висловлює думку, що жінки з СЛД розумніші або більш працьовиті, ніж чоловіки з АВС. В основній конкуренції змагаються чоловіки, а жіноче питання залишається темою для розваг. Правда, існують заяви СЛД щодо квот у виборчих списках. На жаль, я прочитала недавно в газеті, що, при всьому бажанні, жінок для їх заповнення в СЛД «не вистачить».

Залишається так званий центр, тобто «Унія свободи», а на сьогоднішній день також «Платформа обивательська». Тут до прав жінок ставляться легковажно в знач-

ній мірі тому, що підпорядковуюють їх (як і все інше) економічним питанням. Єдині особи в Унії, що представляли феміністичну орієнтацію — це незабутня Зоф'я Куратовська, котра останнім часом мала невеликий вплив на політику партії, та Барбара Лябуда, котра обрала діяльність в СЛД, між іншим тому, що ця партія на її погляд більш однозначна в жіночих питаннях. Норма в УВ — це ліберальна норма: якщо на вільному ринку дискримінують жінок, значить так повинно бути, напевно, вони в ринкових умовах неконкурентноздатні. Знову виявляється хронічна нездатність думати про стать в політичних категоріях, цього разу однак замість мови католицького фундаменталізму маємо своєрідний ринковий фундаменталізм.

Про *«плани народити дитину і можливість узгодити ці плани з роботою я запитаю кандидатку на посаду в моїй фірмі, у випадку кандидата це не здається мені таким важливим»* — пише в «Газеті виборчій» Зоф'я Мілська-Вжосінська, шеф Лабораторії психонавчання, працедавець з ліберальними поглядами². Вона не бачить, що цим самим декларує готовність дискримінувати власну стать, і, значить, порушити закон про працю. Не бачить, бо дивиться типовим для польського інтелігента оком: вона світла, ліберальна і європейська в будь-якій справі крім одної: питання статі.

Що сталося з нашим класом

В школі в нашому класі кілька разів намагалися впровадити «сексуальну освіту», однак вчителі не могли дати собі з нами раду. Одні пленталися в напрямку матеріальної науковості, інші вдарялися в сентиментально-моралізаторський тон, а ми на всі їхні зусилля відповідали тим самим: хихотінням, беканням, меканням та питаннями типу: «Прошу пані, а як це роблять їжаки?» або «Чи безплідність спадкова?» З польським

політичним класом в останні роки відбувається щось подібне: хихотіння і дурні зауваження з'являються завжди, коли хтось намагається почати дискусію про права жінок. В залежності від середовища, належності до покоління та особистого рівня це жарти в стилі фільму «Сексмісія» або в стилі фільму «Тато». Результат завжди однаковий: дискусію відкладають на пізніше, як на пізніше відклали «ці теми» в моїй школі. Різниця в тому, що в галузі сексу нам вдалося «усвідомитися» самим.

Жіноче питання завжди нейтралізували сміхом, посилаючись на загальне переконання, що поділ ролей є єдиним можливим (бо природним), а кожна зміна буде заміною цих ролей. Результат гарантований, бо ніщо так не смішить, як пан, перевдягнений в пані, або пані, що вдає пана. Порушуючи одвічний порядок статей, ми створимо собі світ, схожий на підземну державу жінок з «Сексмісії». Це буде страшно, і водночас смішно, бо жінка, навіть в штанях, тобто в «чоловічій ролі», завжди зрештою виявиться жінкою, тобто істотою, нездатною здійснювати будь-яку владу. Замість того, щоб управляти — вона закохається, забалакається з подругою, засидиться у перукаря, або, що пророкували американській суфражистці Люсі Стоун, несподівано народить дитину в залі суду.

Інша стара казка, що розважає нас і вчить, розповідає про матріархат. Давайте послухаємо її версію майже півторастолітньої давності. В 1856 році до парламенту штату Нью Йорк надійшла петиція, що вимагала впровадження трьох реформ: право жінок розпоряджатися власними коштами; право опіки над дітьми у випадку розлучення та право голосу. Підписів було шість тисяч. Відповідаючи на цю петицію, деякий пан Фут склав від імені Судової комісії рапорт про права жінок. Посилаючись на досвід власний та інших чоловіків, заявив:

Дами завжди займають найзручніше місце та отримують найкращі кусні зі столу. Займають найкращі місця в екіпажах та санях; взимку — найтепліші, влітку — найпрохолодніші. Вони обирають, на котрій стороні ліжка хочуть відпочити. Вбрання дами коштує

*втричі більше, ніж вбрання джентльмена, а з сьогоднішньою модою одна дама займає у світі в три рази більше місця, ніж один джентльмен. Одружені чоловіки, а таких в нашій комісії більшість, дійшли висновку, що якщо в цій справі є якась нерівність або несправедливість, то потерпають від неї чоловіки. Однак вони не складають жодних петицій та не виголошують протестів, вважаючи за необхідне змиритися з долею*³.

Джерела говорять, що промова пана Фути дуже розвеселила увесь зал. Можемо собі це легко уявити: так, так, шановні панове, він правильно говорить, ми живемо в матріархаті — голосний сміх і тупання — моя Мері, пані Джонсон, це справжня гетера — кивають головами — а ті суфражистки, пане Брук, це вар'ятки, але це мило, дамам треба вибачати дивацтва, це тільки нерви...

Польська версія казки про матріархат має назву: «Шия, котра повертає голову». Цю казку жінки собі розповідають дуже часто. Мова в ній йдеться про домашнє королівство, про владу жінок над домашньою касою та про те, що «чоловіки як діти» — треба їх собі виховати, а потім вміло ними керувати. Світ жінок більш правдивий, ніж світ чоловіків, — тут йдеться про почуття, зв'язок між людьми, створення нового життя. Отже давайте дозволимо нашим хлопцям бавитися в Сейм, у війну або заробляння грошей, і будемо керувати світом по-жіночому. Гарна казка, правда? І ніколи нам не набридає. В той час, коли ми «живемо в матріархаті», великі хлопці граються в найкраще: входять до чергового уряду, взаємно себе контролюють і призначають, а також приймають закони — такі, як закон про заборону абортів. На жаль, ці хлопчачі ігри мають цілком реальний вплив на наше життя, але казка про матріархат відвертає нашу увагу від джерел справжньої влади і грошей.

Чоловіки теж люблять повторювати історію про владу «гарних жінок», тільки у розважливій версії, котра так нагадує промову пана Фути з 1856 року. Про силу «жіночої влади» в Польщі свідчать такі «привілеї» як право приховувати власний вік, цілувати жінкам руки, пропускати їх в дверях. Ці звичаї (а також культ Матері Божої

та Матері-полячки) мають бути незламними доказами, що жодні закони про рівність над Віслою непотрібні.

Сила цих «аргументів» полягає в легковажності, котра в них прихована. Вони є елементом певної добре відомої комунікаційної рутини, де жінки часто почувають себе безпорадними: (1) ми говоримо про дискримінацію і права жінок; (2) хтось закидає «аргумент» про цілування рук/пропускання в дверях і т.п.; (3) сміх в залі; (4) кінець дискусії. В другому пункті сценарію не йдеться про те, щоб виграти суперечку, але про те, щоб до неї не допуститись, переводячи питання доступу жінок до влади на рівень анекдотів і жартів. Як приклад моделі — промова у Сеймі посла Яна Рулевського під час дебатів про паритет:

Коли мені запропонували очолити певний уряд, я вказав на депутатку Сухоцьку як прем'єра, першого прем'єра в Польщі. (В залі весело). Для того, щоб між нами була рівність, пропоную, щоб депутат Боровський звільнив посаду віце-маршалка і запропонував депутатку Сераковську (В залі весело, оплески). Звичайно, можна цей диспут продовжувати, однак залишається проблемою (...) що робити (...) з рівним статусом у випадку посад, так би мовити, призначених для однієї особи, наприклад маршалка, президента, голови комісії. (...) Чи ми звернемося по допомогу до якогонебудь гермафродита? (В залі весело)⁴.

Після такої промови дискусія завмирає. Дами займають найзручніші місця в екіпажах. Паритет вимагає гермафродитів. Жінка-президент затримується у перукаря. І вже кінець, теми немає.

Проблеми із здоровим глуздом

Традиційна точка зору часто посилається сама на себе як на очевидне і об'єктивне джерело правди. При тому називається не консервативною ідеологією, а «здо-

ровим глуздом» (скорочено ЗГ). В ім'я ЗГ відкидають будь-який екстрим, не беруть до уваги інші способи життя і мислення, ніж власний. Кінга Дунін описує цей стан свідомості як природний конформізм і консерватизм середнього класу:

*Схвалювати поміркованість і здоровий глузд, не замислюватися над принципами, що криються за світоглядом, у поєднанні зі сповненим самозадоволення називанням цього всього «мудрістю» (або очевидністю) — ось типова позиція сучасного обивателя. (...) Проте обиватель — це корисне створіння. Він підтримує суспільний лад, виготовляє, не питаючи навіщо; продає, не питаючи хто купляє; повторює затерті банальності, котрі, як відомо, є квінтесенцією колективної мудрості; завжди дасть на церкву і на наукові дослідження; (...) погодиться на порнографію, але тільки легку*⁵.

ЗГ — це вигідна маска для відсутності фантазії, чудове алібі для інтелектуальної ліні. Це також стосується жіночого питання. Щасливого власника ЗГ впізнаємо по тому, що на всі твердження про дискримінацію жінок він відповідає «це залежить», «правда є посередині» або «всі ми люди». Будь-яка спроба описати ситуацію жінок як суспільної групи викликає його бурхливий спротив як нерозважливий та ідеологічний, хоча всі інші суспільні, вікові, політичні і т.д. групи підлягають «розважливому» опису. Якби якийсь соціолог після проведення відповідних досліджень заявив, що польські селяни становлять групу, що займає низьке місце, та незадоволені своїм становищем, ніхто не закидав би йому ідеологію, говорячи, що «всі, з міста і з села, є людьми». Кожна спроба описати ситуації жінок стикається, однак, зі звинуваченням в політичній некоректності та однобічності.

ЗГ любить посилатися на природу («різниця статей — це природне») і на спільність людей («всі ми люди»). Відчуває відразу до будь-якої ідеології, причому, з точки зору ЗГ, розпізнати ідеологію досить легко: нею є все, що виходить за межі розумового горизонту власника ЗГ, все, що може похитнути його почуття власної правоти. Право відкидати певні погляди, наклеюючи на них ярлик «ідеології», отримують ті, хто в даному суспільстві має

більше влади, і через владу можливість називати реальність. В питанні прав жінок теж ведуть суперечку хто кому наліпить ярлик «ідеологія», а традиційні погляди мають таку силу тяжіння, що результат неважко передбачити. Ось ще раз Кінга Дунін:

*Чи жінок виключили з участі у владі, чи вони просто програли в боротьбі в рамках демократичних правил? Це залежить від точки зору. Але ту, другу точку зору ніколи не називають ідеологічною та ніколи не представляють як боротьбу за збереження статус кво. Це жінки борються. Решта просто продовжують існувати і мають об'єктивні погляди. Немає борців, ідеологічних противників паритету*⁶.

На варті ЗГ в польських засобах масової інформації принаймні не стоять Чоловічі шовіністичні свині (або якщо кому сподобається: вепрі). Адже таких осіб можна звинуватити в підтримці котроїсь сторони, а основною рисою Здорового Глузду є його уявна нейтральність. Тому грати охоронну роль випадає так званим Мудрим жінкам — особам статечним, зрілим, примиреним зі своєю жіночістю, далеким від усіляких крайностей і до глибини душі схвильованим долею світу, а особливо долею так званих звичайних жінок, від імені котрих вони промовляють. Ця «мудрість» глибоко прагматична і антижіноча — можна на ній зробити кар'єру, відмовляючи іншим представителькам своєї статі у праві бути незадоволеними або бунтувати. Мудра жінка (МЖ) промовляє *ex cathedra* від імені патріархату. Через неї до нас промовляють норми. МЖ за визначенням антифеміністка. Вона знає, що всі ми люди, а реальне життя незмірно складне. Вважає, що феміністки все на світі хочуть пояснити за допомогою поняття статі; обурює її теж, що вони заперечують існування різниці між жінкою і чоловіком. Суперечність? Скоріше доказ внутрішньої незгуртованості фемінізму, котрий навіть «ідеологією» не може бути (МЖ називає його «псевдоідеологією»)⁷. Я не сумніваюся, що статті, які пишуть Мудрі жінки цього типу, складають певний специфічний жанр. Тому дозволила собі зібрати з цитат збірку Взірцевих висловлювань Мудрої жінки.

про фемінізм:

По Польщі ходить небезпечна американська хвороба, майже невиліковна. Вона називається політичною коректністю. Хвороба ця атакує мозок, що призводить до повної та остаточної втрати здорового глузду, здатності мислити раціонально і — що мабуть викликає найбільший смуток — почуття гумору. Феміністична ідеологія, котра передбачає, що стать пояснює все, містить в собі паростки власного розпаду. (а)

про себе:

Я описую, а не агітую. (b)

— Ти ніяка не феміністка — сказав один з моїх приятелів (...) — Я б назвав тебе скоріше таким старосвітським визначенням: ти емансипована.

Він влучив в точку. (с)

Феміністка намагається реалізуватися як жінка, емансипе хоче передусім здійснитися як людина. (d)

про різницю між статями:

Передумова, що всі дії людей визначаються статтю (...) створюють між чоловіком і жінкою безодню. (а)

Як доведено, жінки зазвичай мають більшу схильність до аналізу, чоловіки до синтезу. (с)

Стереотип мужності і жіночості — це основна психологічна реальність для кожної людини. Прийняття і зрозуміння власного статевого самовизначення та погодження (з радістю!) на різницю статей — це основні психологічні завдання, з котрими людина повинна справитися під час розвитку. (е)

Думаю, що правда, як це часто буває, є посередині, і не можна з неї зробити основу для жодної радикальної ідеології. І жінки, і чоловіки передусім люди. (с)

про паритет:

В результаті (...) ручного управління демократією жінки, котрим будуть надавати перевагу, увійдуть до виборчих списків незалежно від своїх заслуг та пробивної сили, що означає, що чоловіків будуть дискримінувати — хороший кандидат буде повинен поступитися некомпетентній жіночій фігурантці. (e)

про працю і освіту:

Кар'єра не має статі, хоча може мати другорядні статеві ознаки. (e)

(Під час навчання) нам безперервно вкорінювали банальність, що жінки не підходять для філософії (...) Чи не повинна я була стати феміністкою, відданою боротьбі з чоловічими упередженнями? Авжеж ні. Фемінізм як реакція зрозумілий — я сама в хвилини злості відчувала схожу спокусу, але це не означає, що це правильна реакція. (d)⁸

Вищенаведений текст можна довільно розвивати і доповнювати, дотримуючись вище описаних принципів ЗГ і прислухаючись до настрою МЖ. Слід пам'ятати, що її улюблені слова це: «людина», «глузд» і «ідеологічний», а також що МЖ не наводить жодних конкретних прикладів; пише «від серця», базуючись виключно на особистому досвіді, своєму та кількох своїх знайомих. Про фемінізм знає те і інше (скоріше — інше), з других чи третіх рук, фактів відносно дискримінації статі не знає взагалі. Текст МЖ — це бездумне повторення стереотипів, а водночас щось на зразок публічного доносу, в котрому відчутні нотки обурення, зверхності, нудьги і обурення (по відношенню до «ідеологічних феміністок») та глибокої стурбованості (про долю відданих їм під опіку «нормальних жінок»).

Сценарій суперечки Здорового глузду з Ідеологічною необ'єктивністю легко передбачити, хоча рідко трапляється, щоб газета, котра опублікувала демаскуючу заяву Мудрої жінки, розмістила потім голос другої сторони. Так сталося у випадку вже згаданої статті Зофії Мілської-Вжосінської «Амазонки і дівчата». Відповіла їй — реально пояснюючи механізм дискримінації жінок на ринку праці і в структурах влади, з наведенням даних ГУС про освіту, заробітну платню та безробіття серед жінок — Ева Домбровська-Шульц, голова товариства «Про-Феміна». Полеміка вийшла на тій самій сторінці. Шеф лабораторії психонавчання, досвідчена терапевт, захищала свою думку, стверджуючи, що Домбровська-Шульц займається пропагандою і не любить чоловіків, а дані ГУС тут ні до чого. Як бачимо, в жіночому питанні обов'язковим є особливий стиль аргументації, що співпадає зі стереотипом жінок, котрі видряпують одна одній очі. МЖ — це великий скарб для засобів масової інформації. По-перше, закріплюється народна мудрість про пані жінок і чоловіків, наказуючи нам (з радістю!) сприймати стереотипи, по-друге, закріплюється загальне переконання, що жіноче питання — це дивна та нерозв'язна суперечка... між жінками.

Так звані всі

Сила ЗГ у посиленні на загальноприйнятну норму. Ця норма однак не є відбитком поглядів так званої пересічної людини, а дзеркальним відбитком консервативного світогляду. Охоронну грамоту ЗГ мають такі твердження як «жінки в Польщі не відчувають дискримінації» та «всі знають, що введення квот — це абсурд». Тим часом «всі» не дуже хочуть відповідати таким очікуванням. В 2000 році 69% польських жінок ствердили, що жінок в Польщі дискримінують (тільки 17,3% вва-

жало, що не дискримінують); в 2001 році за те, щоб політичні партії були зобов'язані висувати в парламентських виборах якийсь окреслений відсоток жінок, проголосували 40,6% чоловіків і 51,7% жінок (проти: 39,1% чоловіків і 29,9% жінок)⁹. Як для суспільства, в котрому жіноче питання постійно осміюють, такий погляд дивно «нерозсудливий».

Уявлення, котрі в сучасній Польщі впливають на те, що може бути нормою, а що нею бути не може, відходять також від взірців, прийнятих на Заході. Про це знають навіть польські консерватори: власне тому у відповідь на звинувачення, що в Польщі порушують права людини відносно жінок, розказують байки про «культ Діви Марії» та «особливу роль жінок». Висновок? Ми — країна із специфічною культурою та звичаями; нашу відмінність слід поважати. Однак періодично ця «культурна різниця» стає компрометуючою. Так було в червні 2000 року під час сесії ООН в Нью-Йорку, присвяченої ситуації жінок, де Польщу представляв ультраконсерватор міністр Єжи Кропивницький. Виявилось, що наша Батьківщина, яка стукає до брами Європи, виразно відмежовується від позиції Європейського союзу, котрий вважає, що рівність статей — це основне право людини. Захищаючи свою культурну автономію, Польща в черговий раз увійшла до коаліції з Алжиром, Іраном, Лівією, Суданом, Пакистаном та Ватиканом. Здивовані цим європейські парламентарі запросили польську делегацію на розмову, під час котрої дізналися, що ми «ще не в Союзі».

Спротив міністра Кропивницького відносно сучасних норм рівності не виникав з якоїсь особливої симпатії до ісламських фундаменталістів. Це типовий для сучасної польської культури спротив тому, щоб жіноче питання розглядали як політичну справу. Роль жінок повинна бути справою звичаїв — так «нормально», так підказує «здоровий глузд». Звичай вирізати маленьким дівчатам статеві органи і закидати камінням невірних жінок нас щиро засмучує, але ми схильні його захищати, бо завдяки цьому захищаємо наші власні правильні звичаї (наприклад, закон про заборону абортів) від втручання

ліберального Заходу. Поки ми залишаємося в сфері «здорового глузду» і звичаю, ми не повинні піддавати сумніву основи нашого мислення. Нас непокоїть думка, що про жінок, сексуальні меншини чи права дитини можна говорити в політичних категоріях. Щоб закон забороняв батькам бити їхніх *власних* дітей? Щоб дві баби разом жили і ще дитину разом виховували? Це ж ненормально! Коли однак доходить до визначення тієї норми, виявляється, що ми маємо в розпорядженні тільки мову дев'ятнадцятого століття, в котрій роїться від прав «природних» і «натуральних». Результат такий, що представники Польщі в ООН відчували труднощі у порозумінні на тему прав людини. Розмовляючи з журналістами в Нью-Йорку, Єжи Кропивницький переплутав, наприклад, сексуальні меншини з педофілією. На питання про права сексуальних меншин відповів: «Толерувати педофілію не будемо!» Норма — це норма, всі знають яка, а збоченці повинні лікуватися. Нема чого бавитися в тонке розрізнення: педик чи педофіл — чи не все одно?

Жінка — це така сама людина, як чоловік, — сказав Єжи Кропивницькі в Нью-Йорку, і це твердження також міститься в уявленні правих про світ. Адже нерівність виникає в значній мірі з того, що жінка не є такою самою людиною як чоловік; є людиною трохи іншою ніж чоловік, а держава, для котрої рівність важлива, повинна звертати на цю різницю увагу. Інакше виникають такі дивацтва, як ринок праці, на котрому до жінки ставляться так само як до чоловіка тільки якщо вона підпише зобов'язання, що не збирається народжувати дітей.

Так складається, що кожна людина є жінкою або чоловіком, а належність до тих статей пов'язана з певними наслідками. Противники політичних рішень типу закону про рівний статус або про паритет зрештою дуже люблять це підкреслювати, нагадуючи засліпленим ідеологією феміністкам, що «чоловіки не народжують дітей» і «тільки жінка може годувати груддю». Популярність цих «аргументів» викликає в мене подив. Чи з фактів відносно різниці повинен виникати ряд правд відносно нерівності?

Жінки народжують дітей, і тому їх повинно бути менше в парламенті? Чоловіки не годують груддю, отже повинні заробляти на 30% більше, ніж жінки? ЗГ у питанні статі говорить однак вперто, що якщо є різниця, рівність неможлива.

Звичайно, «всі ми люди», а декотрі з нас — жінки. Отже давайте погодимося, що жіночій половині людства потрібні певні права, обумовлені різницею статей — доступ до контрацептивів, право зробити аборт, декретна відпустка, а також, оскільки ми живемо в суспільстві, котре прямує до рівності, — паритет¹⁰.

Не треба читати феміністичні праці, вистачить продивитися рапорти ООН, щоб помітити загальну нерівність, котра завжди і всюди виправдовується природною різницею статей та звичаєм. Жінка в сучасному світі — це людина... хіба що як раз перестає нею бути. В багатьох країнах права людини жінок просто не існують. «Людина» — це чоловік, а жінка — це жінка. Міжнародне суспільство відносно такого погляду на світ в значній мірі безпорадне. Примусове обрізання статевих органів маленьким дівчаткам в багатьох африканських країнах і на деяких територіях Близького Сходу з перспективи прав людини — це злочин, що здійснюється масово. Однак гасла «права людини — права жінок» і «тортури — це не культура», які пропагують жіночий рух, ООН і Міжнародна амністія, викликають у представників багатьох країн обурення. Це ж культурна «специфіка»!

Фраза «всі ми люди» викликає несвідому симпатію і довіру, бо звучить як жест поєднання. Насправді це спроба закликати бунтівників: «Кохані, давайте не будемо сваритися. Добре так, як є». Однак проблема в тому, що всі... це не всі. За цим лагідним, об'єднуючим словом «всі» прихований певний емоційно заряджений образ єдності, котрому важко чинити опір. Він ідеологічний тому, що допомагає підтримувати *статус кво* одночасно вдаючи об'єктивний опис реальності. «Всі» — це одна велика щаслива родина з мам, татусів, дітей, тіток, вуйків, бабусь і дідусів. Ідея говорити про мам,

тіток, бабусь і дочок окремо, показуючи, що їм живеться гірше ніж синам, батькам і дідусям, здається, зруйнує цей образ. Захист власних інтересів починається від називання суспільної групи. Це стосується класів, народів, віровизнань, поколінь, а також статі. Фемінізм загрожує патріархальній традиції власне тому, що показує, що жінки складають певну групу, і протиставляє їхній досвід баченню людської родини, що живе в гармонії. Бо тривалість системи нерівності в значній мірі обумовлюється ізоляцією жінок, замиканням кожної з них в окремій приватній сфері, приписанням до окремої родини, а також загальним переконанням, що долі окремих жінок не можна об'єднувати в одну «долю жінок». Історії жінок, якщо вже вдасться їх відокремити від родинних оповідань, залишаються поодинокими історіями; все в них здається збігом надзвичайно складних, завжди індивідуальних обставин. Можна сказати, що Зося заробляє менше, ніж Петрусь. Можна сказати, що після розводу Стефця живе гірше, ніж Казьо. Можна цьому дивуватися. Але щоб одразу заявляти, що в демократичній Польщі жінки заробляють на 30% менше ніж чоловіки, що розводи погіршують матеріальне становище жінок? Це вже «ідеологія».

Фраза «всі ми люди» семантично порожня; так само легко можна стверджувати, що кожний собака — це собака, а кожний камінь — це камінь. Змістом цієї фрази є викликання образу мирної спільноти, де протилежності доповнюють одне одного, всі мають рівні шанси, суспільні ролі походять від «природи», а розсудливі та зрілі люди з радістю приймають пов'язані зі статтю стереотипи. Цей міф має велику спокусливу силу. Він містить заклик до згоди і компромісу — хто ж сміє підривати такі цінності? Роль жінок — це, згідно традиції, залагодження конфліктів, посередництво, примирення, підтримування зв'язків. Тому заклик до згоди так легко закрити нам рот; тому феміністок вважають «нежіночими».

Анекдоти

Заборона на «ідеологічні узагальнення» — це особливий вид цензури, котра приймає рішення не тільки про зміст, але також про форму висловлювання. Якщо вже в польських засобах масової інформації з'являється матеріал про дискримінацію жінок, то представляють його традиційно «пів-жартома, пів-серйозно». Статистику використовують неохоче. Іноді показують епізод з прес-конференції якоїсь жіночої організації, кадр з жіночої маніфестації або уривок виступу діячки жіночого руху, однак вінцем повідомлення є виступ запрошеної на роль експерта «звичайної жінки», котра заявляє, що не має уяви, про що йдеться, бо вона не відчуває дискримінації. Глядач завдяки цьому відчуває здорову дистанцію до феміністок, а «Відомості» можуть викинути жіноче питання з голови.

Секс і косметика; мода і останній роман Мадонни; квіточка в Жіночий день; на що відомі жінки витрачають гроші; ситуація жінок на ринку праці; бокс в киселі; найновіша дієта леді X; згвалтування і насильство в родині; народження вісьмох близнюків в штаті Y — це і є анекдоти. Кожна тема, що стосується жінок, повинна тут вміститися або зануритися у темряву забуття. Якщо хочеш потрапити до ЗМІ, маєш бути сексуальною, забавною або дивакуватою, бо на слово «жінка» має з'явитися відповідний відгук — жарт або сенсація. Чому так легко ми ковтаємо цю інформаційну кашу? Чому жінка, котра «не відчуває дискримінації», є протигагою фактам? Адже ніхто не насмілився б показати у «Відомостях» економіста, котрий «не відчуває інфляції», ні ветеринара, котрий «не вірить в існування сказу корів».

«Анекдоти» — це специфічний тип розповіді, де нагороджують плітки і епізоди — просто так, для забави, без жодної мети. Таку розповідь можна перервати ритуальним «ну і що?», натомість немає сенсу питати «що з того виникає?» Бо анекдоти — це такі новини, з котрих

нічого не виникає, — і в цьому їхня принагідність. Пару років тому я дізналася з «Відомостей», що п'ять чоловіків в Плоцьку брутально побили та кілька разів згвалтували молоду дівчину. (Ну і що?) І викинули її з балкону. (Ну і що?) Дівчина впала в кущі. (Ну і що?) Вона вижила, отже її занесли нагору і знову згвалтували. (Ну і що?) І нічого. Інформацію побудували таким чином, щоб з неї не вдалося зробити жодних висновків: не говорила про насильство над жінками, про згвалтування як суспільне явище, про те, як в Польщі ставляться до жертв і виконавців таких злочинів. До згвалтування в Плоцьку засоби масової інформації поставилися як до сенсації — і нічого більше. Так само пишуть і говорять про новонароджених, котрих кинули або замордували. Кожний випадок — це історія про ще одну «мати-виродка», не виникає, однак, питання про зв'язок цих сенсацій з ситуацією жінок в цілому, з відсутністю доступу до контрацептивів і, що найважливіше, із законом про заборону абортів.

Поки ми дотримуємося наведеної схеми, кожен випадок залишається одиничним. Він може бути дивним, страшним чи смішним, але завжди відокремленим. Жіноче питання, зведене до рівня анекдотів, перестає бути питанням політичним, стає темою жартівливих оповідань, вставкою між справжніми новинами. Тут нема політики; все можна звести до психології та звичаїв, отже не треба ставити діагноз і не треба пропонувати зміни в системі. Це була б ідеологія.

Фемінізм починає з кроку до узагальнення. Це розповідь про чоловіків і жінок, котра приходить на заміну нескінченній серії анекдотів про певну жінку і певного чоловіка, щоразу інших. Наприклад: якщо Казько б'є свою жінку Зосю, а Зютек б'є свою Марильку, Тадзьо — Крисю, а Генек — Франю, їх сусіди не реагують, а поліція вважає це «родинними справами» — насправді маємо справу з суспільною проблемою, а не з серією побрехеньок про Казя, Зютка, Тадея і Генека та «їхніх» жінок. Важко відійти від анекдоту, бо він є надзвичайно ефективним захистом від реальності, дозволяє уникнути конфронтації з брутальною правдою про мирну і закохану,

типово польську родину, а також «добросусідські відносини». Легше не знати про масове насильство в родинях, суб'єктами котрого в 98% є чоловіки, а жертвами — переважно жінки, і на котре існує суспільний дозвіл. Узагальнення болісні — вони нагадують нам, що ми живемо в суспільстві, яке глибоко неприязно ставиться до жінок. Легше жити серед анекдотів, а фемінізм вважати ідеологією, дивним божевільням, котре часом торкається «розчарованих інтелектуалок».

Феміністка, тобто божевільна

З божевільними, як відомо, чинять по-різному, отже, і з фемінізмом польські засоби масової інформації діють по-різному. Перша стратегія — це намордник. Божевільному не дають права голосу. Хтось інший, мудрий і нормальний, виступає від його імені і передає його погляди — наприклад, Мудра жінка. Особливий вид Мудрої жінки існує в середовищі правих, де голос Здорового глузду ототожнюється із вченням косяулу про призначення жінок, а «фемінізм» — це не тільки ідеологія, але й «небезпечна хвороба» та елемент «культури смерті». Погляди феміністок часто теж передає по-своєму Януш Корвін-Мікке, а це вже явище, що дивує. Це так, якби до кожної дискусії про ситуацію польських євреїв замість (а в найкращому випадку крім) Костянтина Герберта запрошували групу розлючених скінхедів. Але наскільки в Польщі вже певний час не личить бути антисемітом або публічно підтримувати антисемітів, настільки норми політичної коректності в нашій країні, здається, не стосуються жіночого питання. Кінга Дунін вже писала про те, що поведінка «я сексист» в ліберальному середовищі вважається за добрий тон. Тому теж «Газеті виборчій», котра політичною коректністю в жіночому питанні не грішить, слід висловити подяку.

В опублікованих влітку 1999 року дебатах, котрі ініціював мій текст «*Патріархат після “Сексмісії”*» феміністкам надали право голосу. Факт, що не всім (відкинули м.ін. текст Славоміри Вальчевської, опублікований потім в «Задрі», котрий викрив халтурний висновок улюбленої феміністки «Виборчої» Йоанни Батор), але дискусія все-таки відбулася. В перший (і дотепер єдиний) раз в польській пресі з великим тиражем з'явився простір, на котрому феміністки могли показати різноманітність своїх поглядів, не повинні були «змикати лави» перед аргументами Чоловічих шовіністичних вепрів. Як правило, однак, феміністки, як особливий вид божевільних, права голосу не мають — замість них говорить хтось розсудливий, хтось, хто знає про фемінізм все. Що саме? Що він ідеологічний, суперечить науці, позбавлений почуття гумору і має волосся.

Інший, дещо гуманніший метод поводження з божевільним і феміністкою — це утворення гетто. Божевільному можна дати виговоритися, навіть викричатися, але в звукоізолюваному приміщенні. Замикають нас в більш-менш зручному, але завжди щільно ізолюваному від нормального світу гетто, а потім з полегшенням про нас забувають. Таким гетто може бути простір, який всі вважають дрібничковим: жіночі журнали або ток-шоу, що йдуть в незручний час. Там, серед кулінарних рецептів і реклами косметики, або в кріслі напроти заклопотаного господаря ток-шоу з'являється феміністка. І нарешті має можливість виговоритися — як кожен інший дивак. Показують її після змученого батька шістьох близнюків, альпініста, котрий підкорив восьмитисячник, і жінки, котра в перервах між готуванням їжі займається розгнуданим сексом по телефону, але перед дорослим чоловіком, котрого б'є мама. В жіночих журналах роль дива природи відіграють проблеми типу: як зав'язати шовкову хустку? Як закохати в себе шефа? Чому сміх розгладжує/викликає зморшки? Питання прав жінок розміщують нарівні з модою, готуванням їжі та вродою, отже це не болоче політичне питання, навіть не інтелектуальні дебати, а цікаві дрібниці, щось, що

можна «проглянути» в хвилину відпочинку. Щось, що точно не прогляне жоден чоловік.

В «загальнолюдських» журналах теж вдається створити для фемінізму гетто: його обмежують тісними рамками жанру, котрі визначають певний тип сприйняття. Найчастіше рамками стає форма фейлетону, прикладом чого є тексти Малгожати Домагалік у «Впрост». Багато з них розказують про щось суттєве, але рамки, в котрих потрапляють до читача, дають йому ясне повідомлення: тут нічого важливого, ось, такі собі дрібниці, «друга стаття», тобто просто бабські плітки. Це вам не публіцистичний матеріал, котрий міг би скомпрометувати якогось політика!

Гетто для жіночого питання можна створити одним малим жестом, котрий піддасть сумніву суть всього, що буде говоритися потім. В «Фактах ТВН» (27 жовтня 1999 року) з'явився матеріал про ситуацію жінок на ринку праці. Комплект фактів був, як для польського телебачення, надзвичайно великий та солідний, однак супроводжувався він «сексовною» назвою на екрані: «Бути дамою». Напис навіював відому пісеньку Марилі Родович («... і на бананових островах бананівку пити»), наводячи на думку, що робота для жінки — це зайвий шик. Саме слово «дама» включає теж серію фривольних асоціацій, тих самих, що роблять неможливим ведення в Сеймі серйозних дебатів на тему рівності статей. Ну і як цих жінок — думає глядач — сприймати серйозно? Інший приклад: в серпні 2000 року «Політика» розмістила рапорт про польських феміністок, котрий, хоча з певними замовчуваннями та зловживаннями, представляв багатосторонній образ польського жіночого руху, а також ситуацію жінок в Польщі. Але на обкладинці тижневика рапорт анонсувало яскраво розмальоване жіноче обличчя у в'язаному шоломі. До цього назва: «ФЕМІНІСТКИ: чи є за що палити бюстгалтери?» До того, як прочитаємо перше речення рапорту, мусимо проковтнути два стереотипи: про агресію і про бюстгалтери. Ці дві асоціації — власне мури гетто: цей рапорт, дорогий читачу, можеш не сприймати серйозно, тут йдеться про тих божевільних феміністок.

Нарешті моє улюблене гетто: «Високі каблуки». Обожаю його, даю слово. Захопившись, читаю навіть кулінарні рецепти. Читаю — бо ціную ту величезну роботу, котру творці цього додатку вкладають в писання про ситуацію жінок в Польщі. Йдеться не тільки про фейлетони Кінги Дунін. В циклі «Бути жінкою в Польщі» було вже про безробіття, пенсії, розводи, насильство, кровозмішення, проституцію. Отже, маємо в «Каблуках» майже всі феміністичні теми, а також сотні листів, котрі показують, що ці теми існують, що вони реально стосуються жінок, котрі ніби не сприймають фемінізм. Такий журнал повинен збуджувати неспокій у представників Здорового глузду. Одна з Мудрих жінок, яку цитували вище, написала, що *«вже час (...), щоб одізвалися жінки, котрі хотіли б розказати про свої клопоти мовою, що виходить за межі ідеологічних фраз “Високих каблуків”»*¹¹. Проблема в тому, що «Каблуки» залишаються журналом в традиційному значенні жіночим, а завдяки йому відповідна частина «Газети» викидає права жінок з голови. Читач знає, чого триматися: для оголошень є «Супермаркет», для подорожей та загадок «Магазин», для серіалів телевізійний додаток, а для моди, готування їжі та тих там, ну, жіночих питань — «Каблуки». Це так, якби ми казали людям політики: права жінок, так само як кухня, стосуються тільки жінок. Вони собі почитають, а ви, панове, можете займатися загальнолюдськими справами, такими як афера ФОЗЗ або лострація. І вони так власне і роблять!

Третій метод — це «золота середина». Божевільного (або феміністку) слід протиставити божевільному іншого типу, а норма з'явиться сама, десь посередині. Стратегія «золотої середини» — це типовий продукт Здорового глузду, але іноді він надається при різного роду торгах. Колись в Туреччині мені сподобався килим. Продавець запросив 500 \$, я запропонувала 100 \$, заплатила 300 \$ і всі були задоволені, хоча коштував килим не більше 150 \$. Цей метод з чудовими результатами використали польські праві в питанні дозволу абортів: проект, котрий пропонували в 1991 році, був настільки репресив-

ним, що всі зітхнули з полегшенням і подякою, коли в 1993 році остаточно прийняли закон в його сьогоднішньому звучанні. В нас є закон про заборону абортів, що шокує європейців, однак ми впевнені, що дійшли до компромісу, котрий краще не піддавати сумніву. Адже могло бути гірше.

Такого типу торги відносно прав жінок ведуться постійно. Всі можуть висловитися, але мистецтво полягає в тому, щоб вміло підібрати крайності. В ролі природного противника феміністок виставляють радикала. Найчастіше ним стає Януш Корвін-Мікке, котрий говорить наприклад так: *«Звичайно, в нормальному суспільстві жінка не бореться проти свого чоловіка, а кохає його. Він її утримує (одну чи більше — це залежить від суспільства) і гордиться цим (і собою). Отримує це задоволення за власні гроші»* Або так: *«Щоб захистити людство від чергових конвульсій, мусимо ясно і впевнено сказати нашим жінкам, старим і дітям: Ми тут правимо! Жодних експериментів! Жодних “спільних рішень” в родині! (...) Панове! Ведіть себе відважно, по-чоловічому!»*¹² Що на це феміністка? Логіка торгів вимагає, щоб вона сказала щось дуже радикальне, оскільки «золота середина» з'явиться точно посередині між нею та Головним радикалом Республіки Польща. Якщо вона це зробить, то вийде (взагалі-то згідно плану) на божевільну. Якщо відмовиться брати участь в цій грі, то може бути впевнена, що її погляди передасть Корвін-Мікке.

Метод «золотої середини» це, звичайно, не польський винахід. Там, де нам показують крайності, ми імпульсивно починаємо шукати компроміс, а влаштовуючи дискусію на радіо чи телебаченні, неважко так підібрати учасників, щоб «золота середина» опинилася власне там, де її з самого початку запланували. Метод «золотої середини» — це можливість утримати статус кво, зберігаючи видимість вільного обміну думками. Ефектом цих заходів є стан поточної свідомості, котрий в іронічному описі Елен Вілліс виглядає так: *«Феміністки виголошують крайні погляди, що жінки і чоловіки рівні, а радикали виголошують крайній погляд, що жінки гірші.*

А правда знаходиться десь посередині»¹³. Польська «золота середина» знаходиться зараз точно посередині між поглядами Корвіна-Мікке та західноєвропейськими стандартами рівності. Іноді я замислююся, чи вона пересунеться в котрусь сторону взагалі.

¹ “Gazeta wyborcza”, 27-28 listopada 1999, s.3. За цитату дякую Божені Умінській. Деякі фрагменти цього розділу і багато розміщених в ньому ідей походять з тексту, котрий ми писали разом: *Człowiek polityczny płci żeńskiej*, „Zadra”, nr 4(5) 2000, s.22-25, і з наших пізніших розмов.

² Z.Milska-Wrzosińska, *Opisuję, nie agituję*, “Gazeta Wyborcza”, 24 listopada 1999.

³ Цитата по E.Flexner, E.Fitzpatrick, *Century of struggle. The Woman’s Right Movement in the United States*, Belknap Press, Cambridge 1996, s.82 (пер. А.Графф)

⁴ Депутат Ян Рулевський, 3. скликання Сейму РП, 62. засідання, 2. день (4 листопада 1999 року, п.9. порядку денного) — дебати по проекту створення Комісії про рівний статус жінок і чоловіків.

⁵ K.Dunin, *Karoca z dyni Sic!*, Warszawa 2000, s.100-101.

⁶ Ibid., s.30.

⁷ A.Romaszewska-Guzy, *Emancypatki i feministki*, „Życie”, 8 sierpnia 2000.

⁸ Цитати наведені з наступних текстів: а: A.Kołodowska, *Brygady politycznej poprawności*, „Rzeczpospolita – Plus Minus”, 29-30 stycznia 2000; б: Z.Milska-Wrzosińska, *Opisuję, nie agituję*, „GW”, 24 listopada 1999; с: A.Romaszewska-Guzy, *Emancypatki i feministki*, „Życie”, 8 sierpnia 2000; d: A.Bielik-Robson, *Feminizm, czyli kobiety*

w akademii, „Życie”, 16 sierpnia 2000; e: Z.Milska-Wrzosińska, *Amazonki i dziewice*, „Gazeta Wyborcza”, 4 listopada 1999.

⁹ Dyskryminacja: *Kobiety 2000*, badania przeprowadzone przez agencję ARC Rynek i Opinia w 2000 roku; Kwoty: *Omnibus*, luty 2001, ARC Rynek i Opinia

¹⁰ Про питання різниці і нерівності, та непорозуміння, пов'язаними з цими поняттями, дуже цікаво пише S.Agacicski в книжці *Polityka płci*, tłum.M.Falski, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000, s.184-186.

¹¹ A.Bielik-Robson, *op.cit.*

¹² J.Korwin-Mikke, *Feminazistki* “Playboy”, nr 1 (50), styczeń 1997.

¹³ E.Willis, *Beginning to See the Light*, Knopf, New York 1981, s.146.

Жінка, котра зникає, або польські розмови про право на аборт

Не може бути мови ні про свободу, ні про рівність, ні про повну людську гідність для жінок там, де нема права розпоряджатися власним тілом. Коли ми питаємо чи народить жінка дитину, чи не народить, ми повинні прислухатися лише до одного голосу – голосу сумління цієї жінки і її свідомого вибору.

Бетті Фрідан ¹

Від прийняття закону «Про планування родини, захист людського плоду і допустимі умови для переривання вагітності» пройшло понад вісім років, а тема абортів стала чимось на зразок тухлого яйця, котре засоби масової інформації про всяк випадок оминають широкою дугою. Спровокована моїм питанням, чому ніхто сьогодні публічно не говорить про аборти і наслідки заборони, Кінга Дунін написала фейлетон під назвою «Дві тисячі на аборт»². Кінга стверджує, що тема «набридла» тим жінкам, котрі і так мають вільний вибір, бо мають дві тисячі на аборт або когось, хто їм їх позичить. Осіб в міру заможних закон просто не стосується. Вони можуть собі дозволити приймати автономні моральні рішення: скористатися послугами приватного кабінету або народити незаплановану дитину, знаючи однак, що була інша можливість. Серед них також є католички, бо поділ, котрий виник в результаті прийняття цього закону, обумовлений не світоглядом, а економічним станом. Варто додати, що тільки 26% поль-

ських жінок виступають проти права на аборт, а більшість цієї групи складають особи, котрим більше шестидесяти шести або менше двадцяти років, тобто ті, котрих цей закон стосується найменше³. Говорячи грубо, полячки у дітородному віці не поділяються на «за життя» і «за вибір» — розділяє нас, в основному, товщина гаманця. *«Маєш гроші — пише Кінга Дунін — ти суб'єкт, не маєш — стаєш об'єктом».*

На цьому місці, власне, можна було б закінчити розділ про аборти. Погоджуюся, що гроші тут дуже важливі, однак чи вони вирішують все? Адже люди, котрим живеться в Польщі непогано, залишаються в певній мірі вразливими на нужду, безробіття, бездомність, невже їм «набрид» тільки один тип людських нещасть? Думаю, що сталося інакше. В тих, хто в питанні абортів не поділяє погляду костьолу, а з досліджень видно, що вони надалі складають в цій країні більшість, відібрали мову. Публічні дебати — це не академічна суперечка; враховується не тільки сила аргументів, але й сила голосу. Адже йдеться про те, чий погляд і чия мова стане обов'язковою для всіх. В Польщі узаконили такий спосіб мислення, висловлювання і оцінювання в питанні абортів, котрий визнає існування виключно на основі релігії. На протязі останніх кількох років з публічної мови практично зникли такі слова як «плід» і «вагітність». Їхнє місце зайняли «ненароджені діти» і «захист зачатого життя». Аборт називають «вбивством», а вагітна жінка сьогодні — це просто «мати».

Такою мовою неможливо говорити про вільний вибір, планування родини чи право на свідоме материнство. Неможливо також говорити про права жінок, бо слово «жінка» перестало функціонувати в публічних дебатах про аборти. Це «зникнення жінки» стосується не тільки текстів, свідомо написаних з позиції «за життя». Багато ніби об'єктивних статей на цю тему написані так, ніби вагітність — це самобутнє явище, незалежне і відокремлене від жінки. В назвах статей в пресі з'являються «аборт» і його «заборона», «клопотання про операцію», «лібералізація», «гінекологічна нісенітниця», «суперечка про живіт»,

«природне право», «пан Бог», «здоров'я», «життя», «дитина» та (щораз рідше) «плід». Але немає слова «жінка»⁴. Немає його досить часто і в текстах цих статей. Таким чином засобам масової інформації вдається проігнорувати очевидний факт, що закон про заборону абортів б'є власне по жінкам, бо це вони вагітніють, народжують (або не народжують) і виховують дітей.

Війна за мову

— Пропоную всім «поборникам прав жінок» (я назвав би цих бабищ потворами в людській шкірі) не розказувати дурниці про «право на власний живіт».

— Чим закінчуються такі догми, бачимо в Афганістані на прикладі терору талібів.

— А якщо власне в цю хвилину вбивають Ейнштейна?

— Я почуваю себе як на процесі. (Підпис: ненароджений).

Ці цитати взяті з обміну думками на тему переривання вагітності в Інтернеті в червні 2001 року⁵. Впізнаєте цей тон? Аборт може швидше за будь-яку іншу тему посварити приятелів, достатньо кількох хвилин, і люди в досить приятельських стосунках починають вигадувати собі фашистів і вбивць. Тут немає осіб з несформованим поглядом, немає байдужих. І дуже важко вести щось, що нагадувало б розмову.

Неможливо розмовляти, коли кожна із сторін визначає сутність дебатів в різних категоріях. З точки зору прихильників права жінок на вибір «людськість від народження» — це абсурд, риторичний прийом, інструмент морального шантажу. *«Запліднена яйцеклітина, група клітин, є настільки ж людиною, наскільки жолудь є дубом»*⁶ — читаю в тексті американської феміністки, і важко мені з цим не погодитися. Однак я знаю, що для

когось, хто вірить в людськість плоду, ця аналогія є образою. Як писала колись Божена Умінська, «проблема (невирішальна) полягає в різниці відношення, ментальності і таким визначенням людини, при котрому між заплідненою людською клітиною, плодом, новонародженим і дорослою людиною немає різниці»⁷. Те, що для одних право власної свободи, для інших — вбивство. І так вже, напевно, залишиться. Суперечка ведеться за те, котрий з тих поглядів стане обов'язковим і з'явиться в правових актах. Мовчанням ми погоджуємося на мову, запропоновану противниками вибору, бо це їхня мова потрапила до кримінального кодексу, виправлення внесли ще в березні 1999 року, в кількох місцях слово «плід» замінили на «зачату дитину»⁸. Право є обов'язковим також для жінок, для котрих фраза «зачата дитина» звучить як оксюморон, а свобода вибору в питанні абортів є просто правом людини. Однак йдеться тут не тільки про закони. Змінилася і публічна мова, пересунулися границі того, що зрозуміле і очевидне.

Переді мною реклама. Блакитно-жовта, вона займає цілу останню сторінку журналу «Читацький кур'єр» («Kurier czytelniczy»). Шкільні і педагогічні видавництва АС рекомендують новинку, книжку під назвою «Ось я», ілюстроване оповідання про перші місяці життя людини. Як мило, думаю, книжка про новонароджених, пеленання, годування і повзунки. На малюнку симпатичний, ніби дитячою рукою намальований портрет родини: мама, дочка та батько, котрий тримає на руках розкішне немовля. Всі блаженно посміхаються, особливо малий, про котрого, думаю, ця книжка. Читаю далі:

Публікація призначена для дітей десяти-одинадцяти років та їхніх вихователів. (...) полегшує розмови з дітьми про статі та допомагає відповідати на клопітливі питання. Гарне оповідання про початкові фази життя людини — від запліднення до народження — представляє чергові етапи розвитку дитини, життя родини, емоції батьків і маленького героя, котрий повідомляє: Мій зріст 4 см, такий, як слива-венгерка. В мене почало рости волосся, я виглядаю як справжній новонароджений. (Виділення — А.Г.)

Хвилинку, думаю, чи можливо, що «Шкільні видавництва» вчать дітей, що чотирьохсантиметровий плід має емоції? Наказують їм уявляти собі, що вони з цим плодом розмовляють? А якщо в мами буде викидень, що зрештою досить часто трапляється в перші тижні вагітності? Чи десятиліток зробить тоді «маленькому герою» похорон? І чому в тексті немає слова «вагітність»?

За цією рекламою стоїть передумова, що «плід = дитина», це для випадкового читача очевидне рівняння. «Ось я!» — говорить від імені чотирьохсантиметрового плоду автор реклами. Факт, що «маленький герой» живе в чийсь матці, не має тут жодного значення. Чи ця мова нікого вже не дивує? Правда, в нас були певні вправи. Ми бачили фільм «І хто це говорить», де плід розмовляє із своєю мамою, дає їй поради і висловлює різноманітні життєві мудрості. Бачили також в численних журналах фотографії шведського фотографа Леннарта Нілссона: зближення людських плодів, що плавають в багатобарвній пустоті, неначе космічні кораблі в міжзіркових просторах.

Ці фотографії мають свою історію, і це розповідь про поступове зникнення жінки. Нілсон вперше зареєстрував фотоапаратом життя плоду в шістдесятих роках. Його чорно-білі фотографії спочатку складали дві серії: одна реєструвала момент запліднення і перші дні розвитку плоду, друга — щоденне життя жінки, в лоні котрої він розвивався. Коли в 1956 році знімки потрапили до журналу «Лайф», від другої серії залишилися лише сліди. Фотографії, відомі нам по плакатах проти абортів та рекламам авіаліній, виникли в 1990 році, в період збільшення активності руху «за життя». Цього разу фотографії плодів зробили таким чином, щоб вони відповідали релігійним уявленням про «таємницю життя». Додали глибокі червоні, блакитні і фіолетові тіні. Запліднена яйцеклітина, багаторазово збільшена, несеться серед фантастичної кольорової кружляючої імлі, неначе загублена в космічному просторі планета. Кількамісячні плоди справляють враження глибоко замислених, невинних, вразливих і ніби неземних створінь, символів

життя. Мало хто знає, що найчастіше це фотографії мертвих плодів. Запам'ятовуються натомість дивне зворушення перед чимось прекрасним, універсальним, і водночас інтимним. Враження справді сильне. Але на знімках немає жінки або чогось, що показувало б, що ми бачимо внутрішність її тіла. Плід — це прибулець з космосу, посланець пана Бога, існування чисте, метафізичне, цілком відокремлене. А жінка — зникла.

Схожі приклади можна було б довго наводити: сучасна візуальна культура сповнена образів плоду як автономної одиниці. Зрештою, не лише візуальна. В Штатах можна вже купити маленький пластиковий плід разом з кишенькою, котру дівчинка чіпляє собі на живіт. В мене не було такої іграшки, але я живу в культурі, котра її виготовила, і вмю зчитувати її знаки.

Міф про людськість плоду поступово затирає іншу людськість — жіночу. Опускання факту, що жінка є суб'єктом, а вагітність — фізіологічним станом її тіла, — певне моральне, а передусім ідеологічне рішення. Таким рішенням також є називання плоду людиною, бо фраза «плід — це людина» — не опис, а оцінка, котра вдає опис. Адже ми не сперечаємося чи зигота належить до виду *гомо сапієнс*, а про те, чи треба до неї ставитися так само, як до автономної особи. Насправді питання в тому, чи право плоду на життя переважає над правом жінки розпоряджатися власним тілом, і, як наслідок, власним життям. Якщо плід — це людина, тоді, в етичному сенсі, жінка, котра його носить, людиною бути перестає. Її права перестають брати до уваги. Цього не можна уникнути, однак прямо про це говорити незручно. Тому сторона «за життя» намагається відвернути нашу увагу від жінки, котра зникає, зосереджуючи її на плоді — невинному, беззахисному, зворушливому, а передусім окремому, що має власну суб'єктивність.

Я не погоджуюсь з такою оцінкою, вважаю її глибоко неморальною. Представлення плоду як окремої істоти для мене — просто маніпуляція. Проблему абортів я вважаю проблемою суспільною і політичною — драмою тисяч жінок, котрих держава намагається примусити на

материнство всупереч їхньому бажанню. Це також моральна проблема — в тому сенсі, що заборона абортів відбирає в жінки право приймати рішення в особистому і інтимному питанні. Заборона абортів відбирає вибір також в партнера жінки, оскільки усунення вагітності — це часто спільний вибір пари. Власне так я думаю, так відчуваю. Однак сучасна культура «за життя» робить своє. Відкриваю газету, читаю слово «життя» і одразу здогадуюся, що текст буде стосуватися періоду до народження. Знаю, що далі буде про «вбивства», тобто про те, що я називаю перериванням вагітності. Я знаю, в чому полягає маніпуляція, але реагую автоматично, як хтось, хто пройшов спеціальний тренінг по поняттям. Ще десять-дванадцять років тому описана мною реклама книжки «Ось я» була б дивною, якщо взагалі зрозумілою. Назва «захисники життя» прозвучала б як пуста фраза, так само як «боротьба за мир» за часів ПНР. На початку дев'яностих років слово «життя», почуте по телебаченню або випадково прочитане в газеті сприймали однозначно і банально: як період від народження до смерті. Про «ненароджених дітей» та їхні «вбивства» не говорив ніхто, крім крайніх правих. Сьогодні слово «життя» майже не-свідомо сприймається як період перед народженням, що колись називали вагітністю. Факт, що така «асоціація» — великий успіх противників права на аборт. Їхня мова стала настільки загальноживаною, що противники права на вибір не повинні вже використовувати ні термін «ненароджене життя», ні «зачате життя». Достатньо «життя». Означає це, що тих, котрі визнають моральне право жінки вирішувати, чи хоче вона доносити небажану вагітність, відіпхнули на позицію «ворогів життя», тобто просто вбивць. Відбувається це ще до того, як ми відкриємо рота. Противників права на аборт завжди було багато. Вони були, однак, власне противниками права на аборт, прихильниками менш або більш повної юридичної заборони. Сьогодні вони — «захисники життя». Вони не повинні нікому пояснювати свою позицію, вони просто стоять на стороні добра. Ніхто їх вже не питає, звідки вони взяли право втручатися в чуже

приватне життя, чому використовують правовий апарат для нав'язування свого образу світу людям, котрі його не поділяють. Не повинні вони також пояснювати, що думають про вартість процедури в підпільних кабінетах. Заздалегідь відомо, що відповідь на кожне з цих питань звучить просто — «життя».

«Життя» — це слово крупного калібру, з розряду абсолютних цінностей. Перед тиранією цього слова бліднуть інші: «вибір», «свідоме рішення», «відповідальність», «свобода» — ті, що дозволяють говорити про аборт інакше, ніж католицький костюл. Слова ці перестали пасувати в Польщі до вагітної жінки: обов'язковою є перспектива, з котрої видно тільки її живіт, а скоріше те, що через сім або вісім місяців з нього вийде дитина. Вже велика, готова, окрема. Дитина жінки, котра зникла.

По дорозі стерлися ще кілька основних різниць. Противників права на аборт часто називають просто противниками абортів — просто так, для зручності, щоб зменшити кількість слів. Зручність ця, однак, сумнівна, бо з протилежної сторони повинні виступати «прихильники абортів» — і виходить, що ми вмовляємо жінок переривати вагітність. Коли я останній раз читала щось про «вільний вибір»? А, так, в фейлетоні Кінги Дунін.

Нейтральні, здавалося б, слова, такі як «плід», «зигота» або «зародок» майже зовсім витіснені з публічної мови. Сьогодні вони звучать сороміцько і ніби непристойно. Не має вже «вагітної жінки», нема навіть «майбутньої матері»: залишилися «мати» і «родина». Момент народження несуттєвий. Надалі, однак, існує розрив між мовою «за життя» та буденним приватним мисленням. Жінка, котра чекає дитину, не думає про себе «я — мати зачатой дитини», а «я вагітна». Матір'ю вона стане в день народження дитини. При тому вона зникає до того, що публічна мова відрізняється від досвіду жінок. Адже офіційно про підпільні аборти нічого не відомо...

Як це сталося?

Ми програли війну за мову. Такі фрази як «вільний вибір» або «право жінки приймати рішення», котрі використовують ліберальні середовища на Заході, не вкорінилися в польській мові. Кілька разів з'явилися там і тут, але незабаром після прийняття існуючого закону ми перестали їх чути. Противники закону говорять тепер про «трагічні рішення», про те, що аборт — це іноді «необхідне зло». Це жалюгідна мова, жалюгідна аргументація. Бо якщо ми вже визнали, що на одній стороні є «життя», то на другій може бути тільки «смерть». В середині дев'яностих років я дивилася по телебаченню дискусію про аборти за участю політиків з обох сторін. В мене було враження, що представники правих не намагаються будь-кого переконати, а хочуть просто, щоб слухачі звикли до нової термінології. «Зачате життя» з'являлося майже в кожному їх реченні. Навіть слово «аборт» наполегливо замінювали на «вбивство». Ввічливі протести другої сторони — та навіть від здивованих такою термінологією журналістів, — не були однак наполегливими. Ізабелла Яруга-Новацка відреагувала перші два рази, коли Аліція Гжеськовьяк вжила слово «вбивство», але на третій раз промовчала. А про слова треба сперечатися! Це війна за мову, за людську вразливість і уяву.

Згоду називати плід «зачатою дитиною» я вважаю великою політичною і моральною поразкою ліберальних середовищ і жіночого руху в Польщі. Мовчання — це згода. В моїй колекції феміністичних журналів: «Пелним глосем», «Задра», «Оська», «Катедра» — я знаходжу лише кілька коротких текстів на цю тему, та й ті написані кілька років тому. Єдина організація, котра витривало і наполегливо займається питанням абортів — працює на телефоні довіри, організує протести, повідомляє засоби масової інформації про наслідки закону, публікує бюлетень — це Федерація в підтримку жінок і планування родини. Власне на протестах проти заборони абортів і

при збиранні підписів під вимогою проведення референдуму вперше зустрілися особи, котрі сьогодні діють в жіночому русі. Чи ця тема «набридла» і нам теж? Як відбувався цей процес? Я запитала про це Божену Умінську, письменницю, учасницю протестів в 1989-1993 роках, сьогодні надалі активну діячку руху. Ось її розповідь:

Я думаю, що ми дозволили захопити себе зненацька, збити з пантелику. Коли дискусія починалася, в нас було враження, що мова противників абортів — запаморочення, яке повинно зникнути під тиском раціонального мислення. Суперечність між так званими правами плоду та правами жінки очевидна, і нас дивувало, що можна її вирішити на користь плоду. Вони були такі імперіалістичні! Повторювали своє, промовляли монологи, такі, що було неможливо розмовляти. Наведу приклад. В 1990 році в телевізійну програму «Відкрита студія» (“Studio ouverte”) запросили різних осіб: феміністок, консервативного психолога Зузанну Цельмер та деякого ксьондза Малковського. Тривали дебати, а ксьондз в певний момент почав читати якусь літанію і нікому не давав говорити. Ми остовпіли. Це була чиста екзотика — не знаєш, як на це реагувати.

Проблема була також дуже заплутаною політично. Обов'язковим був поділ на комуністів і «Солідарність». Багатьом людям було тяжко прийняти до відома, що «Солідарність» підтримує «зачату дитину». Навіть костьол здавався багатьом особам добрим дядьком, опозиціонером. Тому проект про заборону абортів багатьом особам вважали провокацією комуністів, котрі намагаються дискредитувати костьол і «Солідарність». Ніхто не протестував, хоча в іншій ситуації всі вийшли б на вулицю. Зрештою і так багато людей вийшло, але проблему не пов'язували з політичним устроєм — це була річ, на котрій костьолу залежало. А потім стало запізно.

Мовчання феміністок виникає з відчуття, що атмосфера в суспільстві неясна. Ми протистоїмо не тільки правим партіям та костьолу, але також суспільному конформізму і пасивності. Нам необхідна коаліція з якою-небудь політичною силою — або ми мусимо самі

її створити. Саме прийняття закону було ударом – перманентною атакою на основні цінності, на права людини. Тепер слід позбиратися, з'ясувати ситуацію, мобілізувати сили. Цей процес потребує часу.

Я розмовляла і з Олександрою Солік, котра діяла в Товаристві в підтримку держави з нейтральним світоглядом «Неутрум» від початку його існування, а зараз працює в «Федерації в підтримку жінок і планування родини». Ось її розповідь:

Я погоджуюсь, що феміністичні організації в певний момент здалися, відмовилися від теми. Думаю, що великий вплив мала загальна атмосфера, котра утворилася в країні під час дебатів, ще перед прийняттям закону. До всіх, хто виступав на цю тему, почали ставитися так: дві крайності, два типи диваків. Однаково відносилися і до фундаменталістів, котрі ставили життя заплідненої яйцеклітини вище за життя жінки, і до осіб, котрі говорили, що право вирішувати треба залишити жінці, що це питання її сумління. Ми намагалися пояснити, що ліберальний закон нікого не примушує робити аборт, а заборона не вирішить цю проблему, призведе тільки до появи підпілля. Але обом сторонам наклеїли однакові ярлики: божевільні. Тому люди почали відходити від нас: хотіли уникнути неприємностей, вважали за краще мовчати, щоб їх вважали «об'єктивними». Ну, і просто були змучені. Найгірше те, що пасивне ставлення вважають тепер нейтральним відношенням. А в цій справі пасивність означає віддавання голосу другій стороні, погодження з існуючою ситуацією.

Навішування ярликів теж певним чином відбивається на становищі в жіночому русі. Просто легше було зайнятися іншими проблемами, такими як насильство, безробіття, відсутність жінок в політиці, бо хоча вони теж дуже складні, але не настільки позначені стигматами. Б'ються в стіну, але це не пов'язане з таким ризиком, не є очевидним зіткненням з костюлом.

Ну власне, костюл. В країні, де 90% суспільства визначають себе як віруючі особи, його становище повинно

мати вагу. З досліджень Центрального бюро суспільної оцінки виходить, що фактором, котрий найсильніше від-різняє погляд на тему абортів, є зазначена частота участі в релігійних практиках. (Проповіді, релігійні лекції, радіо «Марія» — це потужна машина переконання; до цього чудово організований рух «захисників життя» і політичні впливи правих. Перед обличчям такої сили слід було б дивуватися, що за повну заборону абортів виступає лише 10% поляків, а більше половини (59%) надалі вважає, що закон повинен допускати переривання вагітності з суспільних поглядів (проти 28%)¹⁰. За останні роки ви-разно однак зменшилася підтримка повної лібералізації (з 25 % в 1992 році до 15% в 1998 році) — і це, безсум-нівню, наслідок церковної кампанії. Анна Воліцка, спів-засновниця «Неутрум», так згадує акцію по збиранню підписів за референдум в справі абортів:

Характерними були голоси, котрі ми чули на вулиці (...). Наші прихильники дуже нарікали на костьол, Християнсько-національне об'єднання, та на «них» (Що вони з нами виробляють!) — але кожний інакше, своїми словами. Противники, в основному, повторю-вали то саме, при чому головне звинувачення зміню-валося більш-менш щотижня (після проповіді?): раз пропонували організувати референдум чи можна красти, наступного тижня ми дізнавалися, що за сидіння із списками отримуємо великі гроші від яки-хось міжнародних мафіозних фондів, через тиждень ми були євреями і масонами.

Після трьох років існування «Неутрум» ми маємо сумнівне задоволення, що від початку були праві сто-совно загрози. Колись часто говорили: перебільшуєте, надаєте справі завеликої увагу (...). Сьогодні обидві сторони вже не мають сумнівів — це битва за Польщу, за кшталт держави, і тільки мала група посередників пробує ще надихнути людей вірою в можливість якоїсь згоди. (...) Серед наших членів панує величезне роз-чарування. Коли «Товариство» було створене, людям здавалося, що в демократії суспільний протест буде мати якісь наслідки. Тимчасом стає щораз гірше¹¹.

Чий це крик?

В середині вісімдесятих років активісти американського руху «за життя» зняли відомий фільм під назвою «Німий крик». Його завданням було відлякувати від абортів жінок, котрі потрапляють до так званих кризових центрів організації «за життя». Фільм повністю і фрагментами показували по американському телебаченню, копії розіслали всім членам Конгресу США, публічно його хвалив президент Рейган. Автори «Німого крику» стверджують, що те, що видно на екрані — «це аборт з точки зору жертви» в ультрасонографічному записі. Плід наполегливо називають тут «дитиною», а коментар нечувано нав'язливий. Ось мала частина звукової доріжки:

Вперше ми побачимо дитину, котру розривають на шматки, розтинають, відривають частини тіла, стискають і знищують безжалісним інструментом абортаря. (...) Зараз частота ритмів серця драматично збільшується. Дитина починає відчайдушно захищатися. Відчуває, що святотатець увірвався до святині. Намагається звільнитися. Зверніть увагу, як втікає до лівого боку матки в пустому, даремному зусиллі. Він намагається сховатися від безжалісного інструменту абортаря, котрий відбирає життя¹².

В Польщі німий крик показували в парафіях, а потім також в школах, на лекціях релігії. На показах були присутні діти з VII і VIII класів, що закінчувалося іноді приступами істерики. Я сама була на показі в парафії, куди дітей радо запрошували, і хоча мені тоді було кількаканадцять років, пам'ятаю, що кілька наступних ночей прокидалася від кошмарів. Схожі спомини мають багато моїх ровесників, тому припускаю, що «Німий крик» в значній мірі сформував погляди (а власне почуття) на

тему права на аборт молодого покоління поляків. І не було б в цьому нічого дивного, якби не факт, що цей «документ» в значній мірі фальшивий.

В 1985 році організація «Плановане батьківство» попросила команду спеціалістів (шість лікарів, в тому числі три професори гінекології і неврології) проаналізувати науковий зміст показаного в фільмі. В великому рапорті під назвою «Медичні невідповідності в “Німому крику”» лікарі ствердили, що фільм містить п'ять основних дезінформацій¹³. Передусім фальшивим є твердження, що «дванадцятитижневий плід відчуває біль». На цьому етапі розвитку мозок складається з фрагментарного горбка і спинного мозку, а більшість мозкових клітин ще не розвинулася. Без мозкової кори не можна отримати больових рефлексів. По-друге, неправда, що «дванадцятитижневий плід здійснює свідомі рухи» (нп. тікаючи від хірургічних інструментів). На цій стадії розвитку можливі тільки інстинктивні рухи, такі як в одноклітинних організмів, без участі свідомості і страждання. Експерти по УЗД та техніці кінозйомки заявили також, що операцію навмисно знімали у сповільненому темпі, що при нормальній проекції створює враження надактивності плоду. По-третє, фальшивим є твердження, котре повторюється в фільмі, що «ехографія показує відкритий рот плоду». На образі, що передається за допомогою ультразвуку, неможливо без будь-яких сумнівів розрізнити рот. Неправдивою є також теза, що «дванадцятитижневий плід видає німий крик», оскільки крик вимагає наявності повітря в органах дихання. Претензії стосуються також твердження, що «плід є особистістю, такою самою, як ми всі». На цій стадії розвитку він має тільки зачатки органів і не може ні жити поза організмом матері, ні свідомо мислити, отже з точки зору медицини він є не дитиною, а організмом на ранній стадії розвитку, котрий потенційно може стати дитиною. Нарешті, на думку комісії, суттєвим перебільшенням є сам хід знятої операції: при дванадцятитижневій вагітності не застосовують «стискаючих інструментів», а використовується вакуумний метод.

Черговий міф, що часто повторюється в літературі «за життя», розповідає про «постабортний синдром», тобто серйозний і тривалий психічний розлад, котрим ніби страждають всі жінки після процедури. Цьому явищу присвячений польський фільм під назвою «Процедура», де засмученим жінкам радять між іншим робити «ненародженим дітям» могили, давати імена і влаштовувати символічний похорон. Не сумніваюся, що після такої «терапії» можна захворіти на своєрідний синдром, однак більшість жінок, котрі свідомо прийняли, часто важке і болюче, рішення, після операції відчують своєрідне полегшення.

Сила «Німого крику», однак, не тільки в брехні. Це сила морального шантажу і звернення до дуже сильних емоцій, передусім страху та почуття провини. Схожі методи вмовляння застосовував в другому столітті нашої ери Тертуліан, один з батьків костволю, котрий стверджував, що плід має душу вже від моменту зачаття, а переривання вагітності є вбивством. Саму процедуру описав надзвичайно експресивно:

*Немовля, котре примостилося в лоні матері, вбивають з невідступною жорстокістю, коли воно лежить біля виходу з матки, але замість того, щоб народитися, зустрічає смерть. З цією метою лікар бере свою зброю. (...) Використовує поворотний гачок, щоб здійснити свій злочин і силою усунути вміст (матки). Застосовує також бронзову голку, щоб в темному провулку перерізати горло і вчинити розбій*¹⁴.

Риторика Тертуліана і «Німого крику» майже ідентична. Як пише в «Етиці в дії» Яцек Голувка, в обох випадках використовують асоціацію з вбивством, нападком, і намовляють нас прийняти «точку зору жертви». Це полягає на вмовлянні дорослих людей, щоб вони собі уявили себе безпорадним плодом, замкненим в якійсь матці і приреченим на четвертування гострими інструментами¹⁵. В результаті порушують основне почуття безпеки глядача, викликають глибоко прихований страх смерті, поранення, страх залишитися без матері та страх перед зруйнуванням світу. При таких емоціях небагато

хто може сприйняти раціональні аргументи, такі як той, що плід не відчуває болю і не має «точки зору», бо тільки між дев'ятнадцятим та двадцять другим тижнем розвитку, коли контроль за поведінкою переходить до центральної нервової системи, плід починає свідомо сприймати і реагувати на фактори. Щоб прийняти це до відомості, треба спочатку перестати боятися — хіба з цим зможуть впоратись діти, котрим «Німий крик» показують на лекціях по релігії як «страшну правду про аборт»?!

Залишається запитати, що і як у фільмі «за життя» говорять про жінку, котра вирішила перервати небажану вагітність. Аналізуючи риторику «захисників життя», ми повністю втратили її з очей... і власне цього творцям «Німого крику» було треба. З їхньої перспективи жінка просто не приймається до уваги: ні її бажання, ні її життєва ситуація, ні те, що станеться з дітьми, котрих вона вже має, якщо вирішить народити наступного. Ігнорується її жах, почуття самотності. Важливо тільки, щоб вона народила. Наразі, однак, жінка становить для плоду серйозну загрозу, бо відомо, що це вона, незалежно від існуючих законів, прийме зрештою рішення. З точки зору «захисників життя» все одно, чи вона зробить це, заплативши за приватну операцію, стрибаючи з столу, випивши йод чи перерізавши собі вени. Тому, поки ще не пізно, треба її залякати і зробити так, щоб відчула себе Матір'ю. В плоді, котрого вона вважає незваним гостем і потенційним джерелом життєвої катастрофи, вона повинна побачити дитину, таку саму, як ті, котрих вже має. Хай увірує, що вона не має права вирішувати, хай утотожниться з міфом про Матір, з баченням повної посвяти себе. Хай почує власну незначимість. А понад усе хай відчує себе винною. Як це робиться? Ось розповідь працівниці телефону довіри, котрий провадила організація Pro Familia на початку дев'яностих років:

Моє перше завдання — це вмовити жінку, котра дзвонить, прийти до нашого офісу. Тут я показую, як виглядає її дитина на фотографії і демонструю їй фільм «Німий крик». Якщо вона приходить до нас з дитиною, даю їй в руку ніж і говорю «Ну, давайте, вбийте цю

*дитину! Чому ні? Ціла різниця між ним і тим, котре у Вас в животі в тому, що старша може втекти». Потім розповідаю їй, як усунена дитина буде лежати на смітнику, а ворони будуть викльовувати їй очі. Цього вистачає, щоб вона почала плакати. Тоді втішаю її, вмовляю і обіцяю допомогу*¹⁶.

В битві правих за «життя» дозволені будь-які прийоми. Противники права на аборт в США мають на своєму рахунку: 7 вбитих лікарів (а також 17 невдалих спроб); 40 бомбових замахів на клініки; 163 підпали; 115 брутальних бійок; 882 актів вандалізму; три викрадення; 60 вторгнень; 8246 телефонних дзвінків і листів з загрозами; 524 фальшиві повідомлення про підкладені бомби та 627 блокад, метою котрих було не дати жінкам можливість скористатися правом на аборт¹⁷. Лічильник відраховує далі.

Геноцид і інші словесні ігри

Лише зачекати, як різні пані, так звані захисники прав жінок, почнуть просити польський парламент і пана президента про закон, котрий дозволить їм легально позбуватися небажаних дітей. Наразі, однак, вони не мають відвагу говорити це голосно, а може, не в змозі знайти нову формулу для своєї моральності — читаю в статті під назвою «Вбивство дітей чи геноцид?», розміщеній в «Нашому щоденнику»¹⁸. І перечитую ще раз, бо не можу повірити. Чи можна підозрювати феміністок в тому, що вони хочуть вбивати дітей? Так дослівно? Звичайно, можна. Автор цього тексту власне так про мене думає. Мій світогляд для нього так само незрозумілий, як його — для мене. Я стверджую, що запліднена яйцеклітина якісно щось інше, ніж людина, а публіцист «Нашого щоденника» вважає це абсурдом, проявом «інфантильної філософії в стилі Калі», «розрідженням мозку», ідеологією, від якої пряма дорога до геноциду.

Щоб зрозуміти сутність цього світогляду, треба зрозуміти, що прирівнювання абортів до геноциду тут використане не як метафора — це дослівне зіставлення, результат знаку рівності, поставленого між людським плодом на будь-якій фазі розвитку та людиною. Для когось, хто думає в таких категоріях, доступність абортів — це етична катастрофа, початок лавини зла, котра провадить від знищення інституту шлюбу прямо до масових вбивств.

Важко знайти більш зрозумілий образ масових вбивств, ніж холокост, тому «захисники життя» часто до нього звертаються: *«Це не відповідний момент, щоб “охолодити” нашу риторичку (...). Ми не “зсуваємося” в напрямку до Освенціма. Ми живемо в Освенцімі»* — гримів в сімдесятих роках «Аболіціоніст», журнал руху «за життя», що виходив в Штатах¹⁹. В листівці, котру тепер роздає «Польське товариство захисників життя людини», читаю:

Прихильники абортів (...) стверджують, що справа початку життя людини – це філософська проблема (...). Треба згадати, що біля джерел винищення євреїв лежало те, що гітлерівці відкинули медичний критерій людськості і замінили його «філософським»: расистським. Вищий суд III Рейху оголосив, що євреї — це окрема раса, нелюди. Це (...) призвело до геноциду.

Справа в тому, що вбиті нацистами євреї були не плодами, а людьми, котрі мали не тільки свідомість, думки і почуття, але також мову та історію. Цю потворну метафору можна застосувати лише тоді, коли до кінця приймають теологічне визначення людини як істоти, котра має душу «від зачаття», коли оголошують недійсним все, що відрізняє плід від дитини, а дитину від дорослого, тобто людський досвід.

Якщо ми з нацистами, то варто знати, що влада III Рейху принаймні не пропагувала аборт. Напроти, наполегливо ліквідувала консультації по плануванню сім'ї, бо нацистська пропаганда вважала права жінок, а особливо право на аборт, проявом комуністично-жидівської змови проти Рейху. *«Право на особисту свободу*

зникає перед обов'язком зберегти расу; ми повинні відкинути думку, що відношення до власного тіла — це справа однієї особи», писав Адольф Гітлер в «Майн Кампф». В 1934 році в промові до Народно-соціалістичної організації жінок закликав: «Кожна дитина, котру жінка видасть у світ, це битва, битва, проведена для добра народу»²⁰.

Можна без кінця сперечатися, в котрий момент «починається життя», треба собі однак відверто сказати, що між правом на аборт і геноцидом не має жодного зв'язку. Якщо зв'язок є, то він є між ЗАБОРОНОЮ абортів та тоталітарними системами. Відмова жінкам в праві на аборт з геноцидом пов'язує факт, що одне і друге міститься в баченні народу як племені. Для добра спільноти жінки мають народжувати нових членів племені, а чоловіки — вбивати членів інших племен. В контексті такого мислення право на приватне життя і гасло «мій живіт належить мені» є загрозою не стільки для «життя», скільки для недемократичної держави, котра підпорядковує своїй ідеології будь-які права особи. Животи жінок належать тут до племінної спільноти, бо з них виходять нові воїни. І йдеться тут не про «життя людини», народженої чи ненародженої, а про силу народу, що походить з його численності. Це, власне, мислення в категоріях племені, відсутність поваги до життя людини та відношення до жінок як до інструменту призвели до того, що аборти забороняли Гітлер, Муссоліні, Франко, Чаушеску і Сталін.

Результати «захисту життя»

Визнаю, що я сумніваюся в згуртованості поглядів «захисників життя» і в чистоті їхніх намірів. По-перше, ці люди не захищають ніяке інше життя, ніж «зачате». Не зворушують їх ні голодуючі діти в країнах третього світу, ні недогодовані діти в Польщі. Часто вони є при-

хильниками смертної кари, це показує, що не захищають вони «життя взагалі», але — як би це назвати? — «невинного життя»? Навіть і це не до кінця правда, бо кожен, хто захищає смертну кару, схильний ризикувати засудити на смерть невинну особу для того, щоб могли загинути особи, котрих засудили справедливо.

По-друге, можна замислитися, чи насправді плід для «захисників» те ж саме, що людина. Адже більшість противників права на переривання вагітності не підтримують беззастережну заборону. Погоджуються, як і існуючий закон, на проведення операції у випадку згвалтування, кровозміщення, патології та загрози життя матері. Ті самі особи, однак, були б шоковані, якби хто-небудь хотів легалізувати вбивство народжених в результаті згвалтування або кровозміщення немовлят. Отже, насправді вони вважають, що плід і дитина — це все-таки не зовсім «те саме».

По-третє, і найважливіше: відомо, що кількість абортів не має нічого спільного з існуючим законом, натомість, виразно зменшується там, де широко застосовують контрацептиви. Найменше операцій (за рік 6 на 1000 жінок у віці 15-44 років) здійснюється в Голландії, де аборти легальні, а знання про запобігання вагітності і доступність контрацептивів на високому рівні²¹. Наші «захисники життя», однак, запеклі супротивники планування сім'ї і сексуальної освіти. По суті, вони захищають не стільки «життя», скільки традиційну моральність. В її основі лежить погляд, що сексуальні стосунки повинні мати місце виключно між подружжям, а їхньою метою є не приємність, а продовження роду. Факт, що більшість людей цей погляд дивує, його прихильники якось не помічають. Праві також постійно ігнорують результати закону, передусім масштаб підпільних абортів. З моменту прийняття закону в Польщі не зареєстровано ні зростання кількості народжень, ні, на жаль, збільшення використання контрацептивів. Отже, якщо поляки не перестали займатися сексом, ми повинні визнати, що закон просто не приніс результатів. Згідно з неофіційними даними, в рік здійснюється від 80000 до

200000 операцій. В урядовому рапорті натомість можна прочитати, що їх було 151²².

Згідно закону, допускається переривання вагітності в трьох випадках: 1) коли вагітність загрожує життю або здоров'ю жінки (що повинен підтвердити інший лікар, крім того хто перериває вагітність); 2) коли вірогідна важка патологія плоду або невиліковна хвороба, що загрожує його життю (що також повинен підтвердити інший лікар, крім того хто перериває вагітність); 3) коли існує обґрунтована підозра, що вагітність є наслідком протизаконної дії, такої як зґвалтування або кровозмішення. Ці правила дуже суворі, але відповідають такому «захисту зачатого життя», котрий передбачає, в дуже незначній мірі, погляд на життя жінки. Адже визнає, що її здоров'я (а не тільки життя) має пріоритет по відношенню до життя плоду; не передбачає також примусу народжувати дітей від зґвалтування.

Практика, однак, виявляється значно суворішою, ніж буква закону. Жінки, котрим закон дозволяє операцію, стикаються з муром опору зі сторони служби охорони здоров'я та правової системи. Тим, котрих стосується перший виняток, дуже часто відмовляють в скеруванні на аборт, незважаючи на наявність вказівок по здоров'ю. Зволікають, піддаючи сумніву правильність документів, вимагають щораз нових аналізів. Другий виняток стикається з іншим бар'єром: створення перешкод, особливо в провінції, в доступі до проведення дородових аналізів та відсутність однастайності серед лікарів відносно того, яка «патологія плоду» становить достатній привід для операції. У випадку зґвалтування невикональним виявляється передусім обов'язок скласти заяву в прокуратуру. Бар'єром є не тільки сором; багато жінок боїться зневажливого та легковажного відношення поліції і судів до жертв зґвалтувань. Основною проблемою є також час: обмеження до дванадцятого тижня вагітності практично закриває жертвам зґвалтування доступ до легального аборту, бо в такий короткий час часто не вдається отримати від прокуратури підтверджуючі документи, що стався злочин.

В липні 1993 року наробила галасу справа жінки, що потрапила до однієї з краківських лікарень з висновком прокурора про вагітність внаслідок згвалтування. Їй відмовили в операції і відіслали до лікаря у воеводстві. Трапилося так, що лікарем був доктор Казимир Капера. Він повідомив, що повинен почекати ще два тижні, поки збере відповідні документи. Через два тижні виявилось, що на здійснення легальної операції вже запізно. На питання журналіста чому він зволікав, Капера відповів із щирістю, що обеззброює: *«Я хотів врятувати цю дитину. Я пропонував жінці, щоб вона її народила, але не міг нічого наказати...»* Навіть в контексті культури «за життя» дивує легкість, з якою Капера визнає за собою право розпоряджатися життям іншої особи. Всі людські почуття він зарезервував для «зачатої дитини», не залишаючи тіні симпатії для жертви згвалтування. Не міг нічого наказати, отже з чистим сумлінням маніпулював. Він також пояснив журналістам, що на його думку родити повинна також згвалтована дванадцятирічна дівчина²³. Цю заяву коментували як надзвичайно брутальну, треба собі однак відверто сказати, що брутальним є сам закон. Жінкам, котрі мають право на операцію, ускладнюють або взагалі відбирають можливість скористатися цим правом з тих самих причин, з котрих первісно заборонили аборт. Адже йдеться про те, щоб «рятувати зачатих дітей».

Серед прихильників закону є також люди, котрі сумніваються в його результативності, але думають, що він має навчальний зміст. Я не вірю у «виховальну» силу цього закону. Натомість знаю, що він становить джерело багатьох нещасть. Думаю також, що він є однією з причин сучасної деморалізації медичного середовища в Польщі та зникання суспільної поваги до професії лікаря. З однієї сторони, ми всі знаємо про існування підпілля, про зростання цін на операцію та про те, що здійснюють їх практикуючі лікарі. З іншої, ми чуємо, що цілі лікарські середовища просто бойкотують право, відмовляючи в допомозі тем небагатьом жінкам, котрим закон дозволяє аборт. Окремі лікарі, а також директори

лікарень від імені цілого колективу, посилаються на «застереження сумління».

Варто задуматися над питанням сумління лікарів. Кожний, незалежно від професії, має право вважати плід людиною, а аборт – навіть той, котрий рятує здоров'я або життя жінки, — вбивством. Так думає кожний десятий поляк. Однак, сумління — це справа індивідуальна, кожний має своє і за нього відповідає. Тому факт, що у випадку гінекологів сумління в версії «за життя» набирає колективний характер, який ще й суперечить існуючому закону, може викликати певне здивування. З'являється підозра, що йдеться тут не тільки про моральність, скільки про тиск зі сторони начальства. Сьогоднішній державний консультант з питань гінекології та акушерства професор Богдан Хазан публічно заявив: *«В нашій клініці не здійснюють переривань вагітності з погляду на стан здоров'я матері або тих, що походять із згвалтування. (...) Переривання вагітності можна порівняти з вбивством дітей»*²⁴. З точки зору пересічної людини видно, що «сумління» багатьох лікарів діє вибірково: дозволяє проводити нелегальні операції за 2000 злотих, але обурюється проти проведення їх в лікарнях, безплатно. Заборона абортів не ліквідує явище переривання вагітності і не нікого виховує, лише насичує ринок і, водночас, ставить сотні тисяч людей поза законом.

Інша мова

Бетті Фрідан писала колись, що мова публічних дебатів про право на переривання вагітності зміниться тоді, коли самі жінки почнуть говорити про свій досвід²⁵. Цей досвід — конкретні життєві ситуації, людські драми, — повністю зникає з поля зору, поки про аборти говорять від нашого імені політики, священики і активісти. Для жінки, котра завагітніла і не хоче народити

дитину, проблемою є не «природне право», а вартість операції на чорному ринку. Отже, заборона абортів найбільш б'є по мешканкам регіонів, де безробіття сягає 30 відсотків, а «дві тисячі на аборт» дорівнюють кільком грошовим допомагам. Ці жінки просто не мають грошей на контрацептиви, отже застосовують «календар подружжя», котрий рекомендує костьол, або переривання статевого акту. Їм тема абортів не «набридла», але вони в публічних дебатах і так ніколи не брали участь. Вони зникли ще до того, як могли отримати шанс висловитися. Тому вкінці пропоную послухати ту «іншу мову»: надаю слово трьом жінкам, котрих закон проти абортів торкнувся особисто²⁶.

Розповідь *Божени К.*

Мені 44 роки. Дітей не маю. Довго чекала на вагітність. Коли я завагітніла, зробила дородові аналізи з погляду на пов'язаний з моїм віком підвищений ризик народити дитину з хромосомною аберацією. На жаль, результат аналізів був неблагополучний. Виявили патологію плоду, котра визначається як синдром Дауна. (...) Несподівано всі надії, пов'язані з народженням довгоочікуваної дитини, розлетілися, я була засмучена і нещаслива. (...) Хоча це було як для мене, так і для чоловіка важке і болісне рішення, попросила спрямування до лікарні на переривання вагітності. Ми немолоді і добре розуміємо, що значить «дитина з синдромом Дауна». Ми дуже хотіли мати здорову дитину, не каліку. В нас не було найменших сумнівів відносно прийнятого рішення, але мені важко було погодитися з тим, що власне зі мною сталася така трагедія.

Із Закладу генетики я отримала результат перинатальних аналізів разом з письмовим скеруванням в Гінекологічно-акушерську лікарню у Варшаві з проханням перервати вагітність згідно з законом від 1993 року. Коли я з'ясувала термін прийняття мене до лікарні, мені передали прохання завідуючого акушерського відділення додатково принести письмову згоду на проведення операції від регіонального

консультанта у сфері акушерства і гінекології. Я здивувалася, оскільки мені здавалося, що зміст документів, які в мене були, є очевидним. Не розуміла, навіщо необхідна додаткова згода інших осіб. Чоловік заспокоїв мене, що це чиста формальність, отже я пішла до регіонального консультанта і отримала документ, що вимагався. В той самий день увечері мене прийняли у відділення в лікарні. Мене попередили, щоб наступного дня нічого не їла перед операцією (...). Назавтра з самого ранку в напруженні чекала того, що мало статися (...).

(Завідуючий відділенням) в присутності інших лікарів заявив, що виникли певні ускладнення через відсутність необхідних документів, котрі дозволили б здійснити операцію цього типу в його лікарні. Почалася смуга важких для зрозуміння вимог представити чергові документи, здобути котрі було для мене неможливо. Із слів завідуючого виходило, що згоди регіонального консультанта, про котру просив мене раніше, замало. Цього разу він вимагав згоди державного консультанта та підтвердження спеціалістів у сфері генетики і гінекології про необхідність такої операції в моєму випадку. (...) Я перестала розуміти, про що власне йдеться. Відчувала себе безсилою, зломленою. Не мала поняття, що в цій ситуації робити.

Я повідомила чоловіка і батьків, котрі дуже знервувалися. В цей час жінку, котра була зі мною в палаті через гідроцефалію плоду, забрали на операцію. На мене ніхто не звертав увагу. Я почала відчувати щораз більший страх; не могла знайти собі місця. Нервово ходила по коридору, чекаючи чоловіка, з котрим ми знову пішли до завідуючого, щоб з'ясувати, чому він відмовляє мені в операції. Завідуючий відділенням заявив, що в законі про заборону абортів не ствердили однозначно, що синдром Дауна дозволяє переривати вагітність. (...) Я занурювалася в щораз глибший стрес. Почала боятися за своє здоров'я. Чоловік, знервований, поїхав шукати мені порятунку поза лікарнею, а мені не залишалося нічого іншого, як чекати, що все пройде благополучно, що згода державного консультанта — це тільки чиста формальність.

До вечора, однак, нічого не змінилося. Я намагалася довідатись про щось в кімнаті лікарів, але без результату. Коли під час вечірнього обходу запитала що збираються зі мною зробити, почула, що досі чекають на інформацію. Про всяк випадок мені знову наказали наступного дня не їсти, бо ж рішення могло прийти в будь-яку хвилину. (...) Коли зранку до лікарні прийшов мій батько, щоб довідатися про моє здоров'я і подальші плани лікарів відносно мене, завідуючий не впустив його до кабінету і кричав в коридорі, що не зобов'язаний надавати йому інформацію. (...) Мій батько пережив в результаті цього випадку серцевий напад.

Під час ранкового обходу завідуючий категорично мені відмовив у операції з приводу відсутності в телефонній розмові згоди зі сторони державного консультанта, з котрим вдалося йому нарешті поговорити. Запевнив мене однак, що якщо я буду мати документи, які вони вимагають, тоді мені зроблять операцію. Це був для мене шок. Я не знала, що робити. Мене залишили напризволяще із свідомістю, що я маю народити дитину-каліку. Я була на межі психічної витривалості. (...)

На щастя, мені вдалося знайти таку (лікарню), в котру мене прийняли з тими документами, які були. Весь час я боялася, що повториться кошмар з попередньої лікарні. Однак все пройшло благополучно. Минули вже два місяці від того випадку, а я досі не можу забути того, що пережила в лікарні. Я замислююсь, що було б, якби я повірила завірянням, що документів, які я мала, не досить для переривання вагітності, якби я здалася і не старалася потрапити в іншу лікарню.

(...) Я вирішила повідомити про все це державні органи і осіб, котрі могли б вплинути на державну службу здоров'я, щоб припинити застосування описаної мною практики. Я інформувала, між іншими, президента РП, представника громадянських прав, міністра охорони здоров'я та інші інституції, які можуть вплинути на зміну в інтерпретації цього закону. Я хотіла, щоб жінки в Польщі у випадку, коли перинатальні аналізи виявляться неблагополучними, могли самі вирішувати свою долю і не наражались на

такі труднощі, як я. Поволі почали надходити відповіді на мою скаргу – всі уникливі, загадкові і часто некомпетентні. Ніхто, властиво, не почував себе винним за те, що сталося.

Розповідь Аліції Т.

Мені 30 років, троє дітей. (...) Чоловік опікується дітьми, бо я через стан очей не можу ними займатися (...). Чоловік раніше працював, але було скорочення, і його звільнили. Потім він отримував допомогу для безробітних, допомога закінчилася, а він досі шукає роботу. Правду кажучи, не знаю, що буде, коли він її знайде, хто займеться тоді дітьми (...). Я отримую соціальну пенсію, котра становить 364 злотих. Крім того, отримую родинну допомогу на дітей, і це все. (...)

Тепер, після родів, в окулярах я бачу добре на півтора метра, в мене був крововилив до жовтої плями очей, мені загрожують нові крововиливи. Власне тому я не можу ні опікуватися дітьми, ні працювати. Тепер я намагаюся оформити першу групу інвалідності. Вже подала необхідні документи. (Вагітність) була для мене шоком. Я почала плакати. Задавала собі питання: що я тепер зроблю? Двоє дітей, умови проживання жахливі: в нас кімната з кухнею; загальна площа майже 30 м², без центрального опалення. В той період я дуже погано себе почувала, (...) в мене вже було два кесаревих розтини за півтора роки — обох дітей я народила таким чином через стан очей. Отже, я боялася за здоров'я та, звичайно, за зір. Про цю загрозу мені говорила лікар-інтерн з районної консультації. Також одна з моїх окулістів, коли я була вагітна минулого разу, говорила, що я повинна перервати вагітність, бо вона загрожує моєму здоров'ю. Отже, я пішла до неї і нагадала про це, але вона цього зреклася. Сказала, що абсолютно нічого такого не говорила. Відмовилася також дати довідку, що продовження вагітності може загрозувати моїм очам. Замість цього вона написала, що я наполягала, щоб вона сказала, що станеться з моїми очима, а вона не може цього сказати. Зрештою, з тим самим проханням я звернулася до другого окуліста, в котрої лікувалася раніше. Вона теж відмовила. Обидві під-

твердили тільки протипоказання до природних родів і додали, що я маю берегти себе і не піднімати тягарі. Одна з них на моє питання, чи виношування вагітності не буде загрозувати відклеюванням сітчатки, відповіла: «Може, відклеїться, а може, ні. Адже і плацента може відклеїтись, все несе ризик». (...) Напевно, не хочуть давати довідки, які дозволяють щось, за що загрожує в'язниця. (...)

Я знала, що ця вагітність загрожує моєму здоров'ю. Ніхто не хотів дати мені таку довідку, отже, я прийшла по допомогу, пораду і підтримку (в Федерацію). Жінки з Федерації знайшли в Варшаві лікарню, в котрій обіцяли зробити операцію, якщо в мене буде відповідна довідка. По їхній рекомендації я знову пішла до своєї районної консультації, до лікарки, котра перша сказала мені про загрозу, а вона після хвилини вагання вирішила, що має право дати оцінку здоров'я пацієнта. І виписала мені таку довідку: що чергова вагітність несе ризик розриву матки. Я була задоволена. Відчувала, що тепер все буде добре, відчувала полегшення, що хтось мене зрозумів. В цей час жінки з Федерації безрезультатно намагалися знайти окуліста, котрий оглянув би мене і оцінив можливий вплив вагітності на мій зір. (...)

Скерували мене до лікаря Д., керівника клініки гінекології та акушерства. Я зустріла його в коридорі. Він взяв в мене довідку і прочитав в коридорі, перед дверима. Одразу після того як прочитав, ще перед тим, як увійти до кабінету, сказав, що це абсолютно не протипоказання. Потім запросив мене всередину. Це була розмова на дві, може три хвилини. Сів, поклав ногу на ногу. Я відчувала себе приниженою — ніякої поваги до мене. Увійшла інша лікарка, щось сказала йому на вухо, а я собі сиджу і не знаю, про що йдеться. Несподівано та пані поставила печатку, він поставив свою і сказав, що не надає згоди на операцію. Я почала плакати, (...) вийшла з кімнати і сперлася на стіну; я не була в стані вдихнути повітря. Мої діти, котрі були зі мною, не знали, що відбувається. Тоді пан доктор вийшов, запросив мене до кабінету і говорить мені так: «Алю, дай мені руку, не переймайся. Можеш мати ще вісім дітей кесарським розтином. Повір мені». Ну і тоді я вийшла...

Цей лікар практично знищив мені довідку. (...) Він зробив це, хоча взагалі мене не оглянув (...). Це все так довго тривало: ходіння від лікаря до лікаря, чергові аналізи. Нічого вже не можна було зробити²⁷. (...) Під час родів — кесаревим розтином — все було в порядку. Я народила малу і вийшла з лікарні. Але скоро після народження в мене в очах з'явилася — не знаю, як це пояснити, — така імла, такі темні крапки перед очима, (...) через два місяці після родів я поїхала до окуліста в ту саму лікарню, де так погано до мене поставився доктор Д. Лікар, котрий мене прийняв, накричав на мене: хто мені взагалі дозволив цю вагітність? (...) Тепер в мене зникла чіткість зору, ще не повністю, але в значній мірі. Це не можна вилікувати, навіть операційним шляхом. Я повинна приймати ліки, але вони, на жаль, багато коштують...

(...) Пані доктор сказала мені навіть, що на всякий випадок я маю вивчити шрифт Брайля та план квартири напам'ять. (...) Все може викликати крововилив (...). Як з цим жити? Допомагає мені чоловік, але ж є моменти, коли я залишаюся сама, також з тою наймолодшою дитиною. Старші дають собі якимось раду, вони серйозніші. Коли вони вдома, то, наприклад, подадуть пелюшку. Але насправді жінка з трьома дітьми не може виконувати ці всі рекомендації. Наприклад, що я маю зробити, коли ця наймолодша страшенно плаче? Залишити її в ліжечку, хай собі плаче?.. Врешті її беру... І немає на це ніякої ради.

(...)Деякі говорять: могла застосовувати контрацептиви. Але це, на жаль, коштує. Не кожен на це має гроші. Я маю щомісяця 364 злотих плюс на родину, і на це живуть п'ять осіб. Власне, жити на це неможливо. А є ще постійні виплати (...). Я супротивниця того, щоб хтось вирішував за мене — жінку — чи маю я народити дитину, чи ні. Адже я цю дитину виховую. Я маю її нагодувати. Ніхто мені на це грошей не дає. Це моя і виключно моя справа, чи народжу цю дитину чи ні, чи буде в мене більше дітей. Недавно я зустріла жінку, котра мені сказала: «Ви зважилися на трьох дітей — на таку біду?» А я їй на це: «Якраз я тут найбільше вирішувала...».

Розповідь *Магди М.*

Мені 31 рік. Маю двох синочків. Розлучилася шість років тому. Не хочу мати більше дітей – ті, котрих маю, багато забирають, особливо тим, що багато хворіють. Ми дуже близькі. Я давно не працюю, живу на аліменти і допомогу батьків, іноді вдається трохи заробити. Кілька місяців тому я познайомилася з моїм теперішнім партнером. Ми почали жити разом, це добрий, постійний зв'язок. Я була у фазі між двома гормональними ліками і повинна була зробити перерву, тому ми використовували презервативи. Я дуже уважна, завжди забезпечуюся, зазвичай подвійно, отже коли виявилось, що я вагітна, була зла на себе, налякана. Мала почуття провини. Це так ідіотично — завагітніти, бо розірвався презерватив. Мене лякало те, що має бути далі: нелегальний аборт, діти хворіють, ми без грошей. Рішення про операцію я прийняла одразу — просто знала, що не хочу, не можу знову стати матір'ю. Адже це величезна відповідальність і праця, а я і так постійно переймаюсь, що я не досить добра мати. Маленька дитина вимагає постійної опіки на протязі кількох років — це було б посвятою не тільки мого часу та уваги, це відбрало б щось з життя моїх синів. Я не маю права на щось подібне, тим більше що в синів є тільки я. А мій зв'язок обіцяв чудове майбутнє, але був ще дуже нестійким. Я вважаю, що не можна заводити дитину після трьох місяців знайомства.

Потім я усвідомила, що аборт — це злочин, і впала в паніку. Я була знервована, налякана, боялася, що не знайду нікого, хто це для мене зробить, що не здохну грошей. Я почала ненавидіти власне тіло, те, що воно робило, що хотіло. Мене постійно нудило. Я була розлучена, а передусім принижена, бо це сталося без моєї згоди. Я почала боятися, що хтось на мене донесе, що якісь люди будуть мене засуджувати. Ну, і стукали в мене в голові розповіді, що жінка після аборту завжди страждає, засмучується. Не піддалася цьому завдяки тітці моєї приятельки, котра сказала мені, що це дурниці, що насправді я відчую звичайне полегшення.

Кабінет шукала через приятельку – я боялася сама збирати інформацію, але приятелька просто дзвонила в кабінети і питала про ціни, умови і т.д. Нікого це не дивувало, це нормально. Найдешевший метод, здається, коштує 3500 злотих, найдешевший — 1600. Я дуже розраховувала на ту таблетку РУ, деś читала, що вона всюди є, але виявилось, що таблетки ніхто не має. Нарешті пішла просто до своєї лікарки. Я робила все дуже конспіративно, попросила, щоб вийшли медсестри, потім сказала, про що йдеться. Але лікарка це сприйняла як очевидне, сказала, що сама цим не займається, але має знайомого лікаря. Потім виявилось, що він виїхав, і моя лікарка знайшла мені іншого, за 2000 злотих.

Ні я, ні мій партнер не мали таких грошей. Спочатку я продала якісь золоті обручки. А потім, абсолютно без мене, за збирання грошей взялися мої приятельки. Я зазвичай не почувуюся добре, приймаючи від людей таку допомогу. Відчувала себе пригнобленою і, водночас, дуже схвильованою таким реальним подарунком стількох людей. Стали за мною стіною... Скинулося понад десять осіб...

Це був нормальний кабінет в орендованій квартирі. В приймальній висів святий образ і календар з голою дівчиною. Лікар був дуже симпатичний — так звана людська людина. Спочатку послав мене на УЗД до іншого лікаря. Результати пішли безпосередньо до нього, подивився їх і розірвав. Пояснив мені, що всі сліди треба знищити. Сама операція відбулася через кілька днів. Переді мною була якась жінка, одразу після мене наступна, від входу до виходу тривало пів години. Мені дали загальну анестезію, коли прокинулася, минуло 15 хвилин. Лікар взяв гроші, зробив мені фальшиву довідку, ніби прийшла з викиднем. Потім розказав мені, що буде далі, як маю себе поводити, як дбати про себе. Був трохи занепокоєний, що зі мною прийшли аж три особи.

Ми поїхали додому, я почувалася трохи очманілою, але в цілому дуже добре. І фізично, і психічно. Відчувала полегшення, була щаслива, що позбулася клопоту. Тепер минуло вже більш ніж півроку, а я ні хвилини не шкодувала про своє рішення. Скоріше

маю відчуття, що unikла нещастя, пастки. Якби аборт був легальний, не було б всього цього приниження, цього страху...

¹ B.Friedan, *Abortion: a Women's Civil Right*, First National Conference for Repeal of Abortion Laws, Chicago 1969 / B.Friedan, *It Changed My Life. Writings on the Women's Movement*, Random House, New York 1976, s.121.

² K.Dunin, *Dwa tysiące na skrobanke*, „Wysokie obcasy”, 23 червня 2001.

³ Агенція ARC, зведення з досліджень “Жінка 2000”.

⁴ Цікавим явищем є численні тексти про аборти, в котрих слово “жінка” не з'являється взагалі, нп. *Liberalizm wobec aborcji w odwrócenie* („Życie Warszawy”, 18 грудня 1997); *Życie przed trybunałem* („Wprost”, 8 червня 1997). Я прочитала сотні вирізок з преси, але єдиним голосом в публічних дебатах про аборт з “жінкою” в назві, який мені вдалося знайти, є текст В.Umińskiej і J.Mikosa, *Do kogo należy kobieta* („Polityka”, 8 квітня 1989).

⁵ <http://info.onet.pl/forum.html> (1 червня 2001 р.).

⁶ J.Jarvis Thomson, *Obrona sztucznego poronienia* â: *Nikt nie rodzi się kobietą*, вибір і переклад Т.Hołówka, Czytelnik, Warszawa 1982, s.233.

⁷ В.Umińska, *Kobieta plemienna* в: М.Chałubiński (red.), *Polityka i aborcja*, Agencja Scholar, Warszawa 1994, s.224.

⁸ Термін “зачата дитина” внесли в закон в 1993 році, після лібералізації в 1996 році усунули, а в 1999 ввели знову.

⁹ СВOS зведення з досліджень „Stosunek do aborcji po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego”, липень 1997.

¹⁰ СВOS зведення з досліджень „Stosunek do aborcji po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego”, лютий 1998.

¹¹ А.Wolicka, „*Neutrum*” w sprawie kobiet, w: М.Chałubiński (red.), op.cit., s.222-223.

¹² Цитата за: J.Hołówka, *Etyka w działaniu*, Prószyński і S-ka, Warszawa 2001, s.195.

¹³ *The Facts Speak Louder than “The Silent Scream”* (Planned Parenthood Federation of America, 1985). Цей текст можна знайти під назвою “Silent Scream” на сторінці „Планованого батьківства” в Інтернеті. За скерування мене туди на надання

польської версії рапорту дякую Олександрі Солік з Федерація в підтримку жінок і планування родини.

¹⁴ Tertulian, *De anima* Цитата за: J.Hołówka, op.cit.

¹⁵ J.Hołówka, op.cit.

¹⁶ “Marie Claire”, березень 1992. Цитата за: A.Wolicka, op.cit., s.210.

¹⁷ Статистика National Abortion Federation (1977–2000 роки). Цитата за: B.Winslow *Clear and Present Danger*, “The Women’s Review of Books”, т.XVIII, № 9, червень 2001, с.6.

¹⁸ “Nasz dziennik”, 3-4 лютого 2001 р.

¹⁹ Цитата за: G.Steinem, *If Hitler Were Alive, Whose Side Would He Be On?*, в: *Outrages Acts and Everyday Rebellions*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1983, s.306.

²⁰ *Ibid*, s.310, 309, 319.

²¹ Дані фонду Алана Гутмахера за 1990 рік. Для порівняння США: 26, Велика Британія: 15. В країнах, де аборти нелегальні, показник значно вищий (Бразилія: 38; Чілі: 45). Дані про Польщу відсутні.

²² Ці та інші дані відносно наслідків закону походять з рапорту: W.Nowicka (red.), *Ustawa antyaborcyjna w Polsce. Funkcjonowanie, skutki społeczne, postawy i zachowanie*, Federacja na rzecz Kobiet s Planowania Rodziny, Warszawa, вересень 2000 р.

²³ J.Hugo-Bader, *Mówi to, co myślą Polacy*, „Gazeta Wyborcza”, 2-3 серпня 1997.

²⁴ *Nie piętnuje, nie oceniam*, „Życie Warszawy”, 21-22 жовтня 2000 р.

²⁵ B.Friedan, *Abortion...* op.cit., s.120.

²⁶ Перші дві розповіді — це скорочені версії інтерв'ю, наданих “Федерації в справах жінок і планування родини”. Представили їх під час трибуналу про право на аборт у Варшаві 25 липня 2001 р. і зібрали в публікації “*Piekło kobiet — historie współczesne*”. Дякую Олександрі Солік за надання мені цих текстів. Третя розповідь — це запис слів жінки, котру я знаю особисто. Дякую за довіру і щирість.

²⁷ Згідно з існуючим законом, у випадку, коли вагітність загрожує здоров'ю і життю жінки, немає обмежень в часі, коли її можна перервати. Але скористатися цим правом після дванадцятого тижня практично неможливо (припис Федерації).

Тут не йдеться про секс!

Дебати в сеймі про порнографію супроводжувало святе обурення та вибухи сміху. *Порнографія — це тяжкий гріх. Порнографія руйнує родину і людську гідність,* — гриміли праві. *Людина має право отримати будь-яке інтелектуальне повідомлення* — відповідали ліві. Хтось хотів обов'язково визначити «інші сексуальні дії», хтось підказував: «Клінтон»... В цій атмосфері виникла пропозиція: крім порнографії за участю дітей і звірів, заборонити «показувати статеві органи під час акту». Більш образне визначення важко знайти в світових законодавствах. Захистив нас Сенат... і запропонував повну заборону порнографії. Як зауважив один з сенаторів, це від порнографії «занепадають цивілізації». Наприклад, Содом і Гоморра. В травні 2000 року на заборону наклав вето президент. Обґрунтовуючи це рішення в залі Сейму, Ричард Каліш почував себе однак зобов'язаним заявити: *«Пан президент погоджується з позицією єпископату, котрий ствердив, що порнографія — це зло. Я це повторю, бо з тим повністю погоджуюсь: порнографія — це зло, порнографія — це зло, порнографія — це зло»*¹.

Дебати велися також на вулицях, в трамваях і автобусах. Прислухаючись до них, я дійшла до висновку, що так звана сіра людина має більш прозаїчний підхід до цього питання, ніж політична еліта. *«Про що йдеться? Голих один з другим не бачили? За це будуть людей у в'язницю садити?»* — дивувався в автобусі бравий молодик з мобілкою. *«Бо їм тільки одне в голові»,* — відповіла

йому на це схожа на вчительку пані. «Краще б зайнялися медициною», — сумтно сказав старший пан. З перспективи вулиці, суперечки політиків мали в собі щось гротескове.

Перервані торги

Чи польські розмови про порнографію, в парламенті і в автобусі, велися б якось інакше, якби існував сильний жіночий рух? Впевнена, що так. Бо порнографія, чого ніхто ні в Сеймі, ні в засобах масової інформації, ні в автобусі не помітив, стосується жінок. Це жіноче тіло оглядають, і це воно викликають збудження, обурення або позіхання. Політична дискусія на тему порнографії, в котрій не має місця жіночій перспективі, зводиться до торгів, в котрих два чоловіка безплідно перекикуються: «Свобода!» — кричить один, «Сім'я!» — гримить другий. «Свобода!», «Сім'я!» І так далі, до хрипу. Законодавче рішення однаково прийме той, в кого більше виборців.

Тридцять з чимось років тому, тобто перед приходом другої хвилі фемінізму, в США дебатували про «непристойні малюнки» власне таким чином, як в нас дебатують останнім часом. Там теж можна було обирати між «ліберальним» поглядом, котрий говорить, що йдеться тільки про «свободу», та «консервативним» становищем, що захищає «родинні цінності». Обидві сторони клялися, що порнографією вони бридяться (*це зло, це зло, це зло*), що нічого спільного з нею не мають, і що йдеться їм про серйозніші справи, ніж непристойні малюнки. Ліберал терпить «це свинство» в ім'я захисту свободи слова. Щоб її захистити, він навіть схильний називати порнографію, як панове з СЛД, «інтелектуальним повідомленням». Консерватор же готовий обмежувати свободу слова, щоб ніхто, особливо жінки і діти, не наражався на небезпеку побачити голі попи.

Таке мислення асоціюється із солоденькою естетикою голлівудських фільмів тридцятих, сорокових і п'ятидесятих років. До 1966 року в Штатах існував кодекс («Hollywood Production Code»), котрий пильнував дотримання фільмів в рамках пристойності. Існувала заборона показувати не тільки «органи», а навіть пристрасні поцілунки; подружні пари в фільмах повинні були спати в окремих ліжках, а жодний злочин не міг залишитися непокараним. Сценаристи використовували своєрідний шифр: еротичним знаком могла бути тліюча цигарка або несподівана злива. В 1956 році кодекс лібералізували: тепер можна було вже показувати викрадення, аборт, торгівлю наркотиками.

В кінці шістдесятих років в культурних торгах гасло «Свобода!» все-таки перемогло «Сім'ю!» Почалася сексуальна революція. В 1966 році Вищий суд США визнав, що цензура в кінематографі суперечить конституції. А через кілька років сталася дуже дивна річ, а з польської перспективи – зовсім неймовірна. Ось на торги ідей вдерлася незапрошена, але дуже знервована, жінка. Не повинна була навіть представлятися, одразу видно, що це феміністка. Увійшла, грюкнула кулаком по столу і запитала по суті: «Панове, для кого ця промова? Яка сім'я? Чия свобода? Чи ви не помітили, що це ми, жінки, оголені на тих малюнках, котрі з нас роблять об'єкт, а вас збуджують? Що це ви торгуєте нашим голим тілом? Як довго ви ще збираєтеся вирішувати від нашого імені, що морально, а що ні? Тут не йдеться ні про абстрактне розуміння свободи, ні про сім'ю з вашого консервативного уявлення. На додаток, що вас напевно здивує, тут не йдеться також про секс. Тут йдеться про жінок!»

На початку таке представлення справи викликало тільки сміх — ось, шалені феміністки, відомо: бояться чоловіків, не люблять сексу. Сила Руху визволення жінок однак зростала, а його повідомлення поступово доходило до суспільної свідомості: порнографія (особливо важка), не має нічого спільного з сексуальною свободою. Це нічого іншого, як пропаганда проти жінок. Порнографія робить з сексу видовище, сповнене насильства; показує,

що жінки — це стаття, котра від природи прислуговує чоловікам, а жіноче тіло — це предмет на продаж.

Ліберальний підхід до порнографії – це визнання її «повідомленням», таким чи інакшим. Вона може нам подобатися чи ні – її охороняє принцип свободи слова. Кілька років тому цю тезу чудово проілюстрував фільм Мілоша Формана «Скандаліст Ларрі Флінт». Ліберальні засоби масової інформації майже з ейфорією вітали його, як твір відважний і тим важливіший, що його автором є втікач з тоталітарної системи. В досить характерній рецензії, розміщеній в Інтернеті, читаємо:

Форман знає, що Флінт сластолюбний та інфантильний, але тут йдеться не про це. Як чеський емігрант, Форман краще може оцінити американську свободу, ніж люди, котрі народилися в цій країні. Мораль розповіді про Флінта така, що конституція стосується не тільки пристойних людей (...), написали її також з думкою про таких гівнюків, як він.

Висновок ніби логічний, але клопіт полягає в тому, що у Формана Ларрі Флінт не є аж таким «гівнюком». Видавець журналу «Хастлер», людина, відома беззастережністю, котра, балансуючи на межі права, заробила капітал, зображений тут як невротик і безпечний дивак. Форман не показує нам типових «історій в фотографіях» з «Хастлера», де, наприклад, заковану в кайдани жінку брутально гвалтують охоронці в'язниці, а відбувається це на фоні, який нагадує концентраційний табір (підпис: «Оголені та мертві»). Не побачимо ми також таких розваг, як «брудний більярд» («Dirty Pool») — опублікованої в 1983 році сценки колективного гвалту на більярдному столі. Через кілька місяців власне таке згвалтування сталося в Нью Белфорд в штаті Маса-чусетс, а Ларрі Флінт, котрого це розважило, видав з цієї нагоди поштову відкритку з фотографією іншої оголеної жінки на більярдному столі і підписом: «Вітання з Нью Белфорд, міс, — від американського центру португальських колективних згвалтувань». Форман оминув також фотографії розчленування жіночих тіл, котрі теж публікували в «Хастлер», а також улюбленця читачів —

симпатичного педофіла на ім'я Честер, героя коміксу під назвою «Честер — переслідувач». Його автора, Двейна Тінслі, в 1990 році засудили за сексуальне переслідування власної дочки².

У Формана Флінт є противником насильства і мучеником за свободу, котрий на фоні американського прапора виголошує гарячу промову про визвольну силу сексу і кохання. Сама ж порнографія — це просто фотографії привабливих оголених дівчат. Публіка не повинна відчувати огиду, навпаки, нашим завданням є зворушитися майже до сліз, відчутти цілу красу Америки, полюбити свободу.

Чи йдеться тут про свободу слова, чи про порнографію? Ентузіастів цієї справи можна запитати, чи так же радісно в ролі захисника нашої свободи вони прийняли б, скажімо, члена ку-клукс-клану? Що сказали б про фільм, присвячений «праву висловитися» для неофашистів? В мене склалося враження, що значно легше і приємніше захищати право на виступи проти жінок, ніж право на расизм. Справді відважний фільм про свободу слова повинен показати справжнього «гівнюка» (фашиста? релігійного фанатика? запеклого блюзніра? сатаніста? педофіла?), морально його засудити, і, незважаючи на це, захищати його право на свободу слова. Отже, фільм Формана лише здається фільмом про свободу, «свобода» тут — це алібі, а фільм збирає глядачів, захищаючи важку порнографію. Представляє її як грубувату, трохи бридку забаву, до котрої ультраконсерватори чіпляються із запалом, гідним кращого застосування. І питає: пані і панове, ви бачите альтернативу — чи ж ви не хочете, щоб на стражі свободи стояв наш приятель Ларрі Флінт?

Звичайно, хочемо. Однак чи не треба піддати сумніву самі правила гри, в котрій є такий, і тільки такий вибір? Чи не можемо ми навіть на хвилину відмовитися підтримувати торги, де категорії «свобода» і «сім'я» — це єдина ідеологічна альтернатива, при чому в жодному випадку береться до уваги жіночий досвід і потреби? Бо так дивно складається, що «загальнолюдські» гасла про

свободу часто обертаються проти нас, жінок; ніби мова йдеться про «людей», але половина людства дивним чином зникає з очей. Схоже з порнографією. Якщо ти — жінка, «свобода слова» зводиться до необхідності бачити на кожному кроці образи інших жінок в ролі об'єктів. Виникає тоді питання, котре неможливо задати в рамках альтернативи, визначеної фільмом Формана і польськими дебатами про порнографію: питання про жінок, про нашу свободу, про наше відношення до тих малюнків, про те, в якій мірі вони стосуються нас. Чи ми бачимо на них «інших жінок», котрі не мають з нами нічого спільного, чи то уявлення чоловіків про жінок взагалі, отже, і уявлення про нас самих? Чи дівчатам-фанам Пьотра Гульчинського з «Великого брата» заважав факт, що осіб жіночої статі він називав ніжним словом «свининка»? Чи слово «дупа», котре в фільмах Пасіковського заміняє слово «жінка», — становить для жіночої частини глядачів якусь проблему? Чи календар «з дівчиною», що висить в державній установі, — реклама фабрики шин, а може, ковбас? — має якийсь вплив на атмосферу роботи? На спосіб обслуговування клієнток? Безпеку?

Терор політичної некоректності

Цікава річ, що в Польщі з феміністичною перспективою в цій справі намагався пробитися чоловік, Роберт Солтик, котрий цикл ліберальних текстів про порнографію в «Газеті виборчій» перервав статтею під назвою *«Йдеться про жінок»*. В порнографії, — писав Солтик, — йдеться про *«суспільне підпорядкування (жінки) і насильство, яке застосовує відносно неї культура. Не тільки про зґвалтування, але й про зґвалтування також. В порнографії ці перетворені на об'єкт жінки реалізують чоловічі фантазії, за котрі клієнт-чоловік готовий платити»*³.

Солтик використав формулювання «насильство, яке застосовує культура», напевно думаючи, що пересічний читач «Газети» зрозуміє, про що йдеться. Я, однак, в цьому щиро сумніваюся. За цим словосполученням ховається передумова, котра очевидна не для всіх: культура є джерелом реальної важкої ситуації, формою насильства можуть бути не тільки дії, але також слова і малюнки. Я поділяю це переконання, хоча воно, на мою думку, дуже слабо представлене в польській публічній дискусії; панує скоріше невисловлений погляд «здорового глузду», що слова — це слова, а вчинки — це щось абсолютно інше. Погані вчинки слід засуджувати, а чіплятися до слів — це підозріла діяльність, що веде до терору під назвою політична коректність. Щоправда, багатьох осіб обурює факт, що ущипливі антисемітські публікації продають в кіосках, але в судах всі скарги відхиляють формулюванням про «незначну суспільну шкоду». Думку, що анекдоти про блондинок можуть когось зранити, вважають смішною, а в питанні порнографії ми ще довго залишимося на етапі ліберально-консервативних торгів в ритмі «Свобода!», «Сім'я!»

Я постійно чую, що польська демократія молода, отже певних ексцесів ніяк не уникнути. За кілька років «все якимось владнається», публічна дискусія «цивілізується», а в вітрині газетного кіоску я вже не побачу ні брошурку під назвою «Впізнай єврея», ні збірки анекдотів про негрів. Однак я замислююсь, чи це насправді «владнається» само. Скоріше, для того, щоб виникла атмосфера засудження певних форм публічних висловлювань, необхідний суспільний тиск, котрий призведе до того, що ці висловлювання стануть неприйнятними. Тоді службовець, котрий працює в серйозній фірмі, не повісить над столом малюнок з голою дівчиною тому, що це буде недоречним, а не тому, що йому хтось заборонить. Правила відносно мови, так звана «політична коректність» — це не цензура, а своєрідний образ життя: комплекс правил, котрий вимагає уникати форм мови, котрі принижують якусь групу. Наприклад, жінок, або етнічні чи сексуальні меншості. Досі нас залякують

терором політичної коректності. Він нам не загрожує, натомість терор політичної некоректності буває досить обтяжливим.

Пані оглядають панів

Фемінізм змінив мову, котрою на Заході говорять про порнографію. І не тільки про неї: також про зґвалтування, проституцію, насильство в сім'ї. Феміністки показали, що тут йдеться не про секс, пристойність чи хороший тон, а про насильство і владу. Про те, хто до кого в цій культурі приглядається, і що значить те, що на іншу особу дивляться як на предмет. В порнографії погляд значить дуже багато, хто знає, чи не більше, ніж прославлені «органи під час акту». У фільмі, як і на порнофотографії, жінка наполегливо вдивляється в об'єктив — нав'язує зоровий контакт з глядачем образу. Погляд жінки говорить чоловіку, котрий дивиться: «я знаю, що ти тут є» і «я роблю це для тебе»⁴. Власне, це німе повідомлення фемінізм називає перетворенням на об'єкт, бо жінка в порнографії не існує як особа, котра чогось або когось прагне (суб'єкт), а як об'єкт: хтось, а точніше щось, чого жадає глядач. Порнографічна уява наказує бачити в жінці тільки тіло, і тіло, яке призначене для споживання, тобто м'ясо. «Свининку», якщо ще раз згадати Гульчинського.

В порнографії жіноче тіло — це об'єкт хтивості, а часто і приниження, і насильства. Сюзен Браунміллер, авторка класичної книжки про історію зґвалтувань під назвою «Проти нашої волі» (1975), писала:

Звідки береться відраза більшості жінок (по відношенню до порнографії)? Невже вони від природи більш відсталі та консервативні, ніж чоловіки? (...) Ця інстинктивна відраза походить з інстинктивного знання, що нас і наші тіла оголюють та вигинають в найдивніших позах для того, щоб підняти те «добре чоловіче само-

*почуття», котре живиться баченням жінок як анонімних ляльок, котрі сопуть і пихкають, іграшок для дорослих, об'єктів, що втратили людські риси, котрих використовують, зловживають, а потім викидають. (...) Порнографія — це чиста есенція антижіночої пропаганди*⁵.

Інша радикальна феміністка, Робін Морган, просто доводила, що «порнографія — це теорія, а згвалтування — практика»⁶.

Чи це не перебільшення? Чи між еротичною фантазією та актом насильства, між образом та вчинком не слід провести більш виразну межу? Хоча б для того, щоб не дати себе залякати? Перед тим, як надати слово феміністкам, котрі однак захищають порнографію скоріше як сферу фантазії, ніж «пропаганду», та тими, котрі пропонують створювати інші її форми, давайте ще на хвилину зупинимось на аргументації противниць порнографії. Ліберальним захисникам беззастережної свободи слова вони пропонують провести в уяві невеликий експеримент. Давайте уявимо собі світ, в котрому чоловічі тіла роздягаються на втіху жінкам-глядачам, звичайно, за гроші. Жінки роблять те саме, але зовсім не частіше. Про жінок в тому світі говорять, що вони привабливі, а про чоловіків — сексуальні. Кабінет пані директор прикрашає календар з оголеним юнаком, вона ж навіть не повинна просити свого чудо-асистента в обтиснутих штанях, щоб зробив каву. Сам це зробить. В цьому світі учениця ліцею свистить на вулиці спокусливому хлопцю, а якщо вдасться — ущипне його за сідницю і прицмокує: «Який котик!» Перехожих це не дивує: гра гормонів, думають собі. Зрештою, йому це подобається. Або ще інакше: в доброму патріархальному світі ніхто нікому не свистить, обидві статі живуть в радісному симбіозі і з повагою ВЗАЄМНО зачаровують і зваблюють, а потім щасливо живуть в партнерських зв'язках, і, за бажанням, йдуть в декретну відпустку. Консерватори тут — давно забутий тип; нероздільно панує ліберальна турбота про свободу. Пані і панове в прийнятній атмосфері та без примусу дивляться собі картинки, на котрих пані і

панове, за власним бажанням і за порядні гроші, виробляють різні речі. Іноді видно «органи», а іноді ні — в цьому світі ніхто не вважає наготу чимось непристойним. Людське тіло — це гарно.

На жаль, такого світу немає. В світі, котрий є, панове дивляться картинки, на котрих пані: в таких позах, котрі підходять панам. Наприклад, на колінах. Або з головою в унітазі. Хоча частіше просто випинаючи бюст та сідниці з блаженною посмішкою: я твоя, візьми мене. Так, як береш з холодильника свининку.

В порнографічному візерунку сексуальності немає місця сексуальності самої жінки, її експресії, вразливості, еротичним фантазіям. Навіть ті незліченні оргазми, котрі відчуває героїня порнофільму, повинні доводити, що ВІН справдився як самець. Єдине табу в порнографії — це чоловічий член в стані «вільно».

Чи феміністки стверджують, що існує безпосередній зв'язок між порнографією та насильством по відношенню до жінок? Одні — так, інші — ні. Опосередкований зв'язок існує напевно, оскільки порнографія підтримує пересічне переконання, що сексуальне насильство — це не те саме, що «правдиве», бо «їм це подобається». Жодний тип брутального злочину не виправдовують так легко, як з'валтування; звинувачення жертв є культурною, а часто також судовою нормою. Норми «пристойності» виявляються такими ж, як порнографічна уява: жіноче тіло «треба взяти», чоловіча хтивість — це неприборкана стихія, жіноче «ні» значить «так». Якщо не хочеш, щоб тебе з'валтували, не тиняйся вночі по вулицях — в чоловіків є свої «природні потреби». Я хотіла б вірити, що зникнення порнографії змінить це все. Але чи коріння зла насправді міститься в тих картинках? Насильство по відношенню до жінок, сексуальне переслідування, брутальність, котру в порнографії називають сексом, — все це різні прояви тої самої, глибоко патріархальної культури, в котрій секс це щось брудне, що чоловік робить жінці, а не щось гарне, що двоє людей роблять разом.

Хрестовий похід

Від критики порнографії до боротьби за правову заборону дорога далека. Подолали її тільки ті течії фемінізму, в котрих запанувало переконання, що порнографія — це джерело, а не тільки один з проявів насильства відносно жінок. На переломі сімдесятих і вісімдесятих років боротьба з порнографією в Сполучених Штатах почала отримувати форму хрестового походу. Кампанією в засобах масової інформації, а потім законодавчою кампанією керував відомий дует радикальних феміністок: Андре Дворкін і Кетрін МакКіннон. Виникли організації «Жінки проти порнографії» та «Чоловіки проти порнографії», члени котрих пікетували секс-шопи, вручали пояснювальні брошурки (часто образливі) їх клієнтам, публічно палили порнографічні журнали. Знайома феміністка розповідала мені (через роки — з певним зніяковінням) про досить оригінальну форму «піднесення свідомості», котру вона практикувала як студентка. Разом з подругою підходили до чоловіків, котрі переглядали порножурнали, і з посмішкою вручали їм картки з написом: *«Ви образили особисту гідність жінок. Ця картка насичена спеціальною хімічною субстанцією. Через 30 секунд у Вас відпаде пеніс»*.

В 1979 році в Нью Йорку лише за п'ять доларів можна було взяти участь в порноекскурсії з екскурсоводом-феміністкою. Члени групи «Жінки проти порнографії» показували бажаним нічні театри Таймз Сквер, розповідаючи їм скільки заробляють стриптизерки і яка злочинна група контролює котрий прибуток секс-бізнесу. Сюзен Браунмільер, одна з організаторів, згадує дивну ситуацію, котра утворювалася, коли в закритому світі порнографічної промисловості *«несподівано з'являлися нормально вдягнені жінки, щоб дивитися на чоловіків, також вдягнених, котрі дивилися на оголених жінок, котрі звивалися перед ними в удаваному еротичному екстазі»*⁷. Екскурсії почали описувати в пресі, що збіль-

шило популярність: у відвідуванні брали участь цілі шкільні класи разом з вчителями, з'явилося кілька монахинь, а також делегація євреїв-військових ветеранів, особливу увагу котрих привернула садомазохістська порнографія з фашистськими елементами. Загалом прийняло участь понад 2500 осіб.

Іншою масовою формою «піднесення свідомості» були тенденційні покази добірки слайдів, в основному садомазохістської порнографії. Приголомшеній сильною дозою важкої порнографії публіці, котра зазвичай складалася із студентів, пояснювали, що існує безпосередній зв'язок між тим, що вони побачили на слайдах, та реальними злочинами. Секс-бізнес представляли як пекло, в котрому brutальні збоченці змушують беззахисних жінок робити речі, які їх принижують та суперечать природі. Навіювали думку, що жінок, котрі на знімках терплять страшні знущання, мучили в реальності. Навчаючись в Штатах на початку дев'яностих років, я потрапила на такий показ. Вийшла з нього приголомшеною і готовою не тільки підтримувати введення цензури, а особисто палити порнографічні журнали на найближчому перехресті. В мене через кілька днів це перейшло, а в кількох моїх подруг — ні.

Важко дивуватися, що ця аргументація та дивна форма сексуальної освіти сподобалися ідеологам крайніх правих. Адже вони завжди знали, що чоловіки хочуть тільки одного, що жінки — створіння слабкі та наївні, котрі необхідно захищати від чоловічої хтивості, що секс є джерелом всього зла. В 1984 році консервативна Америка з радістю підтримала запропоновані Дворкін і МакКіннон правові норми, що визнали порнографію дискримінацією з погляду на стать та порушенням громадянських прав. Праві, звичайно, хотіли б додати щось про дітей і сім'ю, але виявилися недріб'язковими. Консервативна міська рада Міннеаполіса закон прийняла, не пройшов він тільки тому, що бургомістр наклав вето. Через два роки Вищий суд визначив його долю, ствердивши, що він не відповідає першій, і для американців священній, поправці до Конституції. Тій самій, про свободу слова.

Анти-антипорнографія

Частина феміністичного руху вирішила протистояти антипорнографічній кампанії. В Нью Йорку виникла «Феміністична група проти цензури» (ФАСТ), котру підтримали такі «матері-засновниці» фемінізму, як Кейт Міллетт, авторка «Сексуальної політики» («Sexual Politics»), Бетті Фрідан, авторка «Містики жіночості» («The Feminine Mystique») і багаторічна керівник НОВ, найбільшої жіночої організації в США, а також поетеса Адріан Річ, авторка відомої книжки про материнство «Народжені жінкою». Вони стверджували, що порнографія — це не причина, а лише симптом хвороби, котра називається патріархат; фемінізм же має насправді значно важливіші завдання, ніж боротьба з наготою. Непокоїв їх дивний роман фемінізму з патріархальним консерватизмом і легкість, з якою їх сестри вирішили підтримати цензуру. Одна з тих, хто підтримував анти-антипорнографію, Еллен Вілліс, писала:

Навіть пропускаяючи те, що прирівнювання порнографії до сексуального садизму є певним зловживанням, не існує жодних підстав — ні логічних, ні правових — щоб виступи сексистів сприймати інакше, ніж (наприклад) пропаганду антисемітів або расистів. Заборона порнографії повинна була б забороняти будь-які форми публічного збезчещення. Кожний, хто має хоч трохи уяви, повинен затремтіти від самої думки про такий всеохоплюючий закон. Чи католики зможуть стверджувати, що їх безчестять образливі зображення Папи римського? Чи емігранти з Росії скажуть, що публічне виставлення комуністичної літератури — це форма психологічних тортур? Чи матеріали про аборти знімуть з полиць як приклад насильства відносно ненароджених? Я не хочу в цьому переконуватися⁸.

Польський досвід (нп. історія із скульптурою Івана Павла II, притисненого каменем в «Захенті») вказує, що бачення Вілліс не таке вже недоречне. Цензура — не

інструмент, котрий можна контролювати, його легко можна повернути проти найслабших. В Канаді, де прийнятий закон Двойкін і МакКіннон, почали на його основі піддавати цензурі феміністичні праці, літературу лесбійок і геїв, заборонили новелу Маргеріт Дурас і навіть — о, іронія! — дві книжки самої Дворкін. Боротьба на захист «жіночої гідності» перетворилася на переслідування сексу як такого, особливо нетрадиційних його форм. Кампанії проти порнографії призвели до збільшення репресій проти проституток і сексуальних меншин. Закликали також вікторіанський образ жінки як чистої і невинної жертви чоловічої хтивості. Чи в цьому мало полягати звільнення? *«Це феміністки розмістили піхву на карті (тіла) — не дозволимо цензурі її усунути!»*, писала, захищаючи порнографію, Надін Строссен⁹.

Роками ведучи «порнографічні війни», фемінізм втрапив підтримку багатьох жінок. Антипорнографічний напрямок охоче відмовляє у вірі і пошані тим з нас, кому порнографія не заважає – занадто легко нам закидають звинувачення у фальшивій свідомості або взагалі у зраді. «Жінка, котра тримає вдома “Плейбой”» — це те ж саме, що й єврей, в котрого на столі «Майн Кампф», — люблять повторювати прихильниці цензури. Її противниці зрадою, скоріше, вважають союз Двойкін і МакКіннон з релігійними фундаменталістами. Весь цей хрестовий похід — на їхню думку, тупик: змарнували великі запаси політичної енергії та впустили шанс створити нове бачення жіночості — звільненої сексуально. Легко згадати, що засоби масової інформації сприйняли такий поділ з явним задоволенням, представляючи фемінізм як рух жінок, котрі маніакально сперечаються про порнографію.

Що люблять жінки

Основний аргумент противниць порнографії: тут йдеться не про секс, а про владу і насильство. А може, вдасться зробити так, щоб однак йшлося про секс?

Замість того, щоб дебатовати про страхітливості порнографії такої, якою вона є, декотрі особи, що симпатизують фемінізму, почали створювати порнографію, якої ще не було. Твердження, що жінки «це не люблять» є очевидною неправдою, треба, однак, зробити, щоб «це» було пристосоване до нашої чутливості, потреб, фантазії. Порнографічні фільми і публікації, розраховані на жіночу аудиторію, становлять сьогодні невелику частину ринку, але він швидко зростає.

Як виглядає «жіноче порно»? Лене Берглум, керівник видавничої групи «Пуссі Повер» (що є частиною фірми Зентропа, котра випускає, між іншим, фільми Ларса фон Трієра), сказала в інтерв'ю: «Метою є сексуальна емансипація жінок. Порно — це один з останніх bastionів чоловічої переваги, і треба це змінити. Це не означає, що чоловіки — це вороги. Вони виступають в наших фільмах. Просто їх слід сприймати так само, як жінок»¹⁰. В *Картці «Pussy Power»* читаємо: *«Жінка любить дивитися еротизм і порнографію, за умови що те, що бачить, її стимулює, а не викликає нудоту»*. Одним з основних правил продукції «Pussy Power» є постійний сюжет з натиском на сферу відчуттів, почуттів та попередню гру. Отже ми ніколи не побачимо сцену, в котрій чотири незнайомі особи стрибають до ліжка. Не можна також показувати жінку, відносно котрої застосовують тиск чи насильство, хіба б в умовах, з котрих ясно зрозуміло, що йдеться про фантазію, а не про реальне насильство. Вихідним пунктом є свобода і задоволення жінки. *Ми хочемо знати, що в тілі є гарне, особливо в тілі чоловіка.*

Ці «патріархальні» заходи — все ще мала частина, що показує, можливо, певну культурну зміну, що відбувається на наших очах, зміщення акцентів в колективній свідомості або в несвідомому. Однак, більшість матеріалів, виготовлених потужною порнографічною промисловістю, досі можна назвати «антижіночою пропагандою». Відомо теж, що промисловість ця міцно пов'язана з торгівлею жінками, проституцією, експлуатацією. В цій «темі розваг» перехрещується багато серйозних питань:

про зв'язок сексу з владою, про те, як фантазії пов'язані з реальністю, про джерело жіночого задоволення в патріархальній культурі, про те, чи держава повинна регулювати інтимне життя громадян, де закінчується інтимність та починається насильство. Розмірковуючи про ці справи, напевно варто вийти за межі заклітого кола дискусії про «свободу» і «сім'ю».

Постскрипtum — порнографія, фемінізм та польська справа

В лютому 2000 року «Жиче» опублікувало текст під приємною назвою «Фарбовані лисиці», що застерігав читачів від «шкідливого навчання, яке має місце на псевдонаукових феміністичних курсах» у Варшавському університеті. Користаючись нагодою, феміністкам дісталось також за те, що вони не підтримують заборону порнографії:

Пані з «Оськи», хоча й виступають з феміністичним пафосом, бажають наслідувати лівих лицемірів з варшавського салону, ніж справді захищати жінок і дітей. Вигідніше стати професором на «Лесбійських курсах», ніж, йдучи на праве діло під руку з правими, наражатися на осуд пройдисвітів, котрі перетворилися з лівинців на лібералів. Фемінізм – це явне неоварварство, але польські сноби-філантропки не можуть навіть порядно вдавати феміністок¹¹.

Ніхто так ясно, як правий, не пояснить жінці, що повинна робити «справжня феміністка»; ніхто так уважно не вистежить в наших рядах «фарбовану лисицю». В дужках хочу зауважити, що ця метафора так сильно подіяла на уяву варшавської групи «Товариство жінок 8 березня», що під час маніфестації в 2000 році одна з нас в костюмі «фарбованої лисиці» (монгольській лисячій хутряній шапці і хутряній пелерині) провела всю

демонстрацію від пам'ятника Коперніку до колони Зигмунда. Говорючи серйозно, слід, однак, задуматися, чи насправді ми повністю розчарували очікування панів з «Жиця»? Чи нема серед нас «порядних феміністок», або хоча б матеріалу для майбутньої Двойкін чи Мак-Кіннон? Готуючи текст під назвою «Порнографія згідно жінок» для «Газети Виборчої», я вирішила це перевірити. Що думають на тему порнографії польські феміністки? Мені було цікаво, чи це питання для них суттєве, чи збираються «на праве діло піти під руку з правими» та чи загрожують нам в майбутньому сестровбивчі «порнографічні війни». Із зібраних мною думок виникає, що, мабуть, ні.

Кінга Дуніц авторка книжки «Тао домогосподарки», «Карета з гарбуза», повістей «Табу» і «Відріз» та фейлетонів у «Високих каблуках»:

Я за порнографію, котра збуджує, виходить за правила, котрих я зазвичай дотримуюсь в реальному житті. Думаю, що в уяві ми можемо реалізувати довільні сценарії. Ну, так. Але я цілком проти порнографічних фотографій, бо фотографії — це не тільки уява, але промисловість купування людських тіл. В сумі я проти порнографії такої, яка існує. Це не моя вразливість, не моя сексуальна уява. Це не мої фантазії. Чи я повинна в зв'язку з цим нападати на газетні кіоски або замазувати чорною фарбою рекламу трусів? Ні! Я не мала б нічого проти, щоб порнографія в її сучасній формі зникла, але не хочу ліквідації будь-якої порнографії. Бо хочу, щоб мала шанс існувати інша її версія: створена жінками, котрі не дивляться на себе чоловічими очима, не вимірюють свою тілесність чоловічими стандартами, не бояться своїх потреб, прагнень і сексуальних мрій. Тільки чи це ще буде порнографія?

Славоміра Вальчевська з «Жіночої фундації еФКа», авторка книжки *«Дами, рицарі і феміністки»*. *«Жіноча розмова про емансипацію в Польщі»*:

Що, власне, в порнографії збуджує? Що подобається? Краса оголеного тіла чи чиясь приниження? Я вважаю, що під маскою сексуальної свободи та естетики наготи розповсюджують образи сексуального насильства відносно жінок. Певний журнал рекламували недавно плакатом, котрий представляв оголену дівчину на колінах перед чоловіком в одязі з чорної шкіри. Не йшлося в ньому про наготу, але про насильство з однієї та приниження з другої сторони. Я проти правової заборони, бо вона завжди породжує чорний ринок і накручує на ньому кон'юнктуру. Однак я хотіла б, щоб існував тиск звичаїв, щоб купувати порнографічні журнали було незручно. Щоб журнал, котрий прагне називатися культурним, не публікував порнографію. Щоб поважний бізнесмен, власник рекламної фірми, почував себе настільки вільним на вільному ринку, щоб не підтримувати її в діяльності своєї фірми.

Ванда Новіцька, директорка «Федерації в підтримку жінок і планування родини»:

Порнографія — це не моя улюблена сфера життя. Але правова заборона абсолютно позбавлена змісту і призводить до результатів, протилежних від запланованих. Дії, які зараз здійснюють в Польщі, якщо їх послідовно реалізувати, призведуть до повного табування сфери сексу і тіла як чогось непристойного. Про секс вже не можна навіть говорити: є затверджені міністерством національної освіти підручники сексуального навчання, в котрих статеві органи називають «запечатаним джерелом життя». За хвилину заборонять рекламувати бюстгальтери. Чи в такій ситуації можна підтримувати заборону порнографії, навіть якщо її не любиш?

Барбара Лімановська, тогочасна директорка «Оськи» («Осередку інформації жіночих середовищ»):

Я не дуже люблю порнографію, бо хорошої порнографії мало. Те, що я бачила, викликає в мене скоріше зніяковіння, ніж збудження чи гнів. Натомість в хрестовому поході проти порнографії я відчуваю лицемірство: ніби йдеться про «цінності» і «людську гідність», але криється за цим бажання заборонити людям черпати приємність з власного тіла. За цим стоїть багатотисячолітня традиція, котра в сексі і тілі, особливо жіночому, бачить гріх і джерело морального хаосу. Це погано, що таке мислення стає в Польщі основою правових норм. В порнографії справді можна знайти насильство відносно жінок, але її повно в цілій масовій культурі. Заборона власне порнографії, причому всієї, нічого не вирішить. Фемінізм — це рух звільнення. Об'єднуючись з крайніми правими з метою піддавати цензурі людську інтимність, він зраджує власні ідеали. Я, скоріше, за те, щоб жінки самі створювали порнографію, таку, котра буде їх збуджувати та підтримувати жіночу сексуальність.

¹ Державний секретар в канцелярії президента РП, Річард Каліш, 3. скликання Сейму РП, 78. засідання, 2. день (10 травня 2000).

² Факти наведені за текстом Gloria Steinheim "Hollywood Cleans up Hustler", "New York Times", 7 січня 1977.

³ R.Soltyk, *Chodzi o kobiety*, „Gazeta Wyborcza”, 5-6 грудня 1998. Текст полемізує із статтею Andrzej Oseka *Kultura czasu porno*, „Gazeta Wyborcza”, 14-15 листопада 1998.

⁴ Використовую тут текст J.Mizielińska *Po co nam pornografia? Rozważania z perspektywy feministycznej*, „Res Publica nowa”, 1 (108), вересень 1997, s.36-37.

⁵ S.Brownmiller, *Against our will. Men, Women and Rape*, Bantam Books, New York 1975, s.442-443.

⁶ R.Morgan, *Theory and Practice: Pornography and Rape*, 1974, в: *The Word for a Woman: Feminist Dispatches, 1969-1992*, Norton, New York, 1992, s.88.

⁷ S.Brownmiller, *In Our Time. Memoir of Revolution*, Aurum Press, London 1999, s.305.

⁸ E.Willis, *Feminism, Moralism, and Pornography*, w: A.Snitow I inni (red.), *Powers of Desire. The Politics of Sexuality*, Monthly Review Press, New York 1983, s.466.

⁹ N.Strossen, *Defending Pornography*, Abacus, London 1966, цитата за А.Арасzkiewicz, *Kobieta w pornografii: feministyczne społeczności*, „Ośka”, вересень-жовтень 2000, с.40. Особам, зацікавленим феміністичним спором про порнографію, рекомендую тексти А.Арасzkiewicz, Joanna Mizielińska (*Czy istnieje seks politycznie poprawny*) та інші, розміщені в цьому номері журналу „Оська”.

¹⁰ Цитата за: R.Sołyk, *Porno wychodzi z getta*, „Ośka”, вересень-жовтень 2000, с.33.

¹¹ O.Pieczara, *Farbowane lisice*, „Życie”, 1 лютого 2000.

Даймо вроді спокій

...жіночі цінності відрізняються від тих, які створила протилежна стать, це природно. Але чоловічі цінності мають перевагу. Грубо кажучи, футбол і спорт — це «суттєве», а мода і купівля одягу — «тривіальне».

Вірджинія Вульф, «Власна кімната»

Три жінки стоять тісною групою. Всім біля тридцяти. Уважно дивляться на свої ноги, а точніше — пальці ніг. Кожен з тридцяти нігтів старанно помальований лаком: одна десятка сріблястим, друга — блискучим темно-синім, а третя класично і, водночас, під колір сукні, — насиченим темно-червоним.

— Чудові сандалі. Ну, ти собі зробила нігті. — Та-з-синіми з виразним схваленням звертається до тої-з-сріблястими.

— Тобі справді подобаються? А я не була впевнена. Так мені якось захотілося навесні. — Тій-з-сріблястими дуже приємно. — На руки мені вже не вистарчило терпіння — додає.

— Що там руки, руки неважливі. Я люблю подивитися на свої ноги, як помальовані — говорить та-з-червоними-під-колір-сукні.

— Гарний колір, — це Синя, напевно оракул в цій групі, хвалить Червону, а потім обережно, з перепрошуючою усмішкою звертається до Срібла:

— Знаєш, я десь читала, що на ногах краще дивляться темні кольори. Не те щоб так була негарно, напроти, але, здається, принцип такий.

Власниця сріблястих нігтів дещо збита з пантелику, але надалі задоволена виглядом своїх ніг. Вирішує ще побалакати про найкращу марку лаку. Цю інформацію отримує вже на сходах; минула десята година, офіс варшавської феміністичної організації «Оська» давно повинен бути закритий. Три феміністки — скажімо, дві з половиною, бо та-з-червоними тільки симпатизує — зі своєю розмовою про лаки ще більше все затягують. Після кількох годинних дебатів про тілесність у Запольській і Пруса ми змучені, хочемо побалакати, розказати плітки, почути комплімент. Крім того, я справді хочу знати, який лак для нігтів найкращий.

Такі собі дурниці

Якщо читає ці слова консерватор, напевно його серце переповнюють блага надія і радість. І думає собі так: «Ось в цих потворах-феміністках прокидається час від часу Справжня Жінка. Малюють нігті на ногах? Отже, для людства існує якась надія. Мати-природа бере верх над ідеологією. Якщо малюють, то, може, і депілюють волосся?» Бо консерватор свято переконаний, що феміністки негарні і заздять, а якщо пишуть про вроду, то тільки з одною метою: щоб чіплятися до гарних жінок і їхніх жіночих зусиль, гнобити їх та засуджувати.

Я б дуже хотіла, щоб консерватор не мав рації. Треба, однак, визнати, що фемінізм має довгу історію чіпляння до жіночої вроди, або, як хто бажає, «аналізу терору краси». Я переконана, що чіпляння до жіночої вроди в жіночому русі, його теорії і практиці — не дуже відповідний напрямок. Річ суттєва. Одяг, лаки, помади, каблуки, декольте, креми, духи — всі ці «бабські дурниці» в

нашому житті мають значення. Велике. І давайте не будемо вдавати, що це змінилося в момент, коли ми відкрили фемінізм. Я була в ванній не в одній радикальній феміністки і знаю що говорю. Знаю, хто використовує яку маску, хто привозить собі з якої країни який крем і яку туш для вій. Знаю, хто підбирає колір мила під кахлі; пам'ятаю і захоплююся тою, котра три року тому мала шалик, помаду і лак для нігтів того самого дивного рожевого відтінку; знаю, хто колекціонує пастельні пахучі кульки для ванної та хто знає все про рідку, тверду та якусь там ще пудру. З не одною феміністкою час від часу я міняюся шматами і знаю, який це важливий жест, яка довіра пов'язана з відкриванням комусь шафи. Це не донос. Це, скоріше, нагадування, що ми отримуємо від цих «дурниць» багато задоволення, що є вони суттєвим елементом нашої жіночої і феміністичної субкультури.

Про що в цих «дурницях» йдеться? Мій віртуальний консерватор сказав би, що це справжня жіночість (читай: бажання подобатися чоловікам) пробивається час від часу через ідеологію (читай: неприязнь до чоловіків). Однак, я вважаю, що тут йдеться не про чоловіків. Феміністичні тези про «терор краси» тут так само пласкі та односторонні, як консервативні банальності про «справжню жіночість». Одне і друге замикається на емоційну реальність, тобто на те, яке значення ці «дурниці» мають в житті більшості жінок. Чи всіх? Напевно, ні. Але всіх, котрих я знаю.

В цих «дурницях» йдеться про те, що бачиш, коли дивишся в дзеркало. Про створення власної тілесності. Для себе. А потім для інших, але ж не тільки для чоловіків. Тут йдеться про розпізнання і виключення. Про одяг, тобто мундир, по котрому впізнаємо хто свій, а хто чужий. Про приємність подивитися. Приємність, а іноді досаду, коли дивляться на тебе. І знову: йдеться не тільки, і навіть не передусім про чоловіків. І ніхто мене не переконає, що «об'єкт огляду» або «об'єкт бажання» — це те саме, що просто «об'єкт», тобто річ. Так може бути на протязі хвилини або довше, особливо коли ти є

жінкою, але ж зазвичай так не є. Частіше є так, що під таким поглядом я оживаю, сильніше відчуваю власне існування. Почуваюся інакше, бо вона або він дивиться. Існую інтенсивніше, бо відчуваю це і зсередини, і ззовні. Відчуваю напруту, неспокій, оцінку.

Ці блискавичні та напівсвідомі обміни поглядами — в метро, магазині, бібліотеці, на роботі, на зустрічі в організації «Оська» — пов'язані в дуже місцеві і, скоріше, жіночі знання про моду, адреси магазинів, перукарів, типи парфумів, якість губних помад, а також про середовище, сексуальну орієнтацію, професію, зацікавлення. Факт, що я маю такі знання, є елементом мого існування в цьому місті, в цій культурі. Факт, що я їх не мала, мешкаючи в Англії чи Штатах, нагадував мені та іншим про мою сторонність. Бути в себе — це дивитися та бути об'єктом оглядин згідно загально відомих кодів. Без цих кодів не має культури.

Іноді (рідко, занадто рідко!) зупиняє мене на вулиці незнайома жінка і питає «а де Ви купили...» і так далі. Іноді, купляючи бюстгальтер чи трусики, я веду з продавщицею балачку про дамську білизну, котра невідомо як і коли переходить в розмову про життя, хлопців та колишнього чоловіка продавщиці, котрий не платить аліменти. Буває, що ми говоримо про закон про заборону абортів, котрий обидві вважаємо явним абсурдом. Дебати, котрі ведуться у моєї косметички, нагадують групи піднесення свідомості перших років другої хвилі жіночого руху. Мають вони з ними дві спільні риси: відсутність чоловіків і почуття повної безпеки в жінок, котрі розмовляють про своє життя. Чи так проявляється «терор краси»? Чи не слід говорити скоріше про своєрідну спільноту, про зв'язок, доброзичливість, жіноче порозуміння?

Мене непокоять теорії, з котрих випливає, що погляд є формою насильства; що приємність, котру я відчуваю, коли малююся та зачісуюся, — це форма прийняття насильства. Такі карколомні стрибки думок ніяк не покращують ситуацію жінок; навпроти, таким чином їм відмовляють в праві відчувати приємність,

котру вони відчувають в реальності. Але ж феміністична думка завжди мала вихідним пунктом реальний досвід жінок. Відомий лозунг радикального фемінізму звучав: «Реальне — це політичне». Не означає це однак, що все, що приватне, є політичним. Те і інше є просто приємним.

Зрадила чи дозволила себе обдурити?

Мені сумтно, що в фемінізмі є напрямки, з перспективи котрих наша балачка про нігті на ногах (і мій пізніший візит до магазину за кращим лаком) — це зрада ідеалів. Антипорнографічний радикалізм (у версії Дворкін і МакКіннон) має схильність до абсурдних узагальнень, при котрих зівалтування, реклама білизни та порнографічний журнал в однаковій мірі перетворюють жінку на «об'єкт», а малювання нігтів виявляється «самодеградацією». Як я вже писала в попередньому розділі, в антипорнографічному фемінізмі свого часу з'явився приголомшливий лозунг, що жінка, котра любить порнографію — як єврей, котрий для втіхи читає «Майн Кампф». До таких тверджень призводить теорія «терору краси». Особа, для котрої оракулом в питаннях моди і косметичної промисловості є книжка Наомі Вульф «Міф вроди», легко зробить висновок, що три феміністки, захопленні питанням лаку для нігтів, мають, делікатно кажучи, недостатньо високий рівень «свідомості». Можливо, ми не зрадили ідеалів, але дозволили себе обдурити. Кому? Патріархальній культурі, котра всовує жінкам лаки, пудри, креми, помади, дієти, корсети і каблуки, знищуючи таким чином їхню автономію. А ми дозволяємо зробити з себе полаковані, напудрені та виставленні на продаж об'єкти. Загроза!

Коли виникло таке мислення? Давно. Так давно, що іноді боюся, чи неросло воно у фемінізм необоротно?

Адже дебютом другої хвилі фемінізму в засобах масової інформації була атака на конкурс «Міс Америка» (7 вересня 1968 року). Організаторки цієї події створили документ, котрий починався словами:

Ми протестуємо проти символу Бездумної грудастої жінки, який принижує. Учасниці конкурсу «Міс» становлять уособлення ролей, котрі ми мусимо відігравати як жінки. Ці виходи на сцену нагадують показ свійських тварин на ярмарку, де знервованих звірів оцінюють по якості зубів, волосяному покриву і т.п., а найкращих «представників» прикрашають блакитною стрічкою. Так само в нашому суспільстві жінок щоденно змушують конкурувати між собою за чоловічі похвали, роблячи з неї невільниць стандартів «вроди» і виховуючи так, що ми ставимося до них серйозно¹.

Маніфест «NO MORE MISS AMERICA», цей легендарний документ американського фемінізму, містить в собі правильний, хоча з сьогоднішньої перспективи дещо наївний та театральний гнів відносно проти культури, в котрій суспільний статус жінки залежить від того, чи зможе вона викликати своїм виглядом зацікавлення чоловіків. Міс є об'єктом обурення не тому, що вона гарна, а тому, що прагнення до власне такого розуміння краси повинно було бути верхом амбіцій кожної жінки. Верхом амбіцій маленьких хлопчиків було стати президентом США; маленькі дівчата повинні були мріяти про те, що стануть «Міс Америка». Амбіцію подобатися вони мали реалізувати в житті замість всіх інших задумів. Ніби цього було замало, ідеал краси не охоплював етнічні та расові меншості: ідеалом була блакитноока блондинка. Отже, на транспарантах з'явилися такі лозунги, як: «Високі каблукі — це низький статус»; «Справжня Міс Америка живе в Гарлемі»; «Якщо хочеш м'яса — іди до різника»; «Я не є нічиєю забавкою».

Були, однак, і інші лозунги, скеровані до самої «Міс», а, опосередковано, також до інших жінок «патріархальних» прагнень: «Міс Америка, встань до стіни» і «Міс Америка — це велика обманщиця». Легко здогадатися, що не всім учасницям протесту подобалася така поста-

нова справи. Різниця між дівчиною, котра бере участь в конкурсі, та самим інститутом «Міс Америки» є очевидною, але стирається, якщо будемо дотримуватися лозунгу «приватне — це політичне» із залізною послідовністю. Я думаю, що варто його сприймати як певну метафору, а в реальному світі все-таки розрізнити межу між тим, що приватне (рішення цієї конкретної жінки взяти участь в конкурсі краси) та тим, що політичне (значення цього конкурсу в засобах масової інформації та в цілій культурі). Інакше легко когось скривдити.

Деякий час тому, переключаючи канали, я потрапила на вибори «Міс», бодай, Підхалля. Яюсь я не відчувала загрози або шалу, які в мене супроводжують перегляд програм про аборт чи трасляцію з чергових дебатів в Сеймі на тему закону про рівний статус. «Міс Підхалля» мене скоріше розвеселила. Значення цього конкурсу в 2000 році є, напевно, трохи іншим, ніж в 1968. Адже по дорозі в культурних очікуваннях щодо жінок змінилося те і інше. Наше життя вже не повинно бути виходом на подіум, професійна кар'єра не залежить від висоти каблуків, а вибори «Міс» з найбільшої події року в засобах масової інформації впали до третьорозрядної програми по комерційному телебаченню, котра програє в популярності матчу або серіалу. «Політичну» силу отримали інші справи, і це ними повинен займатися сучасний феміністичний рух.

Схильність плямувати жінок, котрі не хочуть відмовитися від атрибутів жіночості в традиційному розумінні, — це, на мій погляд, одна з найбільш серйозних помилок фемінізму. «Чіпляння до вроди» — це абсурд, котрий відмежує жіночий рух від досвіду самих жінок, протиставляє, впроваджує елементи зверхності і нетерпіння до простору, в котрому кожна з нас повинна почуватися добре. Я не одинока в цьому переконанні, схоже думає, наприклад, Ненсі Фрідей, авторка «Мого секретного саду», відомої в свій час книжки про жіночі еротичні фантазії. У виданій в 1998 році книжці «*The Power of Beauty*» («Влада вроди») на підставі власних переживань і досвіду як психолога, Фрідей описує позитивну

силу звільнення, яку в житті жінок має їхнє відношення до власної вроди. Чому фемінізм від початку концентрував увагу тільки на негативному досвіді? Чому власне цю сферу життя треба оглядати з темної сторони? Згідно Фрідей, причиною є факт, що жіночий рух відрікся від частини свого походження, тобто від зв'язків з сексуальною революцією. Бажаючи відрізати себе від того, що в ній було справді сексистське, радикальний фемінізм ніби занадто розігнався... і відмовився від теми жіночої чуттєвості та потягу.

Тема сексу повернулася у вісімдесяті роки в дебатах про порнографію, сексуальне переслідування та згвалтування як злий дух, але в тих суперечках жінка виступала вже тільки як жертва чоловічої хтивості. При риториці про загальну «культуру згвалтувань» тяжко було пробитися з питанням приемності, потягу чи еротичних фантазій самих жінок. Фрідей цитує рецензію, яку розмістив «Ms» (найбільший в Штатах феміністичний журнал) після публікації *«Мого секретного саду»*: *«Хтось, хто міг написати ці глибоко образливі твердження, напевно не є феміністкою; в цьому полягає весь клопіт з цією книжкою»*². Клопіт з книжкою Фрідей полягав, скоріше, в тому, що це був запис автентичних жіночих фантазій, з котрих більшість не виявилася коректною відносно фемінізму, а значна частина мала мазохістський характер. Основна течія фемінізму дуже довго не була готовою до відкритої розмови про жіночу сексуальність, так само як досі не може прийняти до уваги захоплення жінок масовою культурою (жіночими журналами, романами, мильними операми). Ці явища описують в категоріях «фальшивої свідомості» або «прийняття патріархату». Однак це змінилося. В книжці *«Reading the Romance»* («Читаючи роман») Дженіс Редвей показала емоційну користь, яку жінки отримують від літератури арлекінів. Потім посипалися дослідження відносно сприймання жіночих журналів, poradників, серіалів і навіть порнографії. *«Сила вроди»* є спробою показати питання вроди власне в такий спосіб. Ніхто сьогодні не стверджує, що авторки цих робіт «не можуть бути

феміністками». В самому фемінізмі сформувалася течія, що підтримує сферу жіночих тілесних та емоційних приємностей. Приємностей, які є долею жінок, котрі живуть в патріархальній культурі, оскільки іншої культури на разі просто не має. Ця течія відносно молода і надалі, на жаль, досить малочислена. Тому давайте повернемося до основної течії.

Що носять порядні феміністки

В 1972 році Глорія Стейнем, одна з найвідоміших лідерів руху, а при цьому — значною мірою с погляду на приголомшливу вроду — улюблениця засобів масової інформації, сказала в інтерв'ю:

Жінки, котрі зчиняють навколо одягу метушню, для котрих ганчірки є приводом до безперервних «охів» та «ахів», тільки закріплюють улюблений багатьма чоловіками образ жінок як «таких собі несерйозних істот». Відігравати цю роль — значить робити жінок нелюдськими, і тому ми мусимо припинити це робити»³.

Ми повинні припинити, дорогі подруги і феміністки. Негайно перестати наряджатися. Помади — до смітника! Парфуми — до клозету! Лак для нігтів згодиться для малювання транспарантів. Тільки в що я маю вбиратися?

У виданнях недавно згаданої другої хвилі фемінізму («*In Our Time*») Сюзен Браунміллер пише, що радикальний жіночий рух досить швидко сформував певний стиль, який легко розпізнавали. В типовій групі «піднесення свідомості» бачили обличчя без макіяжу, джинси і бавовняні майки (без бюстгальтерів), сандалі або робочі черевики (ніяких каблуків). В тогочасній Америці, де за відсутність каблуків можна було вилетіти з роботи, а бюстгальтер був близьким родичем корсету (дріт!), такий одяг був чимось більшим, ніж зручним вбранням.

То була виразна заява, висловлення бунту та незалежності. Коли учасниці руху йшли до суду, щоб давати свідчення, які мали призвести до зміни права проти абортів, вони вдягали дивний «камуфляж», котрий мав зробити їх схожими на «звичайних жінок», тобто сукні і панчохи⁴.

Браунміллер описує теж подію, що свідчить про поділ відносно одягу всередині руху, про різницю стилів між радикальним та ліберальним фемінізмом. 1968 рік. На зустріч нью-йоркської групи «Radical Women» прибуває Бетті Фрідан, вдягнена як «пані». Слухаючи бурхливі дебати про те, чи справжнім ворогом жіночої свободи є чоловіки чи капіталізм, Фрідан гарячково записує щось у великому зошиті. Періодично махає головою: — Ні, ні, ні! Авторка «*Містики жіночості*», книжки, котра започаткувала другу хвилю фемінізму, змінюючи життя тисяч жінок, до кінця залишилася з довгими спідницями та черевичками на високому каблукі. Цей спосіб вдягатися, так само як майки та черевички радикалок, був певною заявою. Фрідан була старшою за них на покоління, і хоча її тішив та дивував вибух фемінізму як масового руху, його стиль і тактика часто здавалися їй «нежіночим» божевільям. Вона не розуміла нової моди, її дивував та дратував факт, що молоде покоління частіше дебатувало про проблему вдавання оргазмів, ніж про нерівність зарплати. За будь-яку ціну вона хотіла вберегти жіночий рух від ізоляції: отже, поведінкою та вбранням давала зрозуміти, що її фемінізм не вторгається до приватної сфери, не вимагає від учасниць носити «форму організації», не забороняє нікому кохати чоловіків, малюватися, вдягатися, носити бюстгальтери. Інша справа, що вона трохи прорахувалася. Радикальний фемінізм притягував молоде покоління між іншим тому, що виводив із сфери сором'язливого мовчання такі питання, як сексуальне розчарування та вдавання оргазмів, сексуальне переслідування на роботі, зівалтування, насильство в родині. Важливим було також те, що відкидаючи старе, він запропонував щось нове: живу жіночу субкультуру, а разом з нею певний стиль буття і

моду, котра назавжди поселилася на американських вулицях.

Ну, власне – мода. Спочатку це був просто виклик, кинутий в обличчя консервативній Америці: «Досить, ми більше не граємося у вашій пісочниці. Не будемо вдягатися так, як ви, сухарі». Спротив по відношенню до існуючої моди, однак, сам перетворився на моду. Одяг, який мав бути просто «вбранням», почав функціонувати як сильно закодований розпізнавальний знак. Ця мода не була виключною власністю фемінізму: відмова від бюстгальтерів і макіяжу, черевики, майки і джинси — це спільний комплект для цілого покоління бунтівників. Просто так «ходилося» на зустрічі і демонстрації, по тому ж принципу, по якому в офіс «ходить» в костюмі чи в сукні і на каблучках. Тімоті Лірі писав: *«В самій своїй суті рух шістдесятих років був популістичним рухом, а серед хіпі існував кодекс одягу, ще суворіший ніж той, котрий діяв у Військовій академії “Вест Пойнт” і на Парк Авеню»*⁵. Варто додати, що відразу до бюстгальтерів – це, власне, слід забутих коренів радикального фемінізму в сексуальній революції: бюстгальтери покоління бунтівників визнали пережитком, чимось типу упряжі, путами, котрі блокують вільний доступ до еротичного задоволення.

«Мусимо припинити це робити», або від моди до порнографії і назад

Після моди на вільне кохання та важкі черевики, після дещо божевільних виступів, таких як протест на виборах «Міс», прийшли значно більш серйозні, консервативні вісімдесяти роки, а разом з ними війна через порнографію всередині фемінізму. Як я вже писала, я переконана, що це чіпляння до вроди та биття в набат з приводу «утиснення», яке нібито несе косметична

промисловість, виходить з того самого культурного клімату, що й догматична критика порнографії в стилі А.Двойкін і К.МакКіннон. В обох випадках жінка виявляється безвільною жертвою патріархальної системи, котра — без її відома, хоча, що парадоксально, при її активній участі — робить з неї «об'єкт». І тут, і там повністю забувають про прагнення, еротичні фантазії, задоволення або просто життєвий вибір самих жінок. В обох випадках передбачається, що все: помада, нагота, погляд — є політичним, тобто вплутане в реальну владу і тиск.

Боротьба з порнографією в американському фемінізмі стала нав'язливою ідеєю і коштувала цьому руху дуже багато: поділи, атаки ненависті, компрометуючі коаліції з крайніми правими фундаменталістами, а передусім відсунення на дальній план питань, які для більшості жінок мають більше значення, ніж «насильство чоловічого погляду». Багаторічна авантюра з порнографією виштовхнула фемінізм на околицю політичного життя Штатів. Те, що я називаю «чіплянням до вроди», — це трохи менш радикальний (бо не закликає заборонити та запровадити цензуру) сюжет тої самої мелодраматичної повісті про жінок, чоловіків, владу та приємність.

Яка це повість? Вихідним пунктом є переконання, що жінка слаба, а її потреба «бути гарною» — це ніщо інше, як сприймання суспільного тиску. Те, що я роблю щоранку перед дзеркалом, не є проявом моєї особистої свободи. Напроти, власне так діє влада патріархату: власними руками я силую себе, наближаюсь до норми. Як покупець продуктів косметичної промисловості, я стаю об'єктом продажу. Бо патріархальний контракт простий: моя врода, ваші гроші і престиж. Бути привабливою жінкою — це значить бути доступною жінкою, жінкою на продаж. І несподівано виявляється, що світ вроди (жіночих журналів, реклами, моди) інтегрально пов'язаний із світом порнографії і проституції. Беручи в ньому участь, ми самі деградуємо. Висновок? Як це гарно сказала Глорія Стейнем, мусимо припинити.

Уфф. Пишучи ці слова, я почувала себе як дитина, котру так чудово виховали, що сама себе б'є по лапкам за поїдання улюблених шоколадок. Фе. Шоколадки бридкі. Ти не повинна любити шоколадки. Треба з цим покінчити. Бац, закриваємо коробку.

Патріархат помре; врода — ні

Нічого не вийде. Я люблю шоколадки. Мені подобається ходити до косметички. І не мені одній. Книжка Наомі Вульф «Міф вроди» мала, щоправда, великий тираж і широку відомість, однак принаймні доходи виробників косметики від цього не зменшилися. Можна, звичайно, сперечатися, що так сталося, бо виграла ВЛАДА, насильство, перетворення на об'єкт, словом — патріархат. Однак я вірю, що виграла ПОЧУТТЯ, верх взяла приємність, котру жінки відчують, коли дбають про себе. Читаючи Вульф, можна на хвилину повірити в комерційно-патріархальний замах на жіночу свободу, що здійснюється за допомогою парфумів, пудри і масок для змішаного типу шкіри. Однак залишається фактом те, що ми просто любимо пестити наші тіла цими пахучими, м'якими, слизькими, пастельними, блискучими «дурницями», котрі дає (ну добре, продає) нам споживча культура. Існує щось таке, як приємність, яку отримуєш від власного тіла, радість від власної шкіри. Ми не заложниці патріархату 24 години на добу.

Може я помиляюся, але щось мені говорить, що «терор краси», пов'язаний з неможливістю дотягнутися до норми, є в цьому всьому другорядним. Я йду в магазин не від страху, а для того, щоб покращити собі настрій. Невипадково найкраще косметику продають такі лозунги, як «ти цього варта», а в жіночих журналах косметичні поради часто починаються словами «зроби собі відпустку» або «будь до себе доброю». Існують реальні

сфери пригнічення, дискримінації чи хоча б стомлення жінок, а косметична промисловість пропонує нам хвилину відпочинку («подаруй собі трохи комфорту!»), маленьку подорож до раю нарцисизму, що нагадує раннє дитинство. До місця, де тепло, добре пахне, а любляча жіноча долоня (своя або косметички) втирає в мою шкіру щось дуже приємне.

Феміністична критика «терору краси» здається мені так само бездушною, як биття по руках дитини, котра поїдає смачні шоколадки. Це факт, що від шоколадок буває карієс. Це факт, що на протязі століть ми повинні були бути гарними для того, щоб добре продатися на матримоніальному ринку. Однак цей патріархальний контракт закінчується: ті самі жінки, котрі ніби дають косметичній промисловості «перетворити себе на об'єкт», роблять чудову кар'єру і не повинні нікому продаватися. І надалі хочуть бути гарними. Надалі ходять на високих каблуках. Чи насправді ми хочемо відстоювати, що вони повинні замінити їх на тенісні туфлі? Для власного добра? Листи в «Високі каблуки», котрі посипалися після першого «тенісного» фейлетону Кінгі Дунін, свідчать про те, яке велике роздратування викликають такого типу феміністичні повчання. Навіть тоді, коли ми пишемо чи говоримо про своє особисте неприйняття моди, це буває прочитане як інструкція чи критика. Саме тому моя порада звучить: давайте відчепимося від вроди, давайте залишимо собі та іншим повну свободу у створенні свого вигляду. Приємність, яку частина жінок отримує від ходіння на високих каблуках (для мене, зрештою, незрозуміла) є чимось реальним і нема чого їм читати проповіді про перевагу кросовок.

Феміністична думка не може собі дозволити автоцензуру там, де йдеться про тілесність, мусить також залишити місце на розповідь про те, що існує щось таке, як позитивний досвід власної вроди. Це факт, що існують деспотичні ідеали вроди; мене теж непокоять худючі моделі і ляльки Барбі, котрі є повсюди. Однак давайте не дозволимо себе обдурити: культурний тиск — це не «терор», стаття в жіночому журналі з дієтою на літо —

це не судова постанова. Жінки не пасивні жертви косметичної промисловості, котрі не усвідомлюють своїх потреб. Йдучи до магазину, вони добре знають, чого хочуть. Приємні відчуття не рахуються з жодною аргументацією, з жодною ідеологічною оцінкою. Або є, або їх нема. В парфумерії і хорошому магазині з одягом — є.

Жінки від таких приємностей не відмовляться. Тому маємо два виходу: чіплятися до них як до ідеологічно недозрілих або прийняти до відома, що їхні прагнення і приємності виходять поза межі сфери влади. Власне серед цих «бабських дурниць» ми знаходимо вільні простори. Те, що в них відбувається, вже є не політичним, а інтимним. І хоча ця інтимність теж має свою (і яку політичну) історію, сповнену корсетами, китового вуса та поневолення, однак в сучасній формі залишається власне інтимним. Простором, де ми можемо бути для самих себе добрими і чулими. Способом, яким переживаємо власне тіло, прагнення, фантазії.

Багато вказує на те, що ми живемо в період кінця патріархату: я думаю, що ще п'ятдесят, максимум сто років, і в західній культурі про чоловічу домінацію ніхто не буде пам'ятати (інша річ, чи опиниться Польща в сфері так званого Заходу). В постпатріархальній культурі однак надалі будуть косметичні салони і магазини. Культ вроди і весь цей абсурдний, чудовий театр, що називається жіночістю, ця легкість, чulість, помадка і чудо-дієта — все це так швидко не зникне. Цей самий реквізит, використаний на іншій сцені, буде поволі змінювати свій зміст. Вже його змінює. По-перше, культ вроди в щораз більшій мірі стосується також чоловіків. По-друге, вигляд жінок перестають пов'язувати з пригніченням. Хто ж осмілиться сказати, що високі каблуки Хіларі Клінтон є виявом її низького статусу? Або що Маргарет Тетчер втрачала щось із своєї влади тому, що демонстративно носила ультражіночі сумочки? Напроти, перед цією вигадливою сумочкою, а скоріше перед тим, що могла з неї витягнути старанно доглянута рука Пані Прем'єр, тремтів не один міністр.

Дорікати треба не мальованим нігтям і не на виробникам лаку, а культурним механізмам, котрі жінкам — тим намальованим і тим не намальованим, тим в кросівках і тим на шпильках — блокують доступ до успішної кар'єри, грошей і влади. Стверджуючи, що все є політикою, втрачаємо із зору те, що нею насправді є. А при нагоді масу дрібних приємностей, таких як балачки про нігті з групою знайомих феміністок.

¹ NO MORE MISS AMERICA, w: R.Morgan (red.), *Sisterhood is powerful* Vintage, New York 1970, s.522.

² N.Friday, *The Power of Beauty*, Arrow Books, London 1998, s.422.

³ *Ibid.*, s.445.

⁴ S.Bronmiller, *In Our Time: Memoir of a Revolution*, Aurum Press, London 1999, s.107.

⁵ Цитата за: Friday, *op.cit.*, s.414.

Сумніви в питанні статі, або Орландо як андрогінічний афродизіак

— Ну і що, мамо, не перешкоджає тобі, що це такий феміністичний фільм?

— Та ні, сонечко, – культурна пані посміхається до дочки-підлітка поблажливо і з ніжністю, після чого додає: — Адже, поминаючи всю цю ідеологію, це справді гарно зроблено.

Кілька хвилин тому, сидячи в майже пустому залі кінотеатру, ми всі троє дивилися, як Орландо і її (а може його?) син (а може дочка?) їде вулицями Лондона (Нью-Йорку?) на дещо старомодному мотоциклі. А ще раніше, огорнені темнотою, теж одночасно, але зовсім окремо, ми були свідками щастя, котре Орландо пережив (пережила?) в обіймах Шела. Про другу сторону сумнівів в питанні статі не було: Шел — це напевно чоловік. Широкоплечий, сильний і темноволосий, як коханець з романів Харлеквіна, був би справжнім втіленням мужності... якби не його дивна схожість на Сашу, дівчину з виглядом хлопця, в котру Орландо смертельно закохався за часів королеви Єлизавети, коли був ще молодим чоловіком.

Самотні походи в кіно тренують відчуття. Мати з дочкою я помітила (і підслухала) вже виходячи із залу, од початку, однак, усвідомлювала, що через кілька рядів

за мною сидить певний хлопець з ніби жіночою вродою, котра непокоїть. Дуже давно, в зовсім іншому житті, я дуже в нього, і в цю його дівчачу делікатність, закохалася. Він же мені постійно зникав... аж поки не закохалася в когось іншого. Тепер, в кіно, він був з дівчиною. Яюсь дивно на нього схожа. Власне — подумала я, дивлячись на тих двох – вона така сама, як він, тільки навпаки. Я переглянулася з дівочим хлопцем поглядом, про котрий Вірджинія Вульф напевно сказала б щось дуже делікатне. Погляд з розряду: «я знаю, що ти знаєш, що я знаю, а тепер давай зробимо вигляд, що ми не помітили».

Чи вдається написати/зняти еротичну сцену, в котрій різниця статей не відіграє найменшої ролі? Чи можна зробити так, щоб сподобалося і матері з дочкою, котрі хочуть оминати цілу ідеологію, і мені, котра бажає її не оминати, і хлопцю, котрому подобаються дівчата з хлопчачими рисами, і ще тій парі закоханих в собі жінок, до котрих я трохи задовго придивлялася при вході до кіно-театру? Можна. Власне такий танець Орландо і Саші. І така любовна сцена Орландо і Шела. Це чиста еротика, але еротика без статі. Тіла приголомшують, збуджують, спокушають, але не вдається їх кваліфікувати ні як чоловічі, ні як жіночі. Більше того, глядач не відчуває такої потреби. Вони тілесні. Чуттеві. Цілі в баченні і доторканні. Вистачить. Я б навіть сказала, що є в цьому певний надмір, через котрий «Орландо» Саллі Поттер я дивлюся четвертий раз. Те, що притягує, не є різницею статей, притягненням полюсів. Притягує скоріше те, що між ними. Що спалахує і ховається. На «Орландо» я ходжу самотньо.

Дженетт Вінтерсон вдалося написати таким чином цілу повість. Її «*Записані на тілі*» — це книжка з нечуваним еротичним вантажем, історія про пристрасне кохання до гарної та аж занадто жіночої жінки на ім'я Луїз — кохання, котре відчуває особа без імені, стать котрої до кінця залишається незрозумілою. Я читала цю книжку кілька років тому в оригіналі, мені її подарувала певна американка з виглядом хлопця. В неї була руда

чуприна і вона любила бігати по лісу. Швидко, дуже швидко. І якимось так плавно. Пам'ятаю, що мене дуже зворушила тілесність зустрічей тої книжкової пари і пухнасте руде волосся тої, котру до божевілля кохає оповідачка. А може, оповідач?

Як читається, не питаючи про статі? В перші години читання уява болісно хилиться то в одну, то в другу сторону, обов'язково хочеться дізнатися, хто ким є. Хто, що, з ким, і з котрої сторони. Хочеться вгадати, визначити, прищипити особистість, скінчити ці дивацтва, непевність, що дражнить. Але це не загадка, а вправа в непевності. Ми вчимося читати тілесність без статі, або поза нею, тілесність в надмірі. А коли ми опановуємо це складне мистецтво, книжка Вінтерсон виходить поза межі роману... небезпечно далеко.

Переді мною польський переклад цієї повісті. Із вступу дізнаюся, що в першій версії перекладачка обрала чоловіка-оповідача. Під чоловічий досвід їй підходить сон про кастрацію, бійка за коханку, пікантна мова повісті. Чи я билася б за коханку? Коханця? Чи бувають в мене сни про кастрацію? Менше з тим, бо з чоловіком не погодилася сама авторка, і так в польській версії «Записані на тілі» стала лесбійською повістю. Це добре чи погано? Напевно, інакше. Бо хоча у своєму вступі перекладачка висловлює переконання, що *«для читача, котрий занурюється у світ Вінтерсон, статі оповідача стає питанням другорядним»*, для цієї конкретної читачки так не є. Першорядним питанням є не стільки статі, скільки право на сумнів. Без них еротика занадто легко стає банальністю, кічем або порнографією. Читаючи Вінтерсон, справді краще не знати, чи це чоловічий, чи жіночий голос говорить своїй рудоволосій коханці: *«Ти перевернулася на спину і твої сосочки легко торкалися поверхні води, а вода прикрашала бусами твоє волосся. Ти була б вся кремова, якби не волосся, твоє полум'яне волосся, що огортає тебе крилами з обох сторін»*¹.

* * *

А Вірджинія Вульф? Як в неї виглядає еротика без статі?

Особа ця, невідомого імені і статі, була більш менш середнього зросту і незвичайно стрункої статури, вдягнена з ніг до голови в оксамит устричного кольору, обшитий невідомим зеленкуватим хутром. Деталі ці заслоняла однак незвичайна спокусливість, яку випромінювала ціла постать. В уяві Орlando спліталися і скручувалися сміливі образи і метафори. На протязі трьох секунд назвав її динею, ананасом, оливковим деревом, смарагдом і лисом серед снігів; не знав, чи її почув, спробував, побачив, чи все одночасно. (...) Диня, смарагд, лис серед снігів — так собі уявляв, задивившись, коли хлопець, на жаль, безперечно, хлопець — жодна жінка не їздила б на ковзанах з такою сміливістю і піднесенням — промчав біля нього. Орlando готовий був рвати собі волосся на голові, засмучений, що незнайома особа належить до тієї самої статі, і отже, жодні почуття неможливі. Тим часом ковзаняр наблизився. Ноги, долоні, торс були хлопчачі, однак жоден хлопець ніколи не мав такий рот; жоден хлопець не мав таких грудей; жоден хлопець не мав очей, котрі виглядали б, як виловлені з морського дна. Нарешті, вклонившись з найбільшою чарівністю королю, котрий шаркав поряд ногами, спираючись на руку лакея, незнайомий ковзаняр зупинився. Був не далі витягненої долоні. Був жінкою².

Визнаю, що спосіб, як закохалися Орlando і невідомий ковзаняр, тобто Маруша Станіловська Дагмар Наташа Іляна Романова, дочка російського посла, завжди перехоплює мені подих. У Вульф закохатися — це стільки ж, скільки помилитися.

В хлопці побачити дівчину — жінку назвати чоловіком.

А в собі?

Слід Іншого?

* * *

Змалку ми вчимося здригатися і хвилюватися, коли хтось замало жіночий або замало мужній для своєї — чи напевно своєї — статі. Стоїмо на стражі статі інших і своєї власної; зиркнувши в дзеркало, впевнююся, що видно, поправляю, підскубую, вигладжую. Так, добре, я жінка.

Ніколи не забуду постать в довгому плащі з капюшоном, котра викликала мовчазне обурення в автобусі з Закопаного в Буковину Татранську. Не йшлося про те, що хтось в капюшоні заблокував двері, а про те, що не вдалося нам приписати йому (їй?) жодну з відомих нам статей. Нарешті роздратований турист однозначно чоловічої статі запитав з виразною відразою: «Ну, цей... чи особа виходить?» Мені тоді було якихось п'ять років, і на хвилину, не зважаючи на душний натопл, відчула себе підвішеною в порожнині. Не-своя.

Давайте пофантазуємо. Прокидаєшся певного ранку, бачиш своє оголене тіло в дзеркалі, після чого визнаєш з посмішкою, так як Орlando у Саллі Поттер: *«Не має найменшої різниці. Та сама особа. Тільки статі інша»*.

Страшно? А власне чому?

Вірджинія Вульф досконало знала те, про що пише сучасна феміністична і гомосексуальна критика: що неспокій, з котрим ми з дитинства вчимося вітати постаті в капюшоні, хлопців із занадто довгим волоссям та жінок, в котрих пробиваються занадто виразні вуса, це по суті страх перед потягом до власної статі. Потяг, котрий є в нас. Або буває. Цей страх — це гомофобія. Та сама, котра наказує питати: чи всі феміністки лесбійки? Заборона викликати сумніви в питанні статі і примусова гетеросексуальність — це дві сторони одної медалі.

* * *

«Хло любила Олівію...» — це єдиний, крім кількох алюзій до процесу Редкліфф Халл, слід лесбійського потягу у «Власній кімнаті» Вульф³. Інших, старанно вимазаних з кінцевої версії есе, можна собі пошукати в рукописах —

тільки навіщо, якщо Вульф вирішила їх викреслити? Навіщо, якщо символом андрогінізму в цій книжці є таксі, котре через хвилину викраде течію лондонської вулиці, таксі, до котрого сідають — тут нема найменших сумнівів в питанні статі — жінка і чоловік?⁴

«*Орландо*» виник на кілька місяців раніше, ніж «*Власна кімната*». Став він, як я думаю, тим місцем, куди Вульф дозволила відплисти всім не причесаним думкам. Тут ніколи нема певності, хто з ким і коли сідає в таксі чи екіпаж. Завдяки своїй дволичності і миготінню, «*Орландо*» уникнув клопотів, котрі восени того самого року (1928) супроводжували відверто лесбійську повість «*Колодязь самотності*» Редкліфф Халл. «*Орландо*» ніхто по судам не тягав, але процес «*Колодязя*» показав, що це не жарти. «*Подаруйте краще здоровій дівчині або хлопцю склянку соляної кислоти, ніж цю повість*» — радив читачам рецензент «*Sunday Times*». Може тому, пишучи «*Власну кімнату*», Вульф була вже більш обережною. Тому в рукописах багато закреслень, наприклад там, де читач остаточної версії дізнається, що в певній повісті

«Хло любила Олівію...» Не зривайтеся з місць. Не червонійте. У власному гроні певно можемо собі дозволити визнати, що такі речі часом трапляються. Так, часом жінка любить другу жінку

Абсолютно не має поводу для обурення — Хло і Олівія працювали в тій самій лабораторії, що само по собі повинно урізноманітнити і укріпити їхню приязнь, роблячи її менш особистою⁵. Це гра в хованку, але не тільки з читачем, бо до того, як прозвучать ці слова, Вульф питає своїх слухачок: «*Чи напевно немає в залі жодних чоловіків? Чи можете мені присягнути, що там далі, за тою червоною порт'єрою, не ховається постать сера Чартреса Бірона?*» Сер Чартрес Бірон був суддею в процесі Редкліфф Халл, отже, варто подивитися, що письменниці Вірджинії Вульф наказала вирізати в цьому місці цензор Вірджинія Вульф. Ось опущений у «*Власній кімнаті*» фрагмент рукопису (слова в квадратних дужках означають викреслення авторки):

[читаю] (сказала) Хло любила Олівію; мали спільне — ці слова були в самому низу сторінки, а аркуші посклеювалися; копірсаюся в них, і тоді виблискує мені в думках той неминучий поліцейський; той виклик до суду; наказ прибути на засідання; те похмуре очікування; суддя входить з неглибоким поклоном; склянка води; промова звинувачення; захист; вирок; [цю книжку назвали] ця книжка плюгава, & піднімається полум'я; можливо на Тауер Хілл, пожираний [цей] надрукований папір. І власне тоді мені вдалося розклеїти аркуші. Хвала небесам! Це була тільки лабораторія (На полях: те щось, що мали спільного)⁶.

В «Орландо» вогнища ще не горять. Те щось, що вони мали спільного, не називається «—». Не є також невинною лабораторією. «Орландо» — це любовний лист, антиповість, забава, хвилинка божевілья перед написанням найскладнішою з усіх її повістей, — «Флаш (Fal) Хвиль». Тільки ця забава почала жити власним життям. В грудні 1927 року, закінчуючи третій розділ, Вульф записує в «Щоденнику»:

Як же, зовсім мною не запланований, але як же, своїм власним шляхом, потужним виявився «Орландо»! Цілком ніби зіпхнув все із своєї дороги, для того, щоб міг існувати. Однак тепер я бачу, пригадуючи як це було в березні, що по своєму духу, хоча, можливо не в деталях, це власне та книжка, котру тоді я планувала як щось типу ескапади; її дух повинен був бути сатиричним, а структура — божевільною. Саме так.

Так, повторю це, яка ж щаслива, незвичайно щаслива осінь⁷.

В березні, коли ідея тільки вимальовувалася на сторінках «Щоденника», Вульф писала: «Правда в тому, що мені необхідно трохи божевілья... Хочу нарешті скинути незручні черевички і побігти вперед»⁸.

Не слід серйозно сприймати зневагу, з якою сама Вульф ставилася до «Орландо». Я охоче вірю, що написання цієї книжки було чудовою забавою, але ж не жартом, хоча і авторка, і багато критиків писали, що «Орландо» — це жарт, і нічого більше. Може, так було

безпечніше? Адже це повість з ключем, за котрий — Вульф повинна була це розуміти вже тоді — можна було опинитися під замком. За шість днів до виходу «*Орландо*», через п'ять днів після повернення Вірджинії з тижневого перебування у Франції з Вітою, почався процес Редкліфф Халл. Вульф та її приятелі давали свідчення з питання «літературної цінності» цього твору, в котрій, зрештою, сумнівалися. Їх похвали відкинули, як несуттєві для справи. В очах цензорів повість виявилася просто «мерзенною» — вийшла в світ тільки через двадцять років. У «*Власній кімнаті*» Хло може тільки «любити» Олівію. Нічого більше.

З перспективи часу відкритість «*Орландо*» викликає подив. Тут нема автоцензури. Під виглядом казки і жарту Вульф ламає велике табу, бо, як писав Е.М.Форстер в післямові до «*Мауриція*», своєї єдиної гомосексуальної повісті, «*причиною відрази, яку викликає гомосексуалізм, є не саме явище, а те, що про нього треба думати*»⁹. «*Орландо*» наказує не тільки думати, але також співвідчувати, розпізнавати гомоеротику у власних найбільш «нормальних» прагненнях. На додаток, на відміну від «*Мауриція*», повісті, присвяченої «кращим часам» і написаної «до шухляди», «*Орландо*» вийшов в двадцятих роках, з присвяченням Віті Секвілл-Вест на першій сторінці, багато ілюстрований її фотографіями.

Отже, сюжет андрогінії у Вульф не є, як вважає корифей феміністичної критики Елайн Шоувальтер, видом втечі чи виявом страху перед жіночою тотожністю¹⁰. Напроти, це трансгресія; спроба переступити через двоїстість статі і побудувати рухому еротичну тотожність, котра виявляється тільки у зустрічі, в еротичному діалогу-дотуку. «*Орландо*», і текст, і фільм — це пропозиція такої естетики і такої еротики, в котрій стать буде змінною, оманливою, і саме тому привабливою. Настільки, що навіть культурна пані, котра прагне оминути те щось, що непокоїть, що вона називає «ідеологією», хоче того чи ні, і може навіть до кінця цього не усвідомлюючи, піддається.

Жінки направо, чоловіки наліво. Жіночо-м'яке, чоловічо-тверде. Еротична напруга тільки і виключно при зустрічі протилежностей. Власне так добре. Але чи насправді так? Якщо б гомоеротика, котру наша культура так сильно боїться, не була б по суті загальною, якби не була інтегральною частиною потягу як такого, на «Орландо» не ходили б закохані. Обох статей. В довільно утворених парах. А ходять. Я знаю, бо я за ними підглядаю і підслуховую.

* * *

Коли Орландо вже на протязі кількох віків жінка, Саша повертається як Шел.

— Ох, Шел, не залишай мене! — закричала. — Я божеволію від кохання до тебе! — додала. Ледве слова ці вийшли з її вуст, в серцях обох оселилася страшна підозра.

— Ти жінка, Шел! — закричала.

— Ти чоловік, Орландо! — закричав.

Від початків світу не було ще таких протестів, переконань і демонстрацій, які тепер відбулися¹¹.

Отже, повторимо: закохатися — це те ж, що помилитися. Помилитися всупереч основним правилам гри, котрі наказують нам вперто стверджувати, що стать не залишає жодних сумнівів. Власне так, згідно правил, починається «Орландо»: «Він був — оскільки його стать не залишала жодних сумнівів, хоча тогочасна мода зовсім її не підкреслювала — в процесі різання голови Мавра, котра хиталася, звисаючи з крокви».

Сумніви, однак, є. Не дамо себе ввести в оману гротескній голові Мавра, різати котру нібито може тільки чоловік. Принципи культурної гри в «або-або» тої, в котру ми граємо з дитинства, наказують нам постійно протестувати, переконувати і демонструвати, що ми є тим або тою, за кого себе видаємо. Хлопець чи дівчинка? Без цього знання не можна вже купити навіть пелюшки. Гетеросексуальну мужність чи жіночість треба мати написаною на обличчі навіть тоді, коли виходиш з

автобусу. А вже коли йдеться про кохання! Якщо має бути постільна сцена, не повинно бути жодних сумнівів.

Сумніви однак є. Вплив «Орландо», а також хлопців з дівчачими обличчями та жінок з хлопчачими обличчями, показує, що Ерос найефективніше діє саме тоді, коли цих сумнівів багато, коли помилитися найлегше.

¹ J.Winterson, *Zapisane na ciele*, tłum. H. Mizerska, Rebis, Poznań 1999, s.11.

² V.Woolf, *Orlando*, tłum.Т.Вieroń, Zysk i s-ka, Poznań 1994, s.23-24. До речі, хоча його завдання не було таким важким, як перекладачки “*Записаного на тілі*”, Томаш Беронь теж вирішив те і інше пояснити. Його Орландо, змінюючи стать, змінює ім'я — як жінка, зветься Орланда. Чи через це я хвилююся? Чи Вульф погодилася б на щось подібне? Крім цієї дивної зміни, кількох надмірних приписів та рішення позбавити книжку показчика, це чудовий переклад, що значно краще передає атмосферу оригіналу, ніж більш старанно видана і “правильніша”, але на диво вимушена версія Владислава Вуйціка (Sic!, Warszawa 1994).

³ V.Woolf, *Wlasny pokój*, tłum.A.Graff, Sic!, Warszawa 1997, s.102.

⁴ *Ibid.*, s.126.

⁵ *Ibid.*, s.102,104.

⁶ Цитата за Н.Lee, *Virginia Woolf* Vintage, London 1997, s.525-526 (переклад А.Граффа).

⁷ V.Woolf, *A Writer's Dairy*, pod.red. L.Woolf, Triad Grafton Books, London 1978, s.154-155 (переклад А.Граффа).

⁸ *Ibid.*, s.138.

⁹ E.M.Forster, *Maurycy*, tłum.М.Olejniczak-Skarsgard, Atext, Gdańsk 1994, s.247. Ця книжка була створена в 1914 році, але вийшла тільки в 1971, після смерті автора. Форстер дописав до неї післямову в 1960 році, коли, на його думку, відбулася певна зміна у ставленні англійців до гомосексуалізму: неуктво і жах поступилися місцем обізнаності і презирству.

¹⁰ E.Showalter, *A Literature of Their Own. From Charlotte Bronte to Doris Lessing*, Virago, Lonson 1978, s.263-297. Розділ про Вульф називається "Вірджинія Вульф і втеча в андрогінізм", а закінчується реченням: "Зрештою, власна кімната — це власна могила". Для Шоувальтер авторка "Орландо" є ангелом жіночої саморуйнування, безтілесності та пасивності, котрого феміністична думка повинна символічно вбити, щоб мати можливість йти далі.Таке сприймання пізніше піддала сумніву, серед інших, Торіл Мої в книжці *Sexual Textual Politics. Feminist Literary Theory*, Methuem, London 1985.

¹¹ V.Woolf, *Orlanda* op.cit., s.171.

Чому ніхто не любить феміністок?

Про це питають знайомі, питають студенти, бібліотекарі та пані, пес котрої ганяє по подвір'ю з моїм псом. Питають також журналісти, особливо в програмах, котрі показують в прямому ефірі. Однак цікавість, котру чути в цьому питанні, не є ознакою бажання дізнатися. Це, скоріше, прохання повторити стереотип, щось добре відоме, що дозволить справедливо обуритися.

В програмах на радіо і телебаченні, де час від часу я виступаю як «чергова феміністка», рідко задають питання «що таке фемінізм?», а будь-які спроби пояснити, про що йдеться, виразно псують публіці настрої. Бо публіка має свої права. Має право вимагати трохи розваг. Має право на справедливе обурення. Від феміністки (в засобах масової інформації, балагані чи подвір'ї) нікому не потрібна інформація про жіночий рух, ситуацію жінок на ринку праці або наслідки закону про заборону абортів. Феміністка повинна мати в зубах ніж, розказувати про занепад родини, сто оргазмів, та про феміністичні плани каструвати чоловіків. Феміністка повинна бути жахливою і кожним словом підтверджувати те, що всі і так знають. Тобто те, що феміністок ніхто не любить.

Дозволити себе не любити

Тому чутлива до суспільних потреб феміністка, котру запросили, скажімо в «Ровер Блажея» або на розмову в

ТОК ФМ, повинна дозволити себе не любити — це питання хороших манер. Добре, якщо вона продемонструє агресію і розчарування. Якщо вона не має вусів, а в сумочку забула покласти бюстгальтер і сірники, та хай хоча б виголосить набір стереотипів на тему феміністок! Адже це просто: ніхто нас не любить, бо ми бридкі, розчаровані і сповнені отрути, ми не голимо ноги, ненавидимо чоловіків, а крім того, в нас відсутня логіка, жіноча інтуїція та здоровий глузд. Вкінці можна додати із смутком, цитуючи певну газету: «З проведених в Польщі досліджень виникає, що феміністку не хотіли б бачити своїм сусідом так само, як агента СБ та носія вірусу ВІЧ»¹. Успіх в засобах масової популярності та серед приятелів гарантований.

Можна намагатися викручуватися або заперечувати, міняти тему, а на питання «чому ніхто не любить феміністок?» відповідати питанням: «а хто це “ніхто”?» або «про яких феміністок йдеться?» Наш співрозмовник тоді швидко втратить інтерес, бо в розмові з феміністкою йдеться тільки про одне: про повторення стереотипів. Потреба «не любити фемінізм» дуже сильна, бо глибоко укорінилася в культурі, а питання «чому?», котре задають по телебаченню, радіо чи на іменинах у дядька, мають чисто ритуальний характер. Учасниці американського руху визволення жінок про це знали і дуже ефектно використовували нелюбов засобів масової інформації на власну користь. Знали, що аби опинитися на перших сторінках газет, треба поводити себе агресивно, провокаційно чи бути смішними. Щоб існувати, треба дозволити себе не любити. Треба було відбути ритуал: в засобах масової інформації роїлися розповіді про бабохлопів і екстремісток, журналісти повторювали страхотливі новини про спалення бюстгальтерів. Однак за нагоди, на околиці цих захоплюючих жахів, писали про суспільну ситуацію жінок на ринку праці, про насильство в родині і про кошмар, пов'язаний з нелегальним абортom, про згвалтування і т.п. Жінки, котрі ніколи не чули про фемінізм, дізнавалися, що існує суспільний рух, котрий бореться за їхні права². А що «ніхто» його не любить? Ну що ж, так вже, видно, має бути.

«Не любити феміністок» – це забава, в котрій непо-
трібні феміністки з плоті і крові; карикатура успішно
існує сама по собі. Про те, що в Америці феміністки
спалювали бюстгальтери, «знають» всі. Факт, що такого
інциденту ніколи не було, що його вигадали засоби ма-
сової інформації, не має шансів пробитися. Насправді
визначення «bra burners» (пальники бюстгальтерів) ви-
гадала журналістка Ліндсі ван Гелдер, котра писала для
«Нью-Йорк Пост» про акцію протесту під час виборів «Міс
Америка» в 1969 році в Атлантик-сіті. Вона мала най-
кращі заміри. Вирішила, що замітка для преси, котру
написали самі організаторки, перевантажена ритори-
кою, а образ спалення бюстгальтерів краще передасть
мальовничість події. Палаючий бюстгальтер чудово під-
ходить для засобів масової інформації: мало того, що
сексуальний, ще й чудово поєднується з іншим, для всіх
в той час зрозумілим символом бунту — публічним спа-
люванням призивних повісток в армію противниками
війни у В'єтнамі. Робін Морган, одна з організаторок
протесту в Атлантик-сіті, згадувала через роки:

*Ліндсі думала, що робить нам послугу. Натомість
ще до того, як ми дійшли до місця, нам відмінили дозвіл
на мітинг. (...) Отже, я пішла в поліцію і заявила: «Ми
не збираємося нічого палити; зробимо Смітнік свободи
і будемо КИДАТИ до нього бюстгальтери». Ніхто не пла-
нував жодного вогнища – звідки взялася ця думка? (...)
Але завдяки статті Ліндсі ван Гелдер засоби масової
інформації зацікавилися нами.*

Ван Гелдер підтверджує цю версію подій:

*Насправді бюстгальтери не спалювали через проти-
пожежні правила в Атлантик-сіті. Однак сама фраза
ввійшла в історію. Я здригаюся при думці про мою
майбутню епітафію: «Це вона вигадала спалювання
бюстгальтерів»³.*

Такі факти. Наводжу їх, бо я маю до історії радикаль-
ного фемінізму певну слабкість. Однак я не обманююся,
що моя розповідь щось змінить. Там, де йдеться про міф
і ритуал, факти не мають ніякого значення. А міф і риту-
ал вимагають, щоб феміністки спалювали бюстгальтери.

З'являється припущення, що фантом кровожерної феміністки, котра підпалює власний гардероб, є частиною якогось більшого цілого, проекція неспокою, який стосується чогось більшого, ніж жінки, котрі організують вуличні демонстрації. Нелюбов до феміністок значно старша, ніж сучасний жіночий рух. До того, як в колективній уяві поселилися феміністки-піроманки, діставалося суфражисткам, котрих сьогодні вважають поважними дамами, може трохи екзотичними, але котрі борються за правильне діло. *«Варто задуматися над фактом, що кілька поколінь дорослішали з переконанням, що “феміністки” з великої або маленької букви — це агресивні, смішні, гідні жалю істоти, вдягнені в гротескні капелюхи з пір'ям і занадто широкі панталони, котрі марширували тут і там, в основному по кублах, б'ючи по голові бідних нешкідливих пияків»*, писала в 1961 році афро-американська письменниця Лоррейн Хансберрі. Довговічність цих стереотипів та запал, з яким в усіх нещастях звинувачують феміністок, видається не випадковою і вимагає задуматися:

Недобра слава фемінізму, яка не зникає, допомагає пояснити інший, теж загальний і дивний міф, а саме: той, що емансипована жінка в сучасній Америці — це факт, що здійснився. Цей міф надалі чудово себе почуває, незважаючи на різноманітні докази, що жінка не отримує рівну зарплатню за однакову роботу, що не допускають її до багатьох пов'язаних з владою професій і посад, а її кар'єра в світі бізнесу суворо обмежена. Фатальна репутація фемінізму також допомагає пояснити популярність міфології про «владу жінок», котрі ніби управляють вдома, і навіть володіють багатством нашого народу ⁴.

По суті, справа має небагато спільного з тим, що феміністки насправді роблять чи говорять. Нелюбов до фемінізму є елементом певної культурної рівноваги, якого важко позбутися. Якби ми на хвилину перестали проклинати «войовничих» феміністок, постійно повторювати те саме про всюдисущий матріархат, виникла б загроза, що помітять реальну диспропорцію між ситуацією жінок

і чоловіків. Скажу більше: чим болючішим є питання нерівності статей в суспільстві, чим важче її сприймати, тим більш карикатурним стає образ феміністки. Якщо в публічній мові з'являються такі вирази, як «бабохлопи з волоссям» та «потвори, котрі каструють», а слову «феміністка» невід'ємно товаришує епітет «войовничка», то це знак, що «очевидність» і «природність» існуючої системи знову починає хитатися.

Повторювання, що ніхто не любить феміністок, — це не опис якогось стану речей, не вираження чийогось світогляду, а спроба заглушити будь-які спроби публічних дебатів на тему дискримінації статі. Фемінізм завжди був боротьбою за мову, за «право голосу» для жінок. Спочатку в прямому, чисто політичному, а потім в ширшому значенні, де «голос» означає доступ до культури, право на публічні заяви, право бути вислуханою. Йдеться про те, щоб жіноче питання почало існувати в публічному житті як поважна і політична проблема, як справа, котра стосується всіх, і вона повинна обговорюватися публічно. Отже, успіх фемінізму можна виміряти не тільки прогресом в правовій і суспільній ситуації жінок, але також присутністю в публічних дебатах певних тем, а навіть окремих слів. Жіночий рух досягне своєї мети тоді, коли визначення «бабські балачки» втратить зневажливий зміст, а про жіноче питання можна буде розмовляти спокійно, як про всяку іншу суспільну справу.

Бридкі слова

«Дискримінація» — це несимпатичне слово. Якесь сухе, занадто мудре і довге. Зовсім нежіноче. Щось як дисонанс, дискомфорт, дискваліфікація. Ми не любимо слова, котрі вказують, що світ не такий, яким повинен бути, а правила гри не зовсім справедливі. Слово «дискримінація» нахабне, воно обов'язково хоче з нас, жінок, зробити жертви чогось, що від нас не залежить, якоїсь всюдисущої несправедливості. Ми тут з надією будуюмо

демократію і власну кар'єру, переконані в рівності шансів, а фемінізм влазить непрошений і розказує неможливі речі: що в цій грі карти краплені, що суддя підкуплений, а все від початку якимось криво продумане. «Я не відчуваю дискримінації», відповідає на це успішна жінка, кривлячись з відразою. Адже її кар'єра — це найкращий доказ того, що дискримінації нема. А в кожному разі — того, що вона, успішна жінка, не повинна про неї знати і говорити. «Краще скажіть мені, чому ніхто не любить феміністок?» — докидає.

«Дискримінація» — це слово-дисонанс, котре руйнує віру, що ми живемо в світі «рівних шансів». Добре в це вірити. Ця віра має певну ринкову вартість: з нею жити не тільки зручніше, але й вигідніше — доказом є вищезгадані успішні жінки. Не всім це вдається? Ну що ж, видно, не змогли повірити в себе. Але навіщо говорити про дискримінацію? Адже є інші слова: «дискусія», «дипломатія», «делікатність», а в разі потреби — «звільнення». Культура підсовує нам легкі стратегії захисту від фактів. Статистику, котра говорить про нерівність оплати, відкидають одним махом. По-перше, нас вона не стосується. Ми не відчуваємо дискримінацію. По-друге, жінки працюють гірше, а оплату визначає ринок, котрий, як відомо, сліпий. По-третє, це справа природної різниці статей. Відносно цифр, що свідчать про мізерну кількість жінок при владі та про так звану «скляну стелю» стверджуємо, що жінки «не пхаються до влади», бо вони для цього занадто мудрі, занадто добрі, занадто жіночі. А, подумавши, додаємо, що статистика тут ні до чого, це справа індивідуального вибору. Якщо йдеться про квоти, відповідь так само проста: *«я не прихильниця спеціального вирізнення жінок, крім чоловічої галантереї відносно них... світ є спільним і ми разом за нього відповідаємо»*⁵. Ось так перемагають феміністку, прихильницю поділу світу.

На нелюбові до фемінізму можна собі збудувати дуже зручний, хоча не обов'язково згуртований, образ світу. Жінки кращі або гірші; такі самі або інші. Про їхній нижчий суспільний статус вирішує «природна різниця

статей» або «індивідуальний вибір». Непотрібне закреслити. Насправді неважливо, які ми наведемо аргументи, важливим є тільки кінцевий результат, котрий звучить: світ влаштований справедливо, нерівність — це ілюзія, а феміністок, котрі хочуть «нормальним жінкам» погіршити життя розмовами про дискримінацію, ніхто, зовсім ніхто не любить.

Інше бридке слово: «сексизм». Мало того, що воно паскудно асоціюється з расизмом, упередженнями, нетолерантністю, так ще вміщує у все це статі. З «расизмом» все зрозуміло: він живить упередження до інших людей тільки тому, що відрізняються від нього кольором шкіри, а ми як культурні люди вважаємо його паскудним створінням. Але «сексист»? Слово таке бридке, що програма «Word» підкреслила його червоним як неіснуюче. Значення теж має дратівливе. Ми ніби знаємо, що негарно чіплятися до жінок тільки тому, що вони є жінками, однак співставлення сексизму з расизмом викликає в нас відразу і відлякує. Бо культурна людина з різницею статей погоджується, вважає «природною», і дуже неохоче асоціює її з дискримінацією. Вважає, що різниця статей повинна бути приватною справою, і до того ж приємною, а не темою політичних дискусій. Адже нам подобається відрізнятись. Ця різниця нас бавить і втішає; щоденно і щоночі. Тут гладко, там шорстко. Тут стирчить, там ввігнуто. Приємно. Ммммм, як приємно. Що до цього має політика?

Особа з дитиною

Звичайно, стаття стосується нас всіх: інтимно, родинно, особисто. Але стосується нас також суспільно, і цей факт ми приймаємо з неохотою, бо боїмося зруйнування границь між тим, що приватне, і тим, що політичне. Політика в Польщі не асоціюється з чимось добрим, сприймають її як сферу партійних конфліктів і штовханини. Особисте має бути від цього звільненим,

а стаття ми сприймаємо саме в категоріях особистого. Нехай нам політика до статі не мішається, нехай не заглядає нам до каструль, а тим більше до ліжка. Отже, клопіт з розмовою про дискримінацію жінок виникає із страху перед політичним аналізом приватного. Речення «я не відчуваю дискримінацію» та «ніхто не любить феміністок», які часто повторюють, переводять розмову про нерівність назад на дорогу приватного — фактам, що стосуються суспільного життя, протиставляють приватні відчуття і смаки. Якщо вже необхідно говорити про жінок, нехай ця розмова ведеться в жартівливому, підступному тоні. Саме слово «жінка» якесь невідповідне, нехай вже буде про панночок, блондинок, баб, а якщо про фемінізм — то про спалення бюстгальтерів. Якщо в газеті трапиться розмістити замітку про жіночу маніфестацію, нехай ця замітка буде забавна, нехай потрапить на сторінку із заголовком «Звичай».

Незгода думати про стаття в категоріях влади, привілею (тих самих, в котрих зазвичай розміщують расизм чи класовий поділ) дає іноді цікаві з точки зору мовознавця ефекти, такі як, наприклад, уникання в публічній дискусії слова «жінка». Там, де йдеться про зневаження, висміювання проблеми, говоримо про панночок, гарну (або слабку) стаття та про бабу, котра поперлася туди чи сюди. Часом іноді йдеться про серйозні справи, такі як безробіття чи аборти. В правій пресі слово «жінка» замінюють тоді на слово «родина» або «мати», а в пресі, що вважається ліберальною, замість «жінка» маємо «особи» або «люди», в найкращому випадку «фемінізовані професійні групи». Як я вже писала, слово «жінка» зникло також із статей про аборт, залишився «живіт», «закон», і «життя» — звичайно, ненароджене.

Крім мовної акробатики, завдяки котрій жінка з жіночого питання зникає, трапляються випадки просто приголомшливих логічних викрутасів, наприклад докази того, що *дискримінація жінок в Польщі не є дискримінацією статі*. Власне такий висновок представив Войцех Орлінський на сторінках «Газети виборчої», відповідаючи на мою статтю «*Патріархат після*

“Сексмісії”⁶. Орлінський, стверджую це з певним полегшенням, феміністок скоріше любить. Ми погоджуємося в оцінці фактів: жінок як суспільну групу трактують гірше, ніж чоловіків (наприклад, на ринку праці). Однак причиною нерівності є, на його думку, щось інше, а не стать: нерівність стосується в основному заробітків, а тут вирішальне значення має наявність дітей. В Польщі, говорить Орлінський, дискримінують «осіб, котрі мають маленьких дітей». Орлінський малює долю «особи з дитиною» в чорному кольорі: *«Скажемо це виразно: Польща — країна, неприязна батьківству (...). Хто сам не спробував, той, напевно, не розуміє, наскільки в Польщі особа з маленькою дитиною є громадянином другої категорії»*. Посилаючись на свій батьківський досвід, Орлінський наводить цілий ряд прикладів. Описує понурого здоров'я, котрий при вході до музею заявляє, що заборонено туди заходити з собаками та дітьми у візках. «Особа з дитиною» в музей не увійде. Маємо також банк, котрий примушує подружжя одночасно підписувати документи, що пов'язані з їх спільним рахунком: у випадку Орлінського це означає необхідність брати в банк двох малих дітей. Підписуючи документ, автор мріє, щоб *«молодша наклала купу в пелюшку, котру він міг би вивернути на стіл урядовця, який вигадав це правило»*. Далі ми дізнаємося про проблеми, які можуть очікувати «особу з дитиною» в ресторанах (відсутність місць для зміни пелюшки в туалеті) і готелях (відсутність ліжечок для дітей).

Іноді я зустрічаю «особу з дитиною» в метро. В «особи» візок, а дітей часто двоє, або навіть троє. До цього важкі покупки, а буває, ще й пес. Діти або ще не можуть ходити по сходах, або чудово опанували це мистецтво і розлазяться на всі сторони. «Прошу не наближатися до краю перону», — застерігає «особу з дитиною» металевий голос десь згори. Інші особи, без візків, дітей, покупок і пса, бадьоро несуться вгору, натомість особа з візком, дітьми, покупками і собакою не в стані вибратися з метро. Звичайно, збудували ліфт, але на 500 метрів далі і на невідповідній стороні вулиці. Допмагаю «особі» вибратися з

підземелля. Я беру візок, «особа» шарпається з дітьми, покупками і псом. Чалапаючи вгору, ми обмінюємося кількома зауваженнями: наприклад, про ту особу, котра проектувала метро. Отже, скажемо це виразно, стать всіх вищезгаданих осіб не є незначною. Ми живемо в країні, де чоловіки (особи без дітей) планують публічний простір, а жінки (особи з дітьми) потім ним ходять з візками, дітьми і покупками.

В польській реальності дискусія про «батьківство» залишається замилуванням очей, бо так складається, що в суспільному сенсі тільки жінки мають дітей. Орлінський описує, правда, досвід, пов'язаний з батьківством, однак в усіх описаних сценках крім дітей є також жінка. Це вона є в цій мозаїці постійним елементом, а чоловік — гостем. Чоловіка можна визнати «особою, котра час від часу допомагає особі з дітьми». Описуючи свій досвід, він входить в роль етнографа, котрий підглядає за життям тубільців, тобто жінок і дітей.

Щаслива родина в ресторані

Описане Орлінським суспільне явище справді викликає подив. Хто б подумав, що Польща, країна, в котрій для дитини традиційно залишають найкращий шматок, так підло трактує «осіб з дітьми»! Про що тут йдеться? Наш подив не зникне доти, доки ми будемо використовувати термін «особа», замість того, щоб відкрито сказати, що йдеться про жінок. Слово «особа» нейтралізує всю справу, спричиняє до того, що здається, ніби суспільна проблема стосується всіх і водночас нікого. В ліберальній мові, що іноді схиляється вліво, але в інших випадках віддає людське щастя в невидимі руки ринку, не існують жінки і чоловіки — тільки «особи», «члени суспільства» та речення типу «світ є спільним, і ми разом за нього відповідаємо». Але не має місця на спостереження, що те «разом» в польському парламенті означає 87 відсотків чоловіків.

Праві також уникають вживати слово «жінка». Замість «жінки» маємо всюди суцзу «родину», краще багатодітну. Це чудово видно на прикладі історії певного уряду. Був собі колись Представник уряду з питань жінок. Зробили з нього Представника з питань жінок і родини, а потім Представника з питань родини і жінок, аж нарешті (в 1997 році) залишився вже тільки Представник з питань родини. Послухаємо, що той Представник (Марія Смеречинська) може сказати на тему, що нас цікавить, тобто про місце для заміни пелюшки в кав'ярнях і ресторанах:

«Нерідко можна побачити родини, котрі подорожують з кількома дітьми, і їм не перешкоджає відсутність згаданих вигод. А крім того, кав'ярня чи магазин не є для щасливої родини спеціальною метою і ідеєю для проведення часу»⁷.

Якщо на місце слова «родина» вставимо слово «жінка», це нам багато пояснить. Адже польські праві часто повторюють, що «в польській культурі в жінки особлива роль». Отже, ця «особливість» має полягати на відмові від власних потреб, на цілковите занурення в цілість, що називається родиною. Адже Представник з питань родини нам пояснила, що жінці не потрібні вигоди в кав'ярні. Навіщо? Особливою роллю жінки є сімейне щастя, тобто сидіння з дитиною вдома, поки чоловік заробляє на цей дім. Разом із словом «жінка» з політичної дискусії зникають потреби і права жінок як повноправних членів суспільства.

Повернемося однак до Орлінського. Під кінець своєї статті він відмовляється від нейтральної формули «особа з дитиною» і просто стверджує, що *«підрядна роль жінки в сьогоднішньому суспільстві виникає з материнства»*. І, нарешті, ми вдома. Вже *«суспільна відсталість жінок має природне походження»*. Орлінський рекомендує нам, щоправда, *«змінювати суспільні стереотипи»*, але магичне слово «природний» прозвучало — як же міняти стереотипи, якщо мають вони коріння в природі?

Поки ми віримо в «природне джерело підрядної ролі жінки», поки біологічна різниця пояснює в наших очах

суспільну нерівність, не має сенсу писати про «осіб з дітьми» і закликати до «змін суспільних стереотипів». Виключення дітей з ресторанів, готелів і музеїв в реальності означає виключення жінок, бо це вони, по причинам, котрі всі вважають природними, залишаються з тими дітьми вдома. Сама категорія «жінки і діти» в традиційних суспільствах дорівнює виключенню з суспільної сфери. Жінок і дітей рятують під час пожежі, жінки і діти не б'ються на фронті, жінки і діти не беруть участь у владі, бо місце жінок і дітей вдома, тобто в приватній сфері. Чоловік, котрий заходить в ресторан з маленькою дитиною і з'ясовує з подивом, що ніхто не подумав про відповідні крісла та місце для заміни пелюшок, не є ні «особою з дитиною», ні «щасливою родиною». Він — чоловік, повноправний учасник публічної сфери, котрий на хвилину увійшов в жіночу роль, тобто особи, котру традиційно з публічної сфери виключають. І хоча вже кілька десятків років ми маємо право голосу, можемо відкрити рахунок в банку і самі піти до кав'ярні, ми тут тільки гості, настільки неважливі, що адміністрація готелів, ресторанів, архітектори та Представник уряду з питань родини просто не рахуються з нашими потребами. По «природним», як їм здається, причинам.

Стать в ідеальному світі

Чи материнство і пов'язане з ним бачення жіночості справді є твором природи? Цікаво, що значно менш «природною» нам здається роль батька. Батьківство є не чимось, що визначає чоловіків, а чимось, що з ними «трапляється». Народжується дитина (це «ся» є, до речі, особливим суфіксом — чи дитина народжується сама?), отже народжується дитина, ми влаштовуємо свято, родина і знайомі вітають щасливого татуса, після чого все повертається до норми. Чоловік є батьком тільки

вдома; може також «виписатися» з батьківства шляхом розлучення з матір'ю своїх дітей. Натомість жінку завжди сприймають як мати. Якщо не теперішню, то потенційну. Якщо дітей вже виховала, то напевно захоче зайнятися внуками. Отож чоловік дітей не має навіть тоді, коли їх має, а жінка має дітей навіть тоді, коли їх не має.

Для роботодавця таке явище, як «особа з дитиною» не існує: є жінка (згідно визначення: мати) і чоловік (згідно визначення: вільна людина). Шукаючи роботу, жінка знаходиться в патовій ситуації, котру в сімдесятих роках так описала Гюрія Стейнем:

Якщо не маєш чоловіка і питаєш про роботу, відмовлять тобі через побоювання, що можеш вийти заміж. Якщо ти заміжня і питаєш про роботу, відмовлять тобі, бо скоро почнеш народжувати дітей. Якщо вже їх маєш і шукаєш роботу, відмовлять тобі, бо діти напевно будуть хворіти, а тоді ти будеш змушена залишитися з ними вдома. А якщо представши їм останню можливість, тобто що ти радикальна лесбіянка, відмовлять тобі через побоювання, що одразу кинешися на всіх жінок в офісі⁸.

Причиною гіршої позиції жінок на ринку праці є не факт наявності дітей, а міф, згідно котрого кожна жінка — це в певному сенсі мати, а материнство — «природний» бар'єр, який неможливо поконати. Віра в «природність» материнства, в те, що жінка і тільки жінка може займатися дитиною, обмежує також чоловіків: аргументи про «природну» роль батька не мають жодної сили в судах при розлученні. «Жінка і діти» — це в нашій культурі очевидне поєднання. На одиничному рівні з цього замкненого кола іноді вдається вирватися. Я особисто знаю трьох жінок, дуже заангажованих в роботі, котрі старанно приховували вагітність від роботодавців аж до останніх тижнів, а до службових обов'язків повернулися через кілька днів після пологів. Жінки робили так не тому, що їхня присутність в офісі була в той час необхідна (чергова відпустка часто триває довше), а тому, що своїм станом не хотіли турбувати шефів. Бути

«матір'ю» в загальній уяві — те саме, що бути поганим працівником, і це справа не фактів, а упереджень. Жодній з моїх приятельок факт наявності дітей не перешкоджає в роботі, вони можуть винайняти няню, мають відданих чоловіків, батьків, приятелів. Їм заважає відсутність довіри роботодавців, клієнтів, співпрацівників, бо ті, спілкуючись з «матір'ю», не помічають конкретну особу, котра конкретним шляхом вирішує практичну проблему догляду за дитиною — але бачать щось невідзначене і непередбачуване, щось, що вважають «жіночою природою». Факт материнства, котрий нібито має пояснювати дискримінацію жінок, насправді є не причиною, а наслідком цієї дискримінації; це культура, а не природа вирішує, що кошти на виховання потомства видають майже виключно жінки.

Чи може бути інакше? Давайте уявимо собі суспільство, де чоловіки є «особами з дітьми» так само, як жінки. Пані посол, за котрою мандрує по світу відданий родині чоловік, не є в ньому чимось дивним. Дитячі садочки і ясла функціонують бездоганно, а ринок праці організований таким чином, що займатися хворою дитиною може кожен. Мешканці цієї країни не знають про декретні відпустки, але мають батьківські відпустки. Довгі, дуже довгі, бо тут всі дбають про дітей. Батьки беруть цю відпустку по бажанню, але таким чином, щоб уникнути монополії однієї статі, держава вимагає, щоб принаймні один місяць припадав на батька, а один на маму. Батьки мають з дітьми чудовий контакт (батьківська відпустка робить своє!), хлопці і дівчата вчаться в школі готувати, а після школи роблять це вдома, допомагаючи матерям чи батькам. У вільні від навчання хвилини бавляться ляльками та машинками, звичайно, разом. На лавках в парках сидять татусі, котрі вдивляються в свою втіху і ведуть типово «батьківські балачки»: про соки, суміші та пелюшки, а також про те, що це їм дитина говорить перше слово. Поряд група мамусь веде схожу розмову. Колись це називалося «бабськими балачками».

Такого світу не існує. Однак якщо б існував, в ньому не дискримінували б «осіб з дітьми», бо такими особами

були б всі, хто має дітей. До проблем батьків ставилися б серйозно, як до загальних проблем. В реальному світі трохи інакше. «Особи з дітьми» мають чітко визначену стать (жіночу) і так само чітко визначений вплив на форму суспільства (жодного), а рахуватися з їхніми потребами не має потреби. В рамках «прородинної політики» ліквідують доплату на контрацептиви, забороняють аборти, закривають дитячі садочки. До ідеалу країни «осіб з дітьми» зараз наближається Швеція: це власне їхні рішення в питанні батьківських відпусток я цитувала вище. З 450 днів таких відпусток 390 поділяють за бажанням, а решта 60 ділять пополам. Дослідження показують, що чоловіки вважають примусово проведений з дитиною місяць за благо. Чи це означає, що масово вимагають наступні місяці з днів для поділу «за бажанням»? Зовсім ні. В 1999 році шведські батьки використали ледве 11,6 відсотків батьківських посвідчень, що вважали великим досягненням. Однак це є не доказом «природності» традиційної моделі материнства, а того, що культура змінюється повільно.

Політика рівності в Швеції не полягає на «полегшенні жінкам поєднання материнства з нормальним життям», як це представив Орлінські, а на тому, щоб «материнство» поступово змінювати на «батьківство». Держава фінансує не тільки відпустки обом батькам, але також систему дошкільної опіки, спеціальне навчання та групи підтримки для чоловіків, котрі хочуть серйозно приготуватися до ролі батька. Орлінський, напевно, впирався б, що це політика по відношенню до «осіб з дітьми», а Смеречинська обурювалася би на таке трактування «родини». Однак в Швеції просто говорять, що йдеться про жінок, а питання батьківських відпусток вирішують в рамках політики рівності статей. За гроші платників податків, тобто всіх, будують нову угоду між статями, згідно котрої жінка і чоловік мають рівні права і шанси в приватній і публічній сфері. Закладають, що рівність починається вдома, що вимагає конкретних правових рішень, впровадження котрих буде коштувати,

а осягнення буде тривати багато років. І так потрохи народжується новий тип людини: особа з дитиною.

Чи в польських умовах таке рішення є фантастичною? Необов'язково. На протязі кількох років ми спостерігаємо маленьку революцію в питанні батьківства: спільні пологи. Це незначна революція, вона пройшла тільки в досить вузькому середовищі, але там, де вона відбулася, вже видно принципові зміни у ставленні до породіль. Напрошується спостереження, що чудова зміна родильних відділень в результаті акції «народжувати по-людськи» має багато спільного з фактом, що туди увійшли чоловіки. Увійшли і схопилися за голову: біль, приниження, брудно, до людини ставляться як до об'єкту. Жінки в цій країні знали про це завжди, однак розповіді про те, як в Польщі народжують «по-жіночому», від котрих кров застигала у жилах, залишалися у сфері «бабських балачок». А це можна не слухати, бо воно є бабське.

Коли я пишу цей текст (квітень 2001), ведеться дискусія про надання обом батькам частини (конкретно: 10 останніх тижнів) декретної відпустки. Запропонований Унією свободи закон настільки дефективний, що при цьому не передбачає грошову допомогу для батьків. Однак практичні дрібниці можна виправити, а сама дискусія здається мені певним переломом. Що цікаво, вже з обох сторін чути аргумент про дискримінацію статі; про чоловічі і жіночі ролі, нарешті, дебатують в категоріях рівності, а не тільки природи і традиції. Разом з тим викликає подив, що в законі не з'явився термін «батьківська відпустка». Думка, що батьківство є чимось настільки ж «природним», як материнство, залишається абстракцією: в засобах масової інформації рояться мовні дурниці типу «татусева відпустка», а дивна форма цих новотворів вказує, як далеко нам ще до країни повної «осіб з дітьми». Насправді ми переконані, що чоловік, котрий займається власною дитиною, просто стає її матір'ю.

Жіночна жінка та фантом феміністки

Серед усіх цих ускладнень і дебатів народжується туга за нормальністю. За світом, де стать не має нічого спільного з політикою, жінка є жінкою, чоловік — чоловіком, а дитина – дитиною. В цій створеній в мріях нормальності, як в шкільному підручнику, тато ремонтує машину, мама варить суп, а діти, поділені згідно статі і природних схильностей, граються в дитячі іграшки. Аля грає з лялькою. Олесь літає по дому з машинкою. Кожний знає своє місце і ніхто, ну, ніхто не любить феміністок!

Тугу за статевою очевидністю в чистій формі я знайшла останнім часом в повісті Катажини Грохолі під назвою «Ніколи в житті!» Ця повість, котру рекламували як польську версію «Щоденника Бріджит Джонс», пояснює нам, чому ніхто не любить феміністок. Отже, феміністка — це *«нереалізована жінка — завжди в штанях — котра може тільки заздрити жіночим жінкам через їхню жіночість, а сама не звертає увагу ні на свої погляди, ні на вигляд»*⁹. Визнаю, в перший момент цей опис не видався мені захоплюючим. Я знаю кращі. В щоденній пресі я зустріла барвне визначення, повне внутрішньої динаміки і поетичної краси. Як же не захопитися такою метафорою: *«Кіннота священної війни феміністок проти уряду РП прогалопувала через польські засоби масової інформації з більш голосним, ніж звичайно, тупотом»*¹⁰ На цьому фоні визначення Грохолі виглядає блідо, однак демонструє основний принцип: так звана жіночна жінка і феміністка — це вогонь і вода. Справа проста, треба тільки вхопити специфічну логіку висновку. Жіночна жінка, за визначенням, не є феміністкою. І навпаки: феміністка, за визначенням, не є жіночною жінкою. Ні, і все. Ні, бо ні. Про це знають навіть Олесь і Аля, а якщо не знають, то скоро дізнаються із шкільних підручників і телебачення.

Такий спосіб мислення, хоча в першу хвилину може здатися дещо безплідним, чудово виправдовує себе в повісті Грохолі. Щоб створити позитивну жіночу постать, достатньо протиставити її феміністці. В довільний момент впроваджуємо до повісті феміністку — інтелектуалку, особу, повну отрути і нелюбові до світу. Жіночна жінка поїть цю потвору чаєм біля каміну. Феміністка маячить про нерівну платню і замикання жінок в рамках, після чого заявляє: *«Якби кожна жінка каструвала щодня хоча б одного kota, вона була б свідомо власної сили, а світ виглядав би інакше! А так ми існуємо тільки для надання послуг»*. Наша мудра (бо закохана) жіночна жінка думає собі так: *«Останнім часом я особливо за різницю між жінками і чоловіками, я навіть сказала б, що стала фаном цих різниць»*¹¹. Навіть найнеуважніший читач зрозуміє, що феміністка є антитезою жіночності, при цьому істотою жалюгідною і лицемірною. Треба це тільки вправно підсумувати: феміністка з'їдає зварений рукою жіночної жінки суп і виходить, говорячи: *«Ми виступаємо на захист власне таких жінок, як ти»*. Віват жіночним жінкам! Ніхто не любить феміністок! Мама Олеся і Алі з полегшенням повертається до домашніх обов'язків.

Грохоля не є польською Елен Філдінг; її Юдита подібна на Бріджит Джонс приблизно так, як Спляча красуня на Пепші Довгупанчоу. Однак в книжці Грохолі викликає подив надзвичайно термінова необхідність розправитися з фемінізмом. Грохоля мусить показати читачеві, що вона не любить феміністок, а потім показати свою нелюбов ще раз, і ще. Це необхідність ідеологічна, а не сюжетна, бо феміністка, котра відвідує героїню і рекомендує каструвати котів, не вносить жодних подій. Однак вона дозволяє авторці визначити справжню жіночість, а власне про це йшлося від самого початку. За це мама Алі та Олеся заплатила в книгарні.

Жіночна жіночість, як безконфліктний світ шкільних читанок, є об'єктом мрій і туги. Цей об'єкт не існує, але його треба створити. Найлегше — по контрасту з фемінізмом. Ідеалізована жіночість — це сприйняття

світу і життєва мудрість (відсутність феміністичної отрути), чуттєве і турботливе відношення до протилежної статі (суп, котрого не вміє приготувати феміністка) та радісне погодження з самою різницею статей (небажання займатись каструванням котів — улюбленим хобі феміністок). Жіночна жінка всю душу вкладає в приготування супу, котрим потім пригощає всіх, навіть феміністку! Жіночна жінка дбає про себе, чоловіка, дитину і численних котів. Вона любить світ, траву, дерева і різницю статей. І вона щаслива, ах, яка щаслива!

За повістю Грохолі ховається переконання, що жінки живуть в іншому ніж чоловіки світі, поза часом і конфліктами. Їх силою є кохання, тепло і сприймання світу. У міфічному світі «природних» різниць феміністка — це незваний гість і карикатура, істота настільки абсурдна, що сама свої погляди не сприймає серйозно. Якби авторка захотіла на хвилину виринути із безодні банальності, в котрій різниця статі так гарно komponується з супом, її бачення жіночості розлетілося б на уламки. Воно виявилось б чистою фікцією, блискучою і пустою, як мильна бульбашка. Бо «жіночна жінка», так само, як «особа з дитиною» та «щаслива родина», — це ідеологічне існування, повністю відірване від реального досвіду жінок. Однак від цього досвіду ми бажаємо триматися якнайдалі. Бажаємо не знати, що криється за урядовими рапортами про результати закону проти абортів, як живеться на зарплатню медсестри, що відбувається з жертвами зґвалтування і насильства в родині, яка через 20 років буде різниця між пенсією жінки і чоловіка. Ми бажаємо про це не говорити. Бажаємо почитати собі про жіночну жіночність, траву, дерева і суп. А феміністок ми хочемо не любити. Вони жахливі і каструють котів.

Клопіт в тому, що ті феміністки, котрих «ніхто не любить», також реально не існують. Існує фантом феміністки: образ, котрий застиг в людській уяві, — образ розчарованої божевільної з ножем в зубах і палаючим бюстгальтером в руці. Страшний, відштовхуючий, а передусім нежіночний. В цей фантом жінки часто

вірять — становить він збірник цілих пластів несвідомого незадоволення, уособлює небажання перевіряти власні погляди. Він дозволяє приписати власний гнів якимось іншим жінкам, відсунути на безпечну відстань. Він дозволяє говорити «я не відчуваю дискримінацію» та «я не феміністка, але...». Друга частина цього речення від фемінізму нічим не відрізняється, однак фантом феміністки охороняє кордони жіночості.

Ніхто не любить привидів, бо привид виник для того, щоб його не любили. Ми не любимо його за те, що самі йому приписали. Він охороняє нас всіх від нещастя, яким був би серйозний розгляд питання дискримінації жінок. Боюся, що реальні феміністки мусять з фантомом змиритися. Бо фантом вічний. Раніше «ніхто не любив» суфражисток. Ще раніше — відьом. Відьмам, до речі, було значно гірше, бо за те, що про них вигадували, вони гинули на вогнищах. Особисто я, якщо треба вибирати між вогнищем, котре горить насправді, та бюстгальтером, котрий горить в людській уяві, категорично віддаю перевагу бюстгальтеру.

¹ E.Skrok, S.Dolecki, *Kobiecność, co z niej zostało?* „Focus”, marzec 1999, s.33.

² Про бурхливий роман американського фемінізму з засобами масової інформації пише F.Davis w: *Moving the Mountain*, University of Illinois Press, Urbana 1999, s.106-120, а також Susan Brownmiller, *In Our Time*, Aurum Press, London 2000, s.136-166.

³ S.Brownmiller, *In Our Time*, s.36-37.

⁴ L.Hansberry, *In Defense of the Equality of Men*, w: S.Gilbert, S.Gubar (red.), *The Norton Anthology of Literature by Women*, Norton & Co., New York 1985, s.2062-2063.

⁵ D.Zagrodzka, *Pani na ta*, „Gazeta Telewizyjna”, 13-19 kwietnia 2001, s.12.

⁶ W.Orliński, *Współczynnik człowieczeństwa 0,8*, „Gazeta Wyborcza”, 9 sierpnia 1999, s.12-13.

⁷ *Rodzina a nie feminizm*, інтерв'ю з Марією Смеречинською, „Życie”, 10 lutego 2000, s.15

⁸ Документальний фільм *Gloria Steinem. Intimate Portrait*, Lifetime Productions inc., 1999.

⁹ K.Grochola, *Nigdy w życiu*, W.A.B., Warszawa 2001, s.88.

¹⁰ T.Bochwic, „Życie”, 5 lipca 2000.

¹¹ K.Grochola, *op.cit.*, s.273.

Від фемінізму до макбілізму... і назад

Малгосі Кошелєв, завдяки котрій я знаю, за що люблю Еллі

Перша серія, в котрій Еллі МакБіл танцює на похороні

До недавнього часу я трохи соромилася моєї слабкості до серіалу про анорексичну юристку та її серцеві клопоти. Чи може феміністка любити особу, котра стала провідною фігурою «кінця фемінізму»? Фемінізм закінчився, ми живемо в епоху постфемінізму — це знає кожен, хто читає газети і дивиться телебачення. В червні 1998 року тижневик «Тайм» оголосив про смерть жіночого руху в номері, обкладинку котрого прикрашала Каліста Флокхарт, тобто виконавиця ролі Еллі в серіалі. Каліста посміхалась в оточенні лідерів жіночого руху: Сюзен Б. Ентоні, Бетті Фрідан, Глорії Стейнем, таким чином показуючи, що вони — це минуле, а вона — майбутнє. Назва статті мала форму питання: «Чи фемінізм помер?», а його авторка врешті-решт дійшла до висновку, що справді: помер. Задихнувся під грудьми помад і лаків для нігтів. Став жертвою егоцентризму, стимулювання інтересів споживачів та сексуальної манії сучасних молодих жінок. Фемінізм — це труп, а ми разом з Еллі МакБіл танцюємо на його похороні.

Віртуальний похорон жіночого руху відбувається з регулярністю, вартою подиву. Постійно ми дізнаємося,

що радикали шістдесятих років на пенсії, а їхні дочки замість маніфестацій ходять на покази моди. Якщо навіть хтось про щось маніфестує, лобіює інтереси жінок або допомагає жертвам звалтування і насильства, засоби масової інформації нічого про це не знають. Еріка Джонг порахувала, що з 1969 року в тому самому тижневику «Тайм» про смерть фемінізму оголошували 119 разів¹. При цьому вона помітила цікаву закономірність: засоби масової інформації ховають фемінізм і оголошують світанок чудової епохи постфемінізму з тим більшим запалом, чим більше в жіночому русі насправді відбувається. Отже, слід було б тішитися з нової серії похоронів — видно, з третьою хвилею жіночого руху все гаразд.

Однак якщо Еллі МакБіл є препарованим засобами масової інформації доказом, що фемінізму нема, то чому я, феміністка, так сильно її люблю? Чи в мене частковий параліч ідей? Макбілістичне відхилення? Адже загально відомо, що фемінізм — це «тупа ідеологія» та «ключ, котрий відкриває всі двері», отже світ чекає від мене, що я холодно проаналізую Еллі, а потім з відразою кину політично невідповідну звичку. Нічого подібного. Коли я пишу ці слова, Еллі зникла з каналу «Польсат», але я знайшла її по шведському телебаченню і, затримуючи подих, слідкую вже за п'ятою серією її пригод. Більше того, мені стало відомо, що я не єдина феміністка, котра любить Еллі МакБіл: цей серіал люблять всі мої знайомі з жіночого руху — і в Польщі, і в Штатах, і в Англії! Бо справа з Еллі не є такою простою, як декому здається. З сучасним жіночим рухом, зрештою, теж.

Друга серія, в котрій Еллі і Бріджит ловлять чоловіків, читаючи повісті Джейн Остін

В одній з перших серій серіалу задають питання, чи Еллі МакБіл хоче змінити світ. Відповідь звучить: «О, так. Але спочатку я хочу вийти заміж». Ця заява ста-

новить квінтесенцію макбілізму — погляду на світ і жіночність, суцільність котрого полягає на надзвичайно послідовному розмноженні суперечностей. Еллі поєднує незалежність з маніакальним страхом самотності, невроз із привабливістю, фривольність з професіоналізмом... і зовсім цього не стидається.

Йдеться тут не тільки про те, що робить або думає сама Еллі. Значно цікавішим є те, що думають мільйони жінок на цілому світі, котрі знаходять в ній правду про власне життя. Я вже бачила Еллі у французькій, німецькій, єврейській та арабській версії, відвідала також сторінку в Інтернеті, де про її долю дебатують американки, японки та індуски. Так само, як її британська сестра-близнючка Бріджит Джонс, Еллі МакБіл відповідає якійсь особливій потребі теперішнього покоління молодих жінок. Схоже, є «щось», чому ми хочемо ототожнювати себе з незалежною тридцятирічною жінкою, котра прагне мати «все» (тобто і родину, і кар'єру), але не дуже це в неї виходить. Еллі і Бріджит працюють і зовсім не мають заміру відмовлятися від своїх амбіцій. Водночас, вони «жіночні» в тому сенсі, що змістом їхнього життя є потреба у близькості. Вони хочуть звити собі комфортне гніздечко під боком ідеального чоловіка: такого, який оцінить амбітну партнерку, котра шукає власний шлях, і, не втрачаючи нічого від своєї мужності, візьме на себе половину домашніх обов'язків. Що ж, якщо таких чоловіків не має, Еллі і Бріджит не задовольняться аби чим.

Елен Філдінг, котра створила Бріджит Джонс, буде в своїх книжках мережу посилань на повісті Джейн Остін, і це не тільки постмодерністська забава в алюзії, але також свідоме записування себе в ті традиції літератури, котрі консервативні критики із зневагою називають «жіночою». Ті ж самі критики охоче виключають Джейн Остін з жіночої течії літератури, признаючи за нею місце в чоловічому пантеоні «великих письменників», але Елен Філдінг і мільйони її читачок не дозволять спаскудити улюблені книжки. «Гордість і упередження», «Розважлива і романтична» або «Емма» живуть другим, ніби підпільним життям — саме як жіноча література. «Бабське

чтиво» — сказав би з огидою критик-універсаліст, та додав би зверхньо, що «справжня література» статі не має. Але твори Остін статі мають. Про це знають її читачки, які на протязі майже двохсот років беруть її книжки, щоб подумати собі (і поговорити) про так зване життя. Про те, що жінка мусить зробити, щоб якось в житті влаштуватися, тобто добре вийти заміж. У світі Джейн Остін подружжя було єдиною доступною для жінки кар'єрою, а залишитися старою дівою — катастрофою. Парадокс цієї культури був однак в тому, що молода жінка, завданням котрої було довести справу до великої життєвої трансакції перед вівтарем (трансакції, яка стосувалася сексу, грошей і безпеки), мусила при цьому здаватися «невинною, як дитина» і «чистою, як квітка». Заради цього парадоксу сьогодні читають повісті Остін.

Правила гри в традиційну жіночність розкішно прості, та водночас внутрішньо суперечливі: треба спіймати чоловіка і забезпечити собі побут, справляючи при цьому враження, що зовсім, авжеж, зовсім цього не хотіла, навпроти, думала тільки про квіти, пташок, оборки і візит в четвер до тітки Марж. Додаткове правило: в цьому всьому треба бути цілком щирою! Мудра і цнотлива жінка спочатку тверезо оцінює ситуацію на матримоніальному ринку і розсудливо вибирає кандидата, а потім забуває, що зробила такий вибір, і зовсім випадково без пам'яті закохується у відповідного (тобто багатого, порядного, відповідального та вдвічі старшого за неї) кандидата. Здійснює все це в шістнадцять років, не маючи жодного життєвого досвіду. Джейн Остін показує цей світ з величезною дозою гіркої іронії, оскільки описаний тут матримоніальний ринок нагадує продаж невільників, але я б не приписувала авторці «Умовляння» бунтівних замірів. Тут не має ні гніву, ні навіть сварливості. Здається, що Остін весело підморгує своїй жіночій публіці, показуючи, що кожний бачить, яким є світ (патріархальний, але загалом гарний), а життя дається тільки одне, отже треба собі в цьому світі якось (тобто по-жіночому) давати раду.

На саме такій Остін виховувалися багато поколінь англійок та американок. І хоча підручники з історії літератури розтікаються про «універсальне» та «позачасове» значення її творчості, феномен популярності її творчості полягає в абсолютно протилежному: замість описувати долю «людини в світі», вона описала долю жінки в дуже особливій культурі. Вона ухопила суперечність, котра міститься в самому центрі інституту подружжя: це «велике щастя», що виникає ніби з «пориву серця», для жінки є обов'язковим компромісом, єдиним джерелом матеріальної безпеки та суспільного схвалення. Її героїні повинні «стихійно» закохатися або змарнувати життя. Звідси в повістях Остін ці розкішні нісенітниці, ці небувалі повороти сюжету, в котрих виявляється весь абсурд, та водночас небезпечність ситуації. Щоб не залишитися старою дівою, треба зберігати надзвичайну розсудливість, поміркованість та уважність, і при цьому поводитися так, ніби кожна подія була результатом нашої наївності або випадку. Героїні Джейн Остін — це завжди панни на виданні, ніби невинні і наївні вітрогонки в мереживі і муслінах, а по суті люди бізнесу перед трансакцією, котра вирішить все їхнє життя.

Бріджит Джонс і Еллі МакБіл теж хочуть «добре» вийти заміж. Вони фантазують про шлюбні сукні, обіди в свекрові по неділях та рожевих немовлятах, котрі пахнуть тальком. Однак ці сучасні «панни на виданні» від героїнь Джейн Остін відрізняються тим, що вийти заміж вони не повинні. *«Я думаю, що чоловік — це не те, що тобі необхідно»*, — говорить один з шефів фірми, здивований, що незалежна успішна жінка думає про заміжжя. Еллі дивиться на нього глумливо і відповідає: *«Ти був правий. Чоловік — це те, чого я хочу»*.

Еллі, Бріджит і їхнім прототипам в реальному світі справді не «необхідні» чоловіки. Їм не загрожує небезпека залишитися «старими дівами». Це слово постаріло майже так само, як «бальна книжка» чи «амант». Їм не треба змінювати тотожність, з дівчини перетворитися на жінку, і вони не мають найменшого заміру передавати комусь відповідальність за своє життя. Навіщо

тоді хочуть заміж? Отже йдеться тільки — а може, аж! — про близькість з іншою людиною. Вони хочуть близькості на партнерських умовах, інше їх не цікавить. Надамо з цього питання голос самій Еллі: *«Кохання. Пари. Партнерство. Те, що люди сходяться і не розходяться. Я мушу в це вірити, коли лягаю спати, хоча лягаю спати сама. Це макбілізм»*.

Маючи цю просту мету, а водночас повну матеріальну незалежність і багате товариське життя, Еллі і Бріджит шукають чоловіків. Вони нічого не повинні, нічого (крім кохання) їм не треба, отже, вони можуть чоловіками і поперебирати. І перебирають, перебирають, перебирають — без кінця. Якщо героїні Джейн Остін десь в літературному потойбічному світі дивляться телебачення, то напевно після кожної серії хитають головами, кажучи: знову пропустила таку хорошу партію, ой, буде про це жаліти! Однак панна МакБіл має дійсно зависокі вимоги: *«Я хотіла б бути багатого, досягти успіху, мати трьох дітей і чоловіка, котрий чекає вдома, щоб масувати мені стопи»*. Чи Еллі насправді шукала жінку?

Третя серія, в котрій з'являється привабливий адвокат, містер Гендер

Над Віслою «Еллі МакБіл» сприймають (і полюбляють) як серіал про розумну, симпатичну, а при цьому трохи «завернену» молоду жінку, котра долає серію досить абсурдних особистих і професійних проблем. Цей самий серіал в Штатах становить певну політичну заяву: його сприймають як підступний, але в своїй підступності дуже наполегливий голос в суперечці про жіночість. В американській культурі «Еллі» позначає певний етап в суперечках довкола фемінізму і антифемінізму («backlash»), котрі ведуться на протязі сорока років, а водночас іронічний коментар на тему цих суперечок. Макбілізм не піддається категоризації: він одно-

часно постфеміністичний і постантифеміністичний, причому в обох випадках наголос слід поставити на іронічну частку «пост». Знаємо, що Еллі передвіщала в засобах масової інформації «смерть фемінізму», але варто додати, що зробила вона це не за власним бажанням. Сама Каліста Флокхарт вважає себе феміністкою, тому вона і її агенти були шоковані тим, як «Тайм» використав образ Еллі.

Про що йдеться? Чи одна і та сама постать може одночасно передвіщати смерть і відновлення жіночого руху? Може, але тільки за умови, що ми звільнимся від закоснілих уявлень про фемінізм, визнаємо, що певний етап насправді закінчився, а третя хвиля жіночого руху така, як ціла сучасна західна культура — нечувано складна, різнорідна і сповнена суперечностей. Дебати, до котрих Еллі МакБіл додає свої п'ять копійок, стосуються не тільки жіночості і мужності, але також границь між публічною і приватною сферами. В традиційній культурі вони однозначно пов'язані з чоловічим світом та жіночим світом, а фемінізм від початків свого існування піддавав цей поділ сумніву. Алюзії в серіалі показують, що його творці формують в глядачів свідомість історії та мови суперечок про місце статі в суспільному житті. В Штатах пересічний телеглядач знає певні речі просто тому, що він зростав у світі, де про «стать» в значенні «*gender*», тобто щось, що формується завдяки культурі, а не природі, ведуть дискусії на протязі майже півстоліття. Поняття «культурної статі» назавжди закріпилося в публічній дискусії, тому дискусію про мужність і жіночість ведуть не серед біологів чи лікарів, а соціологів, психологів і юристів.

Власне, про юристів. В Польщі «Еллі МакБіл» — це просто легка комедія про групу молодих людей, котрі — так забавно склалося — працюють в юридичній фірмі. З нашої перспективи важливим є не профіль фірми, а розвиток особистого життя постаті. Тим часом в американському контексті факт, що йдеться про юристів, має принципове значення. Їхні особисті проблеми ніколи не будуть тільки особистими, бо розігруються на публіч-

ному просторі фірми, серед грубих томів, що містять описи схожих випадків, котрі були вирішені в залі суду. Вони самі постійно виступають в ролі захисників, обвинувачів або навіть обвинувачених в справах про сексуальне переслідування, дискримінацію з погляду на вік, стать або зріст. В суді також розглядають різноманітні клопоти в подружжі чи дружбі. Всі герої і всі події серіалу розміщені у специфічному просторі між публічним і приватним. Як і мужність, так і жіночість функціонують на межі цих двох сфер, тут немає нічого очевидного і «природного». Тому про тотожність жінок і чоловіків постійно ведуть суперечки і неогоціації, постійно їх видозмінюючи.

Четверта серія, в котрій всі ідуть в туалет

Символом цього світу є спільний туалет, місце, в котрому всі неминуче зустрічаються, хоча здається, що всі шукають там приватності. Саме в туалеті перетинаються найважливіші сюжетні лінії серіалу, ті, ніби приватні і ті, ніби чисто юридичні; тут також знаходяться лаштунки театру статі. Важливу роль відіграє дзеркало: чоловіки напружують перед ним м'язи і приладжують піджак, співаючи собі під ніс пісеньки про справжню мужність, а жінки поправляють зачіску і макіяж, обмінюючись зауваженнями про оргазм, місячні та потенцію партнерів. Майже кожному з цих розмов перериває представник протилежної статі, котрий виходить з кабінки,— і нікому це особливо не перешкоджає.

«Символ доведеної до абсурду політичної коректності» — так Малгожата Завадка-Ковальська охарактеризувала в «Високих каблуках» туалет в «Еллі МакБіл», при нагоді вбиваючи не тільки фемінізм, але також увесь американський лібералізм². Несправедливо. Щоб оцінити багаторівневу символіку цього храму, треба розмістити його в контексті суперечок про політичну коректність.

Саме суперечок, бо в Штатах політична коректність принаймні не є очевидним абсурдом (очевидним з точки зору польських коментаторів). Ставлення творців «Еллі МакБіл» до цього явища суперечливе, а спільний туалет, крім того, хоча і є чудовим фоном для численних дурниць, сам по собі дурницею не є. По-перше, такі туалети насправді існують, наприклад, в гуртожитках. По-друге, в світі Еллі МакБіл чоловічо-жіночий туалет символізує певну невідворотну зміну, що відбулася в американській культурі на протязі життя людей, котрим сьогодні тридцять (глядачів і героїв серіалу). Ця зміна полягає на поступовому зникненні межі між публічною і приватною сферою, а серіал її не критикує, а показує як певну реальність, використовуючи абсурдний гумор.

Якщо нам обов'язково необхідна ясність, варто послухати голос судді з серіалу, вірогідній постаті, котра викликає загальну повагу. Коли з свідчень свідків з'ясовується, що туалет — це місце, завдяки котрому в фірмі панує сердечна атмосфера, суддя заявляє, що при нагоді сам охоче колись туди зазирне. Це, відмітимо в дужках, коментар до вироку, в котрому обвинувачений туалет разом з цілою фірмою повністю виправдовують: суддя відхилив позов колишньої працівниці, котра звинувачує фірму (в тому числі туалет) в зруйнуванні її подружжя.

Отже, спільний туалет в «Еллі МакБіл» — це не об'єкт сатири, а самоіронічний знак культури, котра колись (в сімдесятих роках) цілком серйозно захопилася лозунгом «приватне — це політичне», щоб потім (у важку для жіночого руху епоху Рейгана) цей лозунг опошлити, осміяти і відкинути, і нарешті (за часів Клінтона і народження третьої хвилі фемінізму) почати заново з нього черпати. Фемінізм помер, хай живе фемінізм! Дивлячись сцени в туалеті в «Еллі МакБіл», варто пам'ятати про існуючу більше десятиріччя (1972–1984) суперечку про «ERA» (Equal Rights Amendment) — поправку до конституції США, що гарантує рівність статей. Вирішальним в остаточному відкиненні цієї поправки став так званий «клочачний» аргумент правих, котрий заявляв, що результатом рівності будуть спільні публічні туалети³. В країні з

сильними пуританськими традиціями думка про те, як щось явно «непристойне» може стати обов'язковим, має, зрозуміло, велику вагу. На додаток, право на приватність в Штатах вважають одним з найголовніших прав людини, і трудно заперечити, що з приватністю у світі спільних туалетів виникли б проблеми. «Клоачний» аргумент був повністю позбавлений правової основи, бо в «ERA» не було ні слова на тему туалетів, а рівність не означає узагальнення цілого простору. Однак цей аргумент виявився надзвичайно ефективним. В конституції США запису про рівність статей не має і, напевно, він це довго там не з'явиться.

Викликає подив те, що в культовому серіалі дев'яностих років ця безцінна приватність виявляється чимось відносним, а спільний туалет є улюбленим місцем товариських зустрічей. Саме це нове, іронічне відношення до публічного (політичного) і приватного (особистого) можна вважати квінтесенцією макбілізму та, на мою думку, цілої сучасної західної культури. В світі Еллі МакБіл приватні суперечки вирішують публічно, в суді, а правильність і правда відіграють функцію риторичної вправності юристів. Вирішальним тут є не точність, логіка чи знання фактів, а своєрідні здібності до представлення: виграє той, кому вдається зворушити публіку і суддю.

П'ята серія, в котрій Еллі знайомиться з родиною Злотопольських і дуже дивується

Як я вже зазначила, стаття в макбілізмі — це скоріше «gender», ніж «sex», а неможливість передати цю різницю в перекладі є тільки найочевиднішою з причин, чому «Еллі» по польському каналу «Польсат» відрізняється від «Еллі» на американському «Фокс». Про статеві, а власне

«гендерні» ролі тут ведуть юридичні неогоціції, а пов'язані з природою поняття, такі як материнський інстинкт чи чоловічий потяг, беруть в іронічні лапки. «Я — людська істота. Я маю темперамент. Маю почуття провини. Маю овуляцію», — так звучить типовий макбілізм⁴. Пояснюючи свою поведінку, героїня в цій заяві черпає з усіх можливих точок зору: до філософії (людськість), психології (темперамент) і моральності (провина) вона влучно додає біологію (овуляція). Кожний контекст однаково добрий і однаково поганий, бо тут йдеться не про «правду», а про ефективне функціонування в суспільстві. «Стать» є одним з багатьох жетонів, котрі використовують в цій грі.

В одній серії з'являється немовля. Здається, важко знайти істоту більш близьку до природи, котра найменше піддається маніпуляціям юристів. Дитина (в біологічному сенсі) має чоловічк стать, отже, радісно пісяє вгору, прямо в очі розчуленим юристам. Це, і тільки це, може відповісти мати-природа, бо в світі Еллі МакБіл культурний релятивізм сягає також новонародженого. Елейн, секретарка Еллі, котра і знаходить немовля, і вирішує пригорнути, на протязі кількох годин відчуває «інстинктивну» прив'язаність до дитини, а один з колег говорить, що у разі, якщо вона хоче стати «матір'ю», варто подбати про лактацію. Груди з молоком будуть в сімейному суді надзвичайно переконливим аргументом.

З польської перспективи ці дурнуваті жарти навколо справи материнства здаються досить екзотичними: ніхто в нас серйозно не піддає сумніву реальність інстинкту, а зв'язок матері з дитиною вважають чимось «природним», туманно посилаючись на генетику і гормони. Там, де йдеться про стать, пересічні знання про «сили природи» діють як автомат. Вкидаєш монетку, натискаєш на кнопку з написом «жінка», і одразу випадає картка з написом «справжня жінка прагне бути матір'ю». Чергова монетка — і маємо те саме в псевдонауковій версії: «Сексологи вважають, що стовідсоткова жінка завжди хоче бути матір'ю. Справжні жінки мають імператив материнства, але іноді він пробуджується запізно». Тому

в нас викликає подив жінка, в котрої до власної дитини суперечливе ставлення; звідси труднощі з переборенням табу про післяродову депресію і загальне переконання, що «це не могла бути справжня мати», якщо йдеться про відмову від дитини або вбивство. Ніхто не сприймає факт, що кровний зв'язок — не те саме, що любов, або хоча б почуття відповідальності. Мати — це мати, в польській культурі річ зрозуміла сама по собі. Тому ми, на відміну від, наприклад, шведів, вважаємо, що декретну відпустку неможливо замінити на батьківську. Нас дивує чоловік, котрий ставить батьківство вище за професійну кар'єру. В той час, як в Швеції міністр фінансів недавно перервав роботу на два місяці, щоб реалізувати чоловічу частину батьківської відпустки, і всі це сприйняли з повним розумінням. Польське переконання, що почуття до дитини є біологічним питанням, мають далекосяжні результати: досить часто вважають, що всиновлення не може бути вдалим («чужа кров»), що штучні методи запліднення — це щось підозріле (бо «неприродне»), а батьківство геїв і лесбіянок — це виродження. Дитина має бути власною, зачатою «по-божому», і виховуватися «нормально», тобто, в основному, матір'ю.

«Еллі МакБіл» перевертає ці очевидності догори ногами. Елейн справді хоче мати дитину, але необов'язково свою. Біологічна мати, видно, інстинкту позбавлена і повертається за дитиною не через «заклик природи», а тому, що відчуває себе за неї відповідальною. Почуття тимчасової «матері» по відношенню до знайденної дитини не збуджують жодних сумнівів, а материнський інстинкт, цю потужну біологічну силу, котра в польських серіалах є основною мотивацією жіночих постатей, висміюють як сентиментальну фікцію. Однак всупереч тому, що говорить стереотип, людина — це передусім суспільна істота, а не ссавець, що прагне за будь-яку ціну передати далі свої гени. Отже, незалежно від того, що відбувається в тілі жінки під час вагітності і родів, величезний вплив на її відношення до материнства (або бездітності) справляють культурні уявлення про те, як виглядає норма. Полячки мають або не мають

дітей в культурі, в котрій бездітну вважають «несто-відсотковою» жінкою; Еллі МакБіл прибуває до нас із світу, в котрому подібне твердження викликало б спів-чутливий сміх.

Еллі МакБіл не з'явилася з нізвідки. Разом із своєю колекцією суперечностей вона прибула в кінці довгого ряду жіночих постатей з американських телевізійних комедієдрам, як бунтівна, а при цьому дещо загублена молодша сестра своїх попередниць. Вже один тільки факт, що професійну кар'єру вона вважає очевидністю, є сучасною відповіддю на радісне щебетання жінок і матерів в серіалах п'ятдесятих років. Жіночість Еллі для нас так само очевидна, як для тогочасних глядачів жіночість пані Клівер та її численних клонів. Зараз в Америці не вдалося б зняти серіал про щасливу домогосподарку, життєві прагнення котрої зводяться до догодження чоловікові і дітям та миттям кухонної підлоги, що блищить як дзеркало. Чи вдалося б зняти такий серіал в Польщі, де величезна кількість жінок працюють? На це питання можуть нам відповісти глядачі «Клану», «Злото-польських», «Прийомної родини» та «Світу за Кепськими». Але це вже зовсім інша історія.

Шоста серія, в котрій Еллі не займається ні історією, ні політикою

Еллі, особливо в порівнянні з героїнями польських серіалів, справляє враження «звільненої жінки». Однак маніакальні пошуки чоловіка є абсолютно постфеміністичним коментарем таких витворів культури сімдесятих років, як серіал про Марі Тайлер Мур, жінку після тридцяти, незаміжно, котра робить кар'єру в засобах масової інформації і дуже задоволена життям. Зараз такий образ визнали б «нежиттєвим», але це свідчить тільки про культурний клімат, що не підтримує жіночу

незалежність. Цей серіал показували в Штатах сім років (1970–1977) і він був дуже популярним, особливо серед жінок. Він був життєствердженням жіночих амбіцій і жіночого індивідуалізму, що формувалися в те десятиріччя: Марі хотіла чогось в житті досягти, а знайти чоловіка не було для нею важливою метою. Ієрархія цінностей Еллі МакБіл, як ми вже знаємо, трохи інакша.

Американські комедії вісімдесятих і початку дев'яностих років створили цілу плеяду «сильних жінок»: Аліс, Кегні і Лейсі, Мерфі Браун, Розанн. Ці серіали не були однозначно пов'язані з фемінізмом, але вимагали від своїх глядачів присвятити трохи уваги таким проблемам як дискримінація статі, расизм, епідемія СНІДу, гомофобія чи сексуальне переслідування. На такому телебаченні виховалося покоління теперішніх глядачів «Еллі». Макбілізм інакший. Тут теж з'являються серйозні суспільні питання, але в такій формі, що тяжко до них ставитися серйозно. Бездомний виявляється продавцем страховок, котрий збирає матеріали для книжки про людей вулиці; в середині серії, однак, виявляється, що він є справжнім бездомним, котрий для забави вдає продавця страховок. Ще через п'ятнадцять хвилин ми дізнаємося, що бездомний страждає від психічної хвороби, але загалом своєю долею радше задоволений.

Досить про суспільну нерівність, перейдемо до жіночого питання. Ось маємо справу про дискримінацію, досить нетипову: жінка-шеф внесла позов проти підлеглих, котрі підважували її авторитет, бо до влади вона прийшла через ліжку попереднього шефа. Жінка програє цю справу, але їй вдається переконати свого захисника (а також глядачів), що вона — істота морально та сексуально бездоганна, а вісімдесятирічного шефа справді кохала. Коли ми вже в це віримо, жертва дискримінації пристрасно цілує свого захисника в момент, коли до кімнати входить його дружина.

Напрошується питання, до чого служать ці заплутані сюжети. Отже в «Еллі МакБіл» йдеться про те, щоб кожний випадок виявився особливим та заплутаним в численних суперечностях і парадоксах. Тут ніщо не під-

дається узагальненню, кожна медаль має дві (а хто знає, може три) сторони. Материнський інстинкт? Прошу дуже, навіть лактацію можна забезпечити. Дискримінація? Але ж це підвладні дискримінують пані шефову. Бездомність? Звичайно, але вдягнена в фірмовий костюм. Чи Еллі хоче змінити світ? Але ж так, тільки спочатку хай знайде чоловіка. Ключем до цього серіалу є його скептицизм і віра в свободу індивідуальності. Кожна чергова серія – це радикальна відмова виступати в будь-якій суспільній або політичній суперечці. Ми не займаємося політикою, в нас є важливіші проблеми. Зрозуміло, що особисті.

Сьома серія, в котрій Еллі міряється силами з реальністю

«Що такого ви бачити в цій реальності?» — це центральне питання життєвої філософії, що називається макбілізмом. Як постфеміністка Еллі МакБіл на реальність трохи ображена. Вона вважає, що реальний світ — це похмуре і несправедливе місце, котре не вдається змінити, тому слід замінити його на мрії, найкраще про кохання. Однак Еллі МакБіл — це не сентиментальна дівчина з фільмів п'ятдесятих років, а амбіційна і благородна юристка, котру преса кінця ХХ століття визнала «звільненою жінкою». Що ж тоді займає гарну та розумну голівку сучасної «звільненої жінки»? Ось, наприклад, Еллі вкладає всі свої інтелектуальні сили та масу почуттів в захист права людини (своєї приятельки) провести решту життя в стані сплячки, в щасливому зв'язку з вигаданим чоловіком. В іншій серії мужньо бореться за право... дітей і дорослих вірити в Санта Клауса.

В жодному іншому питанні серіал не є настільки послідовним, як в своєму переконанні, що реальність — це занадто розрекламований товар. Макбілізм — це в значній мірі відмова стикатися з політичною і суспільною

реальністю; відмова іронічна, зухвала, сповнена впевненості нарциса, що цей світ його не стосується, а часи радикальних лозунгів минули без вороття. Зрозуміла річ, що відмова від участі в політиці в широкому розумінні сама по собі є виразною політичною заявою: ця мовна гра вже не ведеться в ліберальній традиції, це забава в неолібералізм. «Еллі МакБіл» можна сприймати як маніфест покоління, скерованого проти ідеалістів шістдесятих років, котре називають «поколінням X». Чим повинен бути бунт покоління проти покоління бунтівників, якщо не новим конформізмом?

Неолібералізм цінить свободу в досить конкретному значенні: як право особи не завертати собі голову проблемами інших осіб. Тому в серіалі про молодих юристів знайдеться місце тільки для туманного розуміння і дуже поверхневої вразливості на суспільні проблеми. «Часом я відчуваю спокусу покинути суспільство і приєднатися до бездомних. На жаль, я тоді не могла б носити мої чудові костюми» — говорить Еллі. Її життєва філософія тільки трохи відрізняється від переконань одного з шефів фірми, Річарда Фіша, котрий у важкі хвилини любить говорити, що в житті насправді суттєве тільки одне: сума грошей, що збираються на рахунок.

Фішизм і макбілізм відштовхуються від ідеалізму шістдесятих років як від трампліну, а постфемінізм робить те ж саме з фемінізмом. Не бореться з ним, а перетворює в дурницю. Постфемінізм означає готовність черпати із завоювань жіночого руху в поєднанні із зухвалим відкиданням його ідеалів. Цей світогляд можливий завдяки тому, що колективна пам'ять, особливо там, де йдеться про права жінок, буває незмірно короткою. Ми не пам'ятаємо, що недавно цих прав не мали, а також тих, хто ці права для нас здобув. «Забування» надзвичайно зручне для сучасної успішної жінки: тої справжньої, котра влаштувалася десь в якості «ізіуминки», та тої фікційної, полакованої героїні жіночих журналів і телевізійних серіалів. Добре теж мати талант ігнорувати справжні проблеми жінок, котрим «успіх» не випав. Еллі МакБіл ігнорує їх з легкістю, що обеззброює.

Восьма серія, в котрій Еллі є постфеміністкою, читає довідники та йде до психоаналітика

Фемінізм впровадив до головної течії американської культури тезу, що приватне часто по суті буває політичним. Постфемінізм натомість говорить, що все, з політикою включно, насправді є приватним. Саме тому серіал про Еллі МакБіл, подібно як «звільнені» жіночі журнали типу «Космополітен», та розраховані на жіночу публіку психологічні довідники, як вогню бояться мислення в суспільних категоріях. Фемінізм дозволяє жінкам помітити, що їхні індивідуальні проблеми часто є фрагментом певного суспільного лиха, що це функція несправедливого поділу сил і ролей в патріархальному суспільстві, а їх вирішення вимагає глибоких культурних змін, жіночої революції. Натомість в постфемінізмі до роздумів про культуру доходить рідко, все вдається звести до індивідуальної психіки. Це у великій мірі культура психотерапії. Маєш проблему? Не звинувачуй в цьому суспільство. Краще задумайся, чи ти сама не повинна змінитися. Маєш залежність? Від їжі, кохання, відсутності почуття власної вартості, токсичного шефа? Непотрібне закреслити. Почитай довідник, піди до психоаналітика, навчися медитувати, словом — змни своє життя. Ідея замість себе намагатися змінити світ з точки зору психотерапевтичних довідників є безглуздою: будь-яка політична діяльність — це лише «спротив» і обдурювання самого себе⁶. Постфеміністки не ходять на маніфестації — в них в цей час масаж або зустріч групи підтримки, де вони дізнаються, що всі їхні проблеми вирішуються самі, як тільки вони об'єднуються із своєю «внутрішньою дитиною».

Підступна заява Еллі МакБіл, що до того як вона почне змінювати світ, хочеться вийти заміж — це по суті

коротка лекція по феміністичній ієрархії цінностей. Тут не заперечують тезу, що світ (читай: розподіл статевих ролей) влаштований погано. Тільки стверджують, що світ (читай: чоловіків) змінити не вдасться. Слід до нього пристосуватися (читай: спіймати чоловіка). Отже, маємо нову версію Джейн Остін, але цього разу без зайвих прикрас, таких як тонка іронія, гарна літературна мова чи завороти сюжету. Сучасна «панна на виданні» не має часу на дурниці, занадто багато вона його вже витратила на боротьбу за рівні права. Тому «панна на виданні» звертається до довідників.

Надзвичайний розквіт культури довідників, котрий почався в середині вісімдесятих років і триває до сьогодні, є в значній мірі побічним результатом втрати надії. Радикалізм шістдесятих і сімдесятих років містив в собі небувалий оптимізм: вірили, що культура мусить змінитися під напором відповідних аргументів, що патріархат, один раз оголений, застидається і відійде в історію. Сьогодні ми знаємо, що ні, не застидався, ані відійшов, тому фемінізм часто представляють як помилку в діях або промах, а його оптимізм — як наївність. Однак саме ідеалізм становив силу цього руху — силу, котра, правда, не змела всі прояви нерівності, але на протязі кількох років суттєво змінила культурний клімат таким чином, що для певних проявів сексизму вже просто не має місця. Отже, якщо в Польщі амбітну жінку, котра робить реальну кар'єру, називають «бабохлопом», якщо журнал, що вважають науково-популярним, пише, що бездітна жінка — не «стовідсоткова» представниця своєї статі, якщо кандидат в президенти серйозно пропонує відібрати в жінок право голосу — це є можливим тому, що на рубежі шістдесятих і сімдесятих замість радикальної утопії ми відігравали гротеск під назвою «соціалізм з людським обличчям». Після нього прийшов радісно егоцентричний неолібералізм, а фази автентичної суспільної вразливості просто не було.

Друга хвиля фемінізму на Заході була рухом певною мірою утопічним з передумови. Також нас не повинно дивувати, що патріархат і далі існує — подиву варте

скоріш те, що так багато в ньому вдалося змінити. А може, щоб будь-що змінити у відношеннях між статями, треба подолати страх і повірити, що все вдасться? Одна з учасниць того руху згадує через роки:

Ми вірили, що стоїмо на порозі великих змін. Всі мури і границі, як всередині нас, так і назовні, повинні були за хвилину повалитися. Повітря було якби наелектризоване, і тому ми були зухвалі і сильні⁷.

Десь в середині вісімдесятих років повітря перестало іскрити. Радикали більше не почували себе сильними і «зухвалими»; а може, їхня сила і зухвалість просто набридла засобам масової інформації? Кожний суспільний рух колись втрачає силу. Не можна роками влаштовувати видовищні акції, і навіть найбільша зухвалість з часом стане повсякденною. Радикальне політичне мислення поступово заміняла популярна психологія із своєю риторикою хвороби, залежності, духовного шляху та оздоровлення зсередини. Довідники — це не лік, а симптом культурної хвороби, котра полягає в поступовому зникненні надії. Світ не хоче змінюватися, говорять, отже може вдасться змінити саму себе? Тут можна закінчити наше оповідання: засмучено констатуємо, що «велика зміна», в котру вірили феміністки, просто не відбулася. Щось не вийшло, щось скінчилося, повертаємося до приватності. Еллі МакБіл, замість того, щоб бунтувати, іде до психотерапевта. Однак можна розказати цю історію інакше. Велика зміна, звичайно, відбулася: молоді жінки в Штатах і Західній Європі живуть сьогодні в абсолютно іншому світі, ніж їхні матері. Вони народилися в культурі, вже зміненій фемінізмом, і прийняли її як очевидність, котрій не варто дивуватися. Бо як же тут дивуватися, що наші професійні прагнення значать не менше, ніж прагнення наших партнерів? Що в тому дивного, що замість начальника в нас начальниця? Що ми самі вирішуємо, чи мати дітей, та коли саме? Що в школі нас навчають про безпечний секс, а в ООН діє сильне лоббі жінок, котре бореться за те, щоб права жінок визнали універсальними правами людини?

Саме ця очевидність прав, виборених жіночим рухом, призводить до дивного ефекту втоми і навіть розчарування у фемінізмі. Успіхи жіночого руху зайняли в культурі настільки постійне місце, що нам важко уявити, що могло бути інакше. Я не знаю, чи історія повторюється; знаю напевно, що повторюється забування історії жінок. Світ, в котрому жінка не мала ні права власності, ні можливості отримати освіту, ні права голосу здається нам таким віддаленим, що аж нереальним, казковим. Тому нам так важко оцінити зусилля, завдяки котрим та страшна казка закінчилася. Хто сьогодні пам'ятає про суфражисток? Про те, що в тому русі брали участь сотні тисяч жінок; що їх заарештовували і піддавали тортурам? Про глузування, яке всього 80 років тому викликала думка, що жінки заслуговують на всі громадянські права? Багато молодих американок чи англійок переконані, що виборчі права їм «належаться», а на вибори ідуть або ні, в залежності від погоди. Сумно, але, певно саме цього хотіли суфражистки.

Отже, «смерть фемінізму» – це смерть удавана, що виникає через величність змін, котрі відбулися завдяки фемінізму. Однак вигадана поразка жіночого руху закріпилася в засобах масової інформації та суспільній свідомості як постфемінізм. Коли в Еллі МакБіл як раз поганий день (а бувають вони часто), вона є типовою представницею покоління розчарованих і взірцевою постфеміністкою. Але Еллі має також хороші дні – і тоді вона феміністка третьої хвилі.

Дев'ята, остання, серія, в котрій в Еллі тільки хороші дні

Більшість хороших днів Еллі припадає на першу частину серіалу. Там не було багато сюрреалістичних трюків, таких як хтивоного облизування кількаметровими язиками, зато від часу до часу з'являлися «політичні» теми.

В одній з перших серій Еллі виголошує в суді промову на захист порнографії. Посилається, ясна річ, на першу поправку до конституції. Однак не це викликає в мене симпатію. Звичайно, захищати свободу слова від зазіхань правих благородно, однак я люблю Еллі за те, як вона пояснює своє красномовство: *«Коли я говорю щось без переконання, це виходить дуже переконливо»*. Саме так буває з жінками, котрі змушені захищати порнографію.

Інший хороший день приносить нам дебати про проституцію, а саме про клієнтів проститутток. Джон, один з шефів фірми, спочатку захищається в суді, а потім виголошує хвилюючу промову, перепрошуючи своїх працівників за «хвилину слабкості». Як це сталося, що хтось, настільки відданий справі рівності статей, скористався послугами проститутки? Ми вислуховуємо розповідь про юриста, котрому довгі години роботи в офісі не дозволяють знайти партнерку, а також про те, що як чоловік, герой має «певні природні потреби». Нарешті надходить кульмінаційний момент визнання: Джон вирішив заплатити за секс тому, що занадто шанує жінок. І тоді Еллі має видіння. Відхиляється, закриває очі і бачить саму себе, котра блює в унітаз.

Як багато інших сучасних жінок, Еллі нетерпима до «наукових» пояснень меншої чи більшої нелояльності, котрі трапляються з чоловіками в сфері сексу. Якби в серіалі з'явився соціолог з тезами про природну чоловічу схильність до полігамії та про те, що жінки через функцію народження дітей від природи вірні і пасивні, він неодмінно став би об'єктом насмішок. Еволюція еволюцією, але в питанні сексу рахується звичайна людська пристойність. Про соціобіологію глядачі серіалу дізнаються одне: чоловіків, котрі на неї посилаються, слід для власного добра уникати. Співставляючи нового знайомого пана з фактом, що він пристрасно цілувався з випадковою знайомою, Еллі передбачає: *«Ну, тепер настав час на розмови про чоловічий статевий потяг»*.

Інший хороший день — день корисних порад. Еллі домовилася про побачення, з котрого ми, як і Еллі,

чудово знаємо, не вийде нічого доброго. Однак вона вирішує солідно приготуватися до чергової катастрофи за допомогою книжки під назвою *«Правила»*, в котрій сучасна жінка може прочитати те, про що їй забула розказати власна мати. Бо матері сучасних жінок, як справжні феміністки, страшенно непрактичні, а їхні дочки, постфеміністки, не мають часу на ідеали, а мусять спіймати чоловіків. *«Правила»* прості та не нові: *«ніколи не дзвони, хай почекає, ніколи не цілуйся на першому побаченні»* і т.д., і т.п. Коли приятелька точним кидком відправляє довідник до смітника, Еллі пояснює: *«Знаєш, коли я виглядаю як ідіотка, то люблю звалити провину на довідник»*.

Бріджит Джонс має більше тридцяти довідників, а застосовуючи описані в них стратегії, безперервно викликає в коханого чоловіка стан шоку. Бо, як і соціобіологи, автори довідників переконані, що жінки і чоловіки — це істоти двох різних видів, або взагалі походять з різних планет, Венери і Марса. Чоловік — це самотній мисливець, майже повністю позбавлений емоційних потреб. А жінці, як істоті від природи лагідній та обдарованій інтуїцією, призначена роль «експерта» з чуттєвих справ: вона мусить поглибити тайники відмінності чоловіків, і пристосуватися до очікувань самців. *«Так. Як написано в „Як знайти кохання, котрого прагнеш“ — а може в „Як втримати кохання, котре знайшла“ — поєднання чоловіка і жінки — це делікатна справа»*, відмічає Бріджит Джонс в своєму *«Щоденнику»*. Настільки делікатна, що, бажаючи поговорити з чоловіком по телефону, під жодним приводом не можна йому дзвонити: *«Чоловік повинен полювати. Почекаю, поки він задзвонить першим»*⁸. Зрозуміло, що довідники не передбачають існування несміливих чоловіків, котрі чекають дзвінка від жінки, через що в житті Бріджит Джонс виникають багатоповерхові непорозуміння і взаємні підозри у відсутності зацікавлення — коротко кажучи, абсурдна матрімоніальна інтрига, гідна Джейн Остін.

Однак давайте повернемося до Еллі МакБіл. Хороші дні Еллі — це також хвилини, коли виявляється її сила.

Тоді вона виявляється достойною дочкою другої хвилі фемінізму, котрій чудово вдається відділити особисте життя від професійного і оцінити цінність того і другого. На початку серіалу, наприклад, виявляється, що Еллі буде змушена працювати з колишнім нареченим, котрого надалі кохає. Здавалося б, драма гарантована, однак коли коханець сумнівається, що емоційні ускладнення будуть їм обом заважати працювати, Еллі дивиться йому прямо в очі і говорить: *«Тоді, можливо, ти маєш піти»*. Наша героїня буває замріяною, однак вона залишається успішною жінкою, котра добре знає, в якому світі живе. *«Треба дивитися правді в очі: ти маленька дівчинка в клубі старих хлопів»*, — вона говорить вже на початку серіалу і варто цей вислів запам'ятати. «Old boy's club» в англосаксонській культурі асоціюється не тільки з курінням сигар та розповіданням непристойних жартів, але також з місцем, де роблять інтереси — звичайно, без жінок. Але Еллі вдалося в цей клуб вторгнутися і навіть досягти певного успіху, однак її надалі сприймають як чуже, скажімо це відверто, тіло. І вона добре це знає. Адже серіал почався з того, що вона пішла з фірми, де її сексуально переслідував шеф.

Макбілізм — це не чистий постфемінізм. Дженіфер Баумгартен і Емі Річардс, авторки книжки під назвою «Маніфест», присвяченої третій хвилі жіночого руху, вважають, що Еллі МакБіл і Бріджит Джонс — це по-статі, з котрими легко може себе ототожнити типова феміністка покоління Х⁹. Правда, їхні мрії про ідеального чоловіка походять з п'ятдесятих років, але їхні реальні прагнення і вимоги відносно себе, світу і чоловіків є продуктом другої хвилі фемінізму. Значна частина покоління теперішніх тридцятирічних на Заході виховувалася в феміністичних сім'ях, або принаймні мала матерів, на котрих рух звільнення жінок мав значний вплив. Фемінізм, говорять Баумгартен і Річардс, для цих людей так само очевидний, всюдисущий і незамітний, як фтор, котрий від певного часу додають в Штатах в воду з-під крану. Його можна любити чи не любити, але сховатися від нього неможливо.

Ця очевидність нового підходу до культури в питанні статі для «Еллі МакБіл» чи «Щоденника Бріджит Джонс» є чимось основним. Феміністичне мислення в цих текстах є не повідомленням, а, скоріше, контекстом сприймання. Як вся сучасна популярна культура, серіал про «заплутану» успішну жінку сам є заплутаним і непослідовним. Спайкою тут є не стільки ідеологічне повідомлення, скільки посилення на певну культурну компетенцію глядачів; звідси іронія, цитати, алюзії, зміна ролей, багатозначність, схильність до парадоксів.

З вуст Еллі МакБіл виходять заяви, від котрих не одна феміністка другої хвилі впала б в шок, наприклад: «*Чи не може він бути чоловіком і трохи мене облапити? Я ж, врешті-решт, сексуальний об'єкт!*» В сімдесятих роках, може, варто було б обуритися, але сьогодні це речення говорить успішна жінка, суспільна позиція котрої чоловіків лякає. «Сексуальний об'єкт» — це в устах Еллі МакБіл цитата — одночасно з фемінізму, антифемінізму і постфемінізму. Це не постать, котра погоджується, щоб до неї ставилися як до об'єкту: секс для неї — це передусім сфера приємності, на котру вона має не менше право, ніж чоловіки. Факт, що традиційна культура визнає право мати сексуальний потяг тільки за чоловіками, здається їй гротескним. Вона є представницею покоління, в котрого місце обурення часто займає насмішка: «Чому жінка не може поводити себе як чоловік? Побачила шматок суперогового тіла і сказала собі: живемо тільки раз, будь жінчиною!» А, отже, здрастуй, третя хвиле!

¹ J.Baumgarten, A.Richards, *Manifesta. Young Women, Feminism and Future*, Farrar Straus and Giroux, New York 2000, s.93.

² M.Zawadka-Kowalska, *Ally McBeal, czyli nowa twarz kobiety wyzwolonej*, „Wysokie obcasy”, nr 31, 11 grudnia 1999, s.33.

³ F.Davis, *Moving the Mountain, The Women's Movement in America since 1960*, University of Illinois Press, Urbana 1999, s.390.

⁴ Використані в тексті макбілізми походять з польської версії серіалу або сторінки в Інтернеті: www.geocities.com/Hollywood/Studio/3233/Mcbealism.html.

⁶ Про ідеологію “допоможи собі сам”, котрої дотримуються психологічні довідники, групи підтримки і телевізійні ток-шоу, присвячені особистим проблемам жінок, а також про зв'язок цього руху з фемінізмом дуже цікаво пише Elaine Rapping, *The Culture of Recovery: Making Sense of the Self Help Movement in Women's Lives*, Beacon Press, Boston 1996. На її думку, культура довідників, що пояснює жіночі питання в категоріях “залежності”, походить з жіночого руху і використовує багато його аргументів та практику. Однак це відірвана від політики та комерціалізована версія фемінізму. Натомість Сюзен Фалуді вважає “self-help” явищем однозначно анти феміністичним: масовим промиванням мозку, вмовлянні жінок, що це феміністки є джерелом їхніх проблем, що нерівність статі — це хвороблива ілюзія, а щастя віднайдуть в наново відкритій жіночості (пор. *Backlash: The Undeclared War against Women*, Vintage 1992, s.367-395).

⁷ R.F.Baxandall, *Catching the Fire*, w: R.B.DuPlessis, A.Snitow (red.), *The Feminist Memoir Project: Voices from Women's Liberation*, Three Rivers Press, New York 1997, s.210.

⁸ H.Fielding, *W pogoni za rozumem. Dziennik Bridget Jones*, tłum. A.Moźdżyńska, Zask i S-ka, Poznań 2000, s.36.

⁹ J.Baumgarten, A.Richards, *Manifesta*, op.cit., s.36.

Як втратити почуття гумору

Феміністки не мають почуття гумору – про це знає кожна дитина. Його відсутність є основним обов'язком кожної феміністки, котра себе поважає, тому якщо почуття гумору є, необхідно його якомога швидше позбутися. Як це зробити? Давайте почнемо від кількох простих вправ для тренування уваги.

Перша картинка:

Великий стіл. На столі зелене сукно, горщик з папороттю. На стіні герб. Сільська рада, наукова рада або рада з нагляду. Під час нарад слово мають всі. Факт, що жінки мають його трохи менше... Може, це через сором'язливість? Може, через добре виховання? А може, через «природну різницю статей»? Перерва. Шурхіт крисел, пропускають в дверях, підносять запальничку. Чоловіки розмовляють з жінками. «Як чарівно Ви сьогодні виглядаєте» — «Ах, як мило». «Сьогодні прекрасна погода, правда ж?» — «Правда». Після перерви: «Може, ще кави? Може, печива?» Знову дебати. Чоловіки розмовляють з чоловіками. Жінки мовчать. Часом намагаються взяти слово, але якось ніхто цього не помічає. Нарешті один з панів відкашлюється, значуще дивиться на годинник і

говорить: «Ну що ж, панове, треба прийняти чоловіче рішення». Пані не реагують. В такому поважному оточенні реагувати не годиться.

Друга картинка:

Університет. В аудиторії лекція. Слухаємо Відомого і Улюбленого Професора Загальнолюдської Науки, тобто логіки. Лекція довга і складна, тому Відомий і Улюблений час від часу жартує. Найохочіше — про натуральну різницю статей. Наприклад так: «Милим паннам я раджу прийти на іспит в міні. Адже і я, і ви знаємо, що хто-хто, а жінка логіки ніколи не навчиться. Це всупереч її природі. Отже хай хоча б буде приємно». Студентки вдають, що не чують. Не знають, що робити, тому ведуть конспекти.

Третя картинка:

Вечірка. Фоном музика. Навколо пластикові стаканчики з поганим вином. Група молодих людей розважається і по-приятельськи розмовляє. Про фільми, що сучасні. Про математику, що огидна. Нарешті чергова тема: природна різниця статей. Відомо: чоловіки від природи пробивні, а жінки — дбайливі. Мозок в них інакший, читав про це в «*Статі мозку*», знаєте це? Знають. Вони думають інакше, по-жіночому. Тобто, кліп-кліп, маткою. Типа. За хвилину: хлопці, виправдовуючись — сміються. Дівчата, запевняючи-що-нічого-не-сталось — сміються. Добре. А отже, час на анекдоти. Звичайно, про блондинок. Блондинки сміються найголосніше. Якщо їм дадуть слово, то розкажуть ще один. І ще. Добре. Ой, як же добре!

Гумор і стаття

Ми беремо участь в цій чарівній забаві щодня, навіть цього не помічаючи. На цьому власне полягає наша польська угода між статтями, та дивна рівновага, в котрій є місце цілуванню рук і хамським жартам, грубим заграванням та посмішкам, що роззброюють.

Сценарій зажди однаковий. Ми існуємо в змішаній групі, де правила гри ніби визначають рівність, спільне прийняття рішень, спільне навчання чи забаву. Правда, звичай наказує жінкам говорити рідше, тихіше і ніби з меншим переконанням у важливості власних слів. Однак припустимо, що кожна з нас, якщо дуже цього хоче, то проб'ється. І ось в цю «в міру рівну» гру чоловіки впроваджують елемент «жарту». Специфіка жарту в тому, що він принижує жінок, а вони це тихо або голосно підтримують. Додаткове правило: відсутність підтримки засуджує не автора жарту, а жінку, бо вона не має «почуття гумору».

Сексистський жарт, зрештою як і расистський, створює певну спільноту сміху — спільноту, котра виникає шляхом виключення групи, котру осміюють. Варто, однак, зауважити суттєву різницю: ніхто не очікує від єврея, що він буде сміятися з антисемітських анекдотів, в той час як жінка щодня бере участь в ритуалі сексизму. Якщо я прореаую негативно, це викликає загальне замішання, а сама я відчую незручність, так, ніби щось пропустила, сказала дурницю, ніби не помітила щось важливе. Буду почувати себе нерідною, ніби я не вдома.

Факт, що ці «жарти» виголошують при мені, з приємною посмішкою і для забави, несе дивне повідомлення: посмійся з нами, це не про тебе, це про інших. Посмійся, і будеш «свій хлоп». Клопіт в тому, що я — баба, і як би не старалася, хлопом не стану, ні своїм, ні чужим. Крім того, знаю, що це все-таки про мене. І до мене. Це

я не прийму «чоловічого рішення» на засіданні важливої ради, «членом» котрої я все-таки є. Це я, на думку моїх колег, думаю «маткою». Це я не зможу здати логіку, бо ще до того, як відкрию рота, пан професор вже все вирішить. Тому студентки, котрі розказали мені історію про Відомого і Улюбленого, не намагалися вивчити логіку, а здавали цей «чоловічий» предмет методом «міні плюс посмішка». Були навіть задоволені, трапляються більш важкі іспити. Але тепер вони вже не впевнені, чи логіка насправді не «суперечить їхній природі».

В жартах не має рівності. Нема анекдотів про блондинів. В багатьох сім'ях функціонує Веселий Дядько Казьо — інститут для забави родини. Дядько Казьо розповідає непристойні жарти, сідає занадто близько, при зустрічі цілує забагато, обнімає занадто міцно. Навіть тоді, коли він радісно щипає племінницю-підлітка, залишається таким собі веселим дядьком. Так само на роботі: чоловік, котрий скаже співробітниці, що вона нервова, бо має передменструальний синдром, залишається в рамках норми. Співробітниця, котра спробує огризнутися, говорячи, що його дурнуваті жарти походять від набухання яєць, вже виходить за рамки. Тому жартують чоловіки, і тому, коли ми намагаємося огризнутися, нас звинувачують у відсутності «почуття гумору». Тут не має симетрії. Секситський жарт — це один з видів насильства; таким чином нам раз за разом показують, де наше місце в людському стаді. Це, між іншим, страх бути смішними призводить до того, що, змагаючись з чоловіками, ми часто відчуваємо себе незручно, не вистачає нам впевненості в собі, волимо бути любимими, а не амбітними.

В залежності від середовища, сексизм по-польськи буває вульгарним, галантним або сюрреалістичним, але його повідомлення завжди схоже: жінки – істоти трохи абсурдні, трохи огидні, трохи дурні, ну і, скажімо собі відверто, несерйозні. А оскільки ми це вже встановили, можемо перейти до «чоловічих розмов», і прийняти пару «чоловічих рішень». Гарні жіночки вислухають двозначні компліменти і в тиші похрумкають печивом.

Екскурсія в кіно

Цей своєрідний гумор має свою кінокласику: «Сексмісію» Юліуша Махульського (1983) та хіт дев'яностих років «Тато», режисера Слесіцького (1995). Порівняння цих двох фільмів покаже нам не тільки сумну правду про художній рівень сучасного польського кіно — дивовижним є також рівень вразливості. Сексизм в ціні. На сьогодні обидва фільми настільки популярні, що державне телебачення регулярно показує їх в різдвяний період. Добре посміятися за святковим столом, але сміх буває різний. «Сексмісію» сьогодні дивляться як розкішний маскарад, дещо застарілу, але надалі зворушливу алегорію комуністичної системи; ми всі знаємо, що феміністки — пересічні громадяни, підземна держава — ПНР, а Макс (Єжи Штур) і Альберт (Ольгерд Лукасевич) — прекраснодушні опозиціонери. Комуна як матриархат — це тішить.

Натомість в фільмі «Тато» нема мови про метафори. Є ціла купа агресивних жартів і стилізованих алюзій, але повідомлення слід сприймати дослівно. Йдеться про «суспільну проблему», якою є, на думку творців фільму, дискримінація чоловіків в демократичній Польщі. Саме так, чоловіків.

Як писала в «Повним голосом» Марта Немчинська, «Тато» ділить польське суспільство на два протилежні табори: владних, жорстоких і дурних жінок, та їх беззахисних, безталанних жертв — чоловіків¹. Існує кілька винятків: маленька дівчинка, котра має шанс вийти в люди, адвокат (котру грає Кристина Янда), що стоїть на стороні постраждалих чоловіків, і потвора-психіатр, котрий зрадив свою статтю; однак поділ світу на чоловічий (добрий) і жіночий (поганий) залишається зрозумілим. Це «війна, чоловіче», говорить Цезарій (Цезарій Пазура), захисник «чоловіків, котрі скімлять, що баби відібрали в них дітей». У фільмі з'являється гротескна постать

феміністки — «члена Парламентського кола жінок». Ця та інші ворожі жіночі постаті принципово відрізняються від феміністок з «Сексмісії». Тоталітарні божевільні з фільму Махульського часом були, правда, небезпечні (Макс: *«О рети, бабський суд! Не вийду! Не вийду! Протестую! Ай. Боляче, адже так боляче!»*), але були чарівними і зрештою дозволили себе спокусити. В фільмі «Тато» головна жіноча постать (Дорота Сегда) бігає по квартирі з ножем, з котрого стікає кров, кидається у вбивчому божевіллі на беззахисного татуся (Богуслава Лінду), «причісує» ножем волосся своєї дочки. Приголомшені і безпорадні чоловіки заїкаються, ріжуться при голінні, п'ють від розпачу, їх нудить в туалеті. Постійно ллється кров. В цьому всьому нема нічого чарівного: жінкам тут говорять «ти дурна дупа», «дівка», «сука» або «шмата». Це війна — війна статей.

Давайте згадаємо абсурдні діалоги з «Сексмісії», де громадянки підземної держави, вдягнені в чудово скроєні мундири, розмовляють мовою, схожою на ту, котрою в вісімдесятих роках промовляли до нас офіційні засоби масової інформації:

Одна з жінок:

— Тепер ми всі твердо і впевнено стоїмо на ґрунті, що уможлиблює нам недопущення до зарази, котра називається чоловіком, і на яку ми всі відпорні (оплески).

Альберт: *Чи Ви трохи не перебільшуєте? Адже якби не чоловіки, світ взагалі не рухався б з місця (...). Всі великі вчені, батьки прогресу, гуманісти, винахідники були чоловіками, і тому...*

Жінка: *Ніби хто? Конкретно! Прізвища!*

А.: *Ну, хоча б Копернік.*

Ж.: *Це брехня! Копернік була жінкою!*

А.: *Що? Ну тоді Ейнштейн!*

Ж.: *Ейнштейн теж була жінкою!*

Макс: *А може Кюрі-Склодовська теж?*

А.: *Це якраз не найкращий приклад.*

М: *Бо вони мене заплутали. Перепрошую.*

Дивлячись «Сексмісію», ми сміємося з абсурдності цієї ситуації, з політичних алюзій, із світу навпаки, з акторської гри Штура і Лукасевича. Жінки і чоловіки бавляться разом. Кілька років тому на показі в організації «Оська» багато феміністок також чудово бавилися. Гумор «Сексмісії» не заразний і настільки самоіронічний, що можна його цитувати підступним способом. Восьмого березня 2000 року під час жіночої маніфестації під пам'ятником Коперніка на Краківському передмісті висів транспарант з написом «Копернік була чоловіком».

З чого сміється публіка фільму «Тато»? Глядачів незмірно тішить момент, в котрому Лінда топить свою божевільну жінку у ванній, а вона, як належить відьмі, раз за разом винурює. Також дуже смішно, коли інша відьма (теща) падає з карнизу з мітлою. Глядачі дивляться сміхом при кожному адресованому жінкам вульгаризмі, а також тоді, коли захисник утиснених батьків розповідає про свій ідеал сімейного щастя: *«Виграєш ти процес чи ні — ми і так не віддамо їм Касю. Звалимо на Багамські острови. Я продам цю хрущобу, якось влаштуємося. Познайомимося з двома гарними багачками і нізащо не навчимо їх польської. Мій рецепт щастя з жінкою — німа, брате»*.

Безодня між цими фільмами не тільки в різниці художнього рівня — це також принципова різниця вразливості. «Сексмісія» збудована на досить консервативному баченні мужності і жіночості, а її гумор спирається на зміну порядку, котрий творці вважають очевидним і природним. Однак в рамках цього традиційного бачення статі є місце на самоіронію і спільну забаву — глядачі бавляться тут за рахунок «комуни», котрої жарт стосується на більш глибокому рівні. «Тато» виник на дванадцять років пізніше, у вільній Польщі. Це реалістичний фільм про суспільний заскок: розповідає про «війну статей», котру ніби ведуть насправді, про тоталітарний світ, в котрому правлять чудово організовані жінки-психопатки. Фільм Слесіцького смертельно серйозний в своєму страху, зверхності і ненависті до жінок. Це комедія відплати: смішить тільки настільки, наскільки звільнює в глядачах агресію.

Я замислююся, що відбувається з глядачем фільму «Тато», якщо глядач є жінкою. Ми купуємо квиток на комедію і сміємося, однак наш сміх не може бути цілком щирим, бо є ідентифікацією навиворіт, зверхністю до самих себе. Якщо нам не вдається сміятися і вдавати, що це «не про нас», ми спиною відчуємо подих чоловіків, котрі сміються до цілковитого знесилля. Відмовляючись брати участь в забаві, ми усвідомлюємо агресію, котру звільнив «Тато», відчуваємо ворожість і чужість власної культури. І, можливо, про всяк випадок, все-таки починаємо сміятися.

Такі правила гри в «почуття гумору». Давайте тепер більш уважно розглянемо можливі стратегії виживання.

Перша стратегія: страус

Це-не-про-мене-це-не-про-мене-це-не-про-мене-це... Ми повторюємо цю заспокійливу думку, неначе мантри. Вправляємося в самотності, перед сном, у ванні, чекаючи трамвай. Хто знає, може вдасться? Може, повіримо? Однак — увага! — стратегія страуса має певну ваду. Якщо ми проведемо забагато часу з головою в піску, нам може стати душно. В надзвичайних випадках також з'являється специфічна відраза, що науково називається синдромом страуса. З тою відразою виходимо з перегляду фільму «Тато». З тою відразою ходять по власній кафедрі студентки Відомого і Улюбленого. А також дівчата з іншої кафедри мого університету, котрим певний професор під час консультації радить, щоб вони до парфумів додавали лобкову рідину, бо «хлопцям це подобається». В обох випадках межа між жартами та сексуальним переслідуванням починає затиратися, однак обидва пани багато років жартують безкарно. Розраховують на конфузливе мовчання студенток. Розраховують на хихотіння. На стратегію страуса, котра, на мою думку, здається їм відповідною жіночій «природі». І на разі не прорахувалися.

Друга стратегія: своя баба

Своя баба – це майже чоловік, отже запропонована стратегія фактично означає зміну статі. Без операції. У вступній фазі своя баба старанно вивчає (підручники є в кожному кіоску) усі можливі сексистські словечка та жарти. А потім, як тільки почує початок будь-якого з них, напружується, перериває мовця і видає ще потужніший анекдот.

Чудово вдається. Може перебити найкрутішого сексиста. «Тато» — улюблений фільм. Обожаю анекдоти про блондинок. Сміх чути за дві вулиці. Що там сміх, адже сама розказує ці жарти серіями, з поділом на ролі. «Стать мозку» знає майже на пам'ять. Корвін-Мікке — улюблений політик. Про феміністок говорить, іронічно скривившись: «ці кретииинки».

Стратегія «своєї баби» діє як ураган: не тільки нейтралізує сексистську агресію, що міститься у жартах, але дозволяє одним махом перескочити на позицію агресора. Звичайно, по відношенню до інших жінок. Але що там, бабі з яйцями ніхто не вчинить опір.

Чи існують якісь вади цієї чудової стратегії? Тільки одна: в чоловічому клубі вона перебуває по фальшивим документам, про що повноправні члени можуть колись пригадати, бо «своя баба» — це все-таки не те саме, що «свій хлоп». Якщо дійде до дискваліфікації, своя баба може: а) змінити клуб, або б) тимчасово причаїтися в ролі страуса.

Третя стратегія: справедливо розгнівана

Аякже, можна попротестувати. Дуже прошу. Однак застерігаю, що ця стратегія буває небезпечною. Реагу-

ючи запереченням, або хоча б відсутністю сміху на щось, що мало бути жартом, можна виявитися нетовариськими занудами, котрі вічно ображаються. Стає незручно. Щоби повернути позицію «свої баби», треба буде багато попрацювати. А мама стільки разів наказувала смітися з жартів Веселого Дядька Казя, бо інакше йому буде прикро! Адже вміння підтримати приємну розмову належить до основ соціалізації чемних дівчаток: жіночість — це в значній мірі мистецтво погоджуватися з іншими, бути милою і любимою. Невинний дзвінкий сміх після невдалого жарту дядька Казя тут дуже суттєвий. «Справедливо розгнівана» має, м'яко кажучи, важке життя.

Ми втрачаємо почуття гумору

Звинувачення у відсутності почуття гумору — це класичний метод нападок на фемінізм, його застосовували вже по відношенню до наших прабабок-суффражисток. На нашому подвір'ї його охоче застосовує Януш Корвін-Мікке, деякі фейлетоністи «Впрост» і «Політики», а також особи, котрі полемізують з Кінгою Дунін на сторінках «Високих каблуків». Не треба наводити жодних аргументів, досить ствердити, що у феміністок відсутнє почуття гумору, звинуватити їх в «ідеології» та «політичній коректності». Саме метод «на відсутність почуття гумору» застосував Пол Краснер, співпрацівник Ларрі Флінта, захищаючи обкладинку «Хастлера» від червня 1978 року. Ту, на котрій оголену жінку пропускають через м'ясорубку. Феміністок це обурювало. Звичайно, тому, що вони не мали почуття гумору.

На полі боротьби, що зветься товариським та почуттєвим життям, відсутність почуття гумору — це те саме, що дискваліфікація. Тому є стільки Страусів і Своїх баб, натомість Справедливо розгнівані з'являються дуже, дуже рідко. Тому Веселий Дядько Казько не має уявлення, що його жарти вже багато років нікого не смішать, а племінниця, котру він з симпатією щипає, щиро

його ненавидить. Тому Відомий і Улюблений надалі є відомим і улюбленим. Тому «*Стать мозку*», псевдонауковий збірник стереотипів, котрий на Заході давно осміяли і забули, в нас виходить черговим виданням, а фільм «*Тато*» є хітом відео прокату.

Може, колись нам вдасться втратити почуття гумору... масово.

Рекомендована література

Останнім часом в Польщі виходило багато книжок і журналів, присвячених ситуації жінок, феміністичній думці, або в загальному пов'язаних з цією тематикою. Нижченаведений перелік — це не бібліографія «Світу без жінок», а дуже неповний та особистий список – вказівка для тих, хто почав з моєї книжки і хоче шукати далі. Я не наводжу повісті, чисто фактологічні або спеціальні дослідження, статті в журналах та збірники творів.

I. Журнали

«Задра» («Zadra») — популярний феміністичний журнал, котрий видавала в Кракові «Жіноча фундація eFKa». Доступний в книгарнях «Емпік». Живі, веселі, від номеру до номеру щораз кращі. В фундації «eFKa» можна також запитати про «Повним голосом» («Pełnym głosem») — незабутній попередник «Задри», в котрому розміщували трохи довші і більш вчені тексти, а також про книжку «Слово мають жінки» («Głos mają kobiety») — збірник текстів від 1992 року, першої польської феміністичної книжки після 1989 року.

Контакт: тел. (12) 422 69 73; www.efka.org.pl

«Оська» («Ośka») — журнал Осередка інформації жіночих середовищ у Варшаві. Безплатний. Виглядає як бюлетень організації, але дуже амбітний і добре відредактований. Кожен номер кружляє навколо одної

теми, наприклад політики, вроди, мистецтва, літератури, сексу, старості. «Оська» — це також бібліотека, джерело інформації та місце зустрічей.

Контакт: тел. (22) 849 79 43; oska@oska.org.pl

«Кафедра» («Katedra») — журнал «Gender Studies» Варшавського університету, з передумови наукове. Наразі вийшли тільки два номери. Про законодавство, феміністичні теорії, філософію, літературу, мистецтво.

Замовлення: respublika@atomnet.pl

Контакт: тел. (22) 827 26 24

«Перша фурия» («Furia pierwsza») — літературний феміністичний лесбійський журнал. Переклади класичних західних текстів і польський внесок до теорії гомосексуалізму.

Інформація: по понеділках і середах 17–20,

тел. 0-604 656 444.

«Бюлетень Федерації» («Biuletyn Federacji») — видається «Федерацією в справах жінок і планування родини». Актуальна інформація і статті про право народжувати, результати закону про заборону абортів, контрацептиви і т.п. В «Федерації» також можна отримати великий рапорт «Закон проти абортів в Польщі» та книжку «Пекло жінок. Сучасні історії».

Контакт: тел. (22) 632 08 83; federkob@waw.pdi.pl

«Право і стать» («Prawo i płeć») — щоквартальне видання «Центру прав жінок» у Варшаві. Піднімає складні питання, такі як на насильство в родині, звалтування, проституція — з точки зору законодавства, психології, політики. Журнал безплатний, «Центр прав жінки» також надає юридичні поради жертвам насильства і дискримінації.

Контакт: тел. (22) 652 01 17; temida@medianet.com.pl

II. Польські феміністичні книжки

Grażyna Borkowska, *Cudzoziemki*, IBL, Warszawa 1996. (Студії польської жіночої прози 1840-1920 років: Жміховська, Ожеховська, Налковська).

Jolanta Brach-Czaina, *Szczeliny istnienia*, eFKA, Kraków 1999. (Культурні есе про куховарення, народження дітей та пироги. Філософська книжка, котра ніби з фемінізмом нічого спільного не має... але без неї ані руш).

Kinga Dunin, *Tao gospodyni domowej*, Open, Warszawa 1996. (Збірка текстів, написаних задовго до «Каблуків», але надалі актуальних; містить, крім іншого, протиотруту «Статі мозку» і чудовий аналіз повісті Мусеровіч).

Kinga Dunin, *Karoca z dyni*, Sic! Warszawa 2000. (Розмова не тільки — але також — про жінок. Про виключення і самозадоволення. І ще про польську літературу. І про мавп. Потужне).

Wojciech Eichelberger, *Kobieta bez winy i wstydu*, Do, Warszawa 1997. (Есе/довідник. Заперечує багато стереотипів, допомагає повірити в себе, підтримує звільнену жіночість і відповідальне батьківство. Для багатьох жінок дуже важлива книжка).

Aneta Górnicka-Boratyńska (red.), *Chcemy całego życia. Antologia polskich tekstów feministycznych z lat 1870-1939*, Res Publica fundacja, Warszawa 1999. (Тим, хто думав, що фемінізм прийшов з Америки, покаже нашу власну багату історію. Жміховська, Ожешко, Налковська, Кшивіцька і багато інших).

Maria Janion, *Kobiety i duch inności*, Sic! Warszawa 1996. (Це вже класика. Усвідомлює, що в культурі значить «жіночість», і що вона має спільного з трансгресією. Історія про «Гражину», життя Марії Конопницької, повість Ізабелі Філіп'як).

Krystyna Kłosińska, *Ciało, pożądanie, ubranie*, eFKA, Kraków 1999. (Гарне есе про жінок-письменниць. Феміністичний перегляд ранніх повістей Запольської).

Kazimiera Szczuka, *Kopciuszek, Frankenstein i inne*, eFKA, Kraków 2001. (Чи фемінізм перетвориться в міф? Чи вдасться знайти Попелюшку? Чудовий вступ до фемінізму зі сторони літератури і культурознавства).

Kazimierz Ślęczka, *Feminizm*, Książnica, Katowice 1999. (Багато інформації, чудовий короткий переказ недоступних в Польщі книжок. Дуже корисна річ, хоча дратує іронічним підходом до радикального фемінізму).

Bożena Umińska, *Postać z cieniem. Portrety Żydówek w polskiej literaturze*, Sic!, Warszawa 2001. (Книжка написано живо, з полемістичним розмахом. Викриває, як заплутують в стереотипах, показує, як стаття відноситься до «раси»).

Siawomira Walczewska, *Damy, rycerze i feministki*, eFKA, Kraków 1999. (Історія розмов про емансипацію в Польщі, тобто те, про що нам забули розповісти в школі. Історична книжка, від котрої важко відірватися. Запольська, матріархат в родині, Мати-полячка і Костюшко).

¹ M.Niemczyńska, *To jest wojna, Tato*, „Pełnym głosem” nr 5, zima 1997, s.155.

III. Фемінізм в перекладі

Sylvaine Agacinski, *Polityka płci*, tłum. M. Falski, KR, Warszawa, 2000.

Natalie Angier, *Kobieta, Geografia intymna*, tłum. B. Kopec-Umiastowska, Prószyński i S-ka, Warszawa 2001.

Elisabeth Badinter, *XY — tożsamość mężczyzny*, tłum. G-Rzewłocki, W.A.B., Warszawa 1992.

Elisabeth Badinter, *Historia miłości macierzyńskiej*, tłum. K.Choiński, Volumen, Warszawa 1998.

Simone de Beauvoir, *Druga płeć*, tłum. M.Lieśniewska, Kraków 1972.

Sandra Lipsity Bem, *Męskość. Kobiecość. O różnicach wynikających z płci*, tłum. S. Pikiel, GWP, Gdańsk 2000.

Teresa Hołówka (tłum. i wybór), *Nikt nie rodzi się kobietą*, Czytelnik, Warszawa 1982. (Антологія американських феміністичних текстів).

Maggie Humm, *Słownik teorii feminizm*, tłum. B.Umińska, J.Mikos, Semper, Warszawa 1993.

Luce Irigaray, *Ciało w ciało z matką*, tłum. A.Araszkiewicz, eFKA, Kraków 2000.

Ellyn Kaschak, *Nowa psychologia kobiety. Podejście feministyczne*, tłum. J.Węgrodzka, GWP, Gdańsk 2000.

John Stuart Mill, *O rządzie reprezentatywnym. Poddaństwo kobiet*, tłum. G.Czernicki, Znak, Kraków 1995.

Clarissa Pinkola Estes, *Biegająca z wilkami*, tłum. A.Cioch, Zysk i S-ka, Poznań 2001.

Adrienne Rich, *Zrodzone z kobiety. Macierzyństwo jako doświadczenie i instytucja*, tłum. J.Mizielińska, Sic! Warszawa 2000.

Nickie Roberts, *Dziwki w historii. Prostyucja w społeczeństwie zachodnim*, tłum. L. Engelking, Volumen, Warszawa 1997.

Jeanette Winterson. *O sztuce. Eseje o ekstazie i zuchwalstwie*, tłum. Z.Batko, Rebis, Poznań 2001.

Virginia Woolf, *Własny pokój*, tłum. A.Graff, Sic! Warszawa 1997.

